

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

i

НАВЧАННЯ
БЕЗ МЕЖ

Олександр Мартинюк
Ольга Гісем

ЕТИКА

Олександр Мартинюк, Ольга Гісем

«Етика»

підручник для 6 класу закладів загальної середньої освіти

Видавництво «Ранок»

Створено відповідно до модельної навчальної програми
«Етика. 5—6 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори Пометун О. І., Ремех Т. О., Кришмарел В. Ю.)

Олександр Мартинюк
Ольга Гісем

ЕТИКА

**Підручник
для 6 класу
закладів загальної
середньої освіти**

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

rnk.com.ua/102701

Електронний
інтерактивний додаток
до підручника

Харків
Видавництво «Ранок»
2023

Шановні шестикласники та шестикласниці!

Перед вами підручник, за яким ви продовжите розпочате минулого року знайомство з основними засадами етики. Знання і розуміння принципів моралі необхідні для людей, щоб уміти поводитися належним чином у різних життєвих ситуаціях. Адже кожна людина є частиною суспільства й щодня контактує з іншими. У світі все взаємопов'язано, і зрозуміти цю складну систему взаємозв'язків допоможе підручник з етики.

Ви продовжите вивчення етики, щоб:

- краще розуміти відносини між людиною та суспільством й орієнтуватися в них для прийняття вдалих рішень;
- мати власну позицію в суспільстві та будувати стосунки з людьми, навіть якщо їхні погляди відрізняються від ваших;
- дотримуватися загальноприйнятих норм моралі для розв'язання життєвих ситуацій.

Ви зможете отримати уявлення про моральне підґрунтя міжлюдських стосунків, взаємодію та співпрацю в житті людини й суспільства, особливості світу людських взаємин і моральних відносин у суспільстві.

Підручник складається з чотирьох розділів, присвячених певним великим темам. Їхній зміст послідовно розкривається в параграфах кожного розділу. Параграф розпочинається з повідомлення навчальної мети:

«Опрацювавши цей параграф, ви зможете...». Подані далі запитання з рубрики «Висловіть власну думку» допоможуть підготуватися до сприйняття нового матеріалу.

Кожен параграф розподілено на пункти, які є окремим закінченим фрагментом матеріалу, якому присвячений параграф. Його текст необхідно опрацювати, звертаючи увагу на виділені слова та матеріал рубрик «Працюємо разом», «Цікаві факти», «Працюємо з джерелом» тощо. Пояснення наведених у тексті термінів і понять уміщено в рубриці «Словник». Важливе значення для засвоєння матеріалу мають думки видатних людей у рубриці «Варто замислитися», ілюстрації, схеми, таблиці. Вони є важливою частиною запропонованої вам для опрацювання навчальної інформації. До деяких із цих елементів пропонується виконати завдання. У додатках до підручника (с. 158—170) наведено плани-схеми й характеристики різних форм роботи та поради щодо виконання завдань.

Перевіряти й розвивати свої знання і навички вам дозволять запитання і завдання, наведені після кожного параграфа. Зверніть увагу на розміщені наприкінці підручника плани-схеми та характеристики різних форм роботи з матеріалом підручника. Вони стануть вам у пригоді під час виконання завдань.

Бажаємо успіхів!

§ 1. Моральність. Моральні відносини в суспільстві

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися, що мораль є основою поведінки людини;
- установити, яку роль відіграють моральні відносини в розвитку суспільства;
- наводити приклади моральних відносин у суспільстві;
- з'ясувати, як будувати відносини з людьми на основі моральних цінностей.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Що таке мораль та етика?
2. У чому полягає сутність моральних цінностей?
3. Які моральні цінності вам відомі?
4. Чи поділяєте ви твердження, що моральні цінності виступають у ролі життєвих орієнтирів людини?
5. У чому полягає «золоте правило моралі»? Чи зберігає воно свою важливість для сучасних людей? Чому ви так вважаєте?

1. Моральність — основа поведінки людини.

Вивчаючи етику минулого року, ви дізналися, що мораль відіграє важливу роль у людських взаєминах і розвитку суспільства. Дотримання її норм допомагає гармонізувати людські стосунки й зменшити кількість конфліктів у їхніх спільнотах. Рівень сприйняття людьми норм моралі називають **моральністю**. Вона визначає притаманні індивідам уявлення про добре і погане, те, як слід чинити в різних життєвих ситуаціях.

СЛОВНИК

Моральність — відповідність поведінки людей нормам моралі.

Кожна людина має власні уявлення про моральність. Те, що для однієї людини здається цілком нормальним, для іншої може бути неприпустимим. Так, наприклад, деякі люди схвалюють смертну кару за окремі злочини й не вважають це аморальним, а інші різко засуджують це.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Із 2019 р. щороку 5 квітня у світі відзначають Міжнародний день моральності.

Незважаючи на те, що моральність відображає індивідуальні уявлення людини про добре і погане, можна також визначати деякі її принципи, які поділяє більшість. До них, зокрема, належить визнання рівності прав усіх людей. Це означає, що до індивіда не мають застосовуватися будь-які обмеження за статевою, національною та іншими ознаками.

Важливим принципом моральності вважається також те, що людина може й мусить здійснювати лише ті вчинки, що не обмежують права та інтереси інших людей. При цьому має значення не тільки те, що регулюється законами, а й те, що регулюється моральними нормами. Наприклад, обман близької людини не є злочином, але з точки зору моральності це поганий вчинок, який є аморальним.

Одним із принципів моральності вважається вже відоме вам «золоте правило моралі». Це найдавніший серед відомих принципів, що міститься в різних видах норм, які регулюють відносини між людьми. Його заклик чинити щодо інших так, як ви бажаєте, щоб вони чинили з вами, не втратив своєї важливості й зараз. Отже, моральність є тим, що безпосередньо впливає на

життя людини. Лише в тому суспільстві, де всі дотримуються моральних норм, люди можуть відчувати себе захищеними й щасливими.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Британський мислитель XIX ст. Джон Мілль про сутність моральності

Моральність може бути визначена так: правила для управління вчинками людей, через дотримання яких стає можливим існування всього людства, що вільне від страждань і найбільш сповнене насолод, причому не лише для людства, а й, наскільки це дозволяє природа речей, для будь-яких інших істот, здатних до відчуттів.

Робота в парах. Обговоріть і визначте власне ставлення до наведеної оцінки моральності, використовуючи метод розвитку критичного мислення «Дискусійна проблема» (див. додаток на с. 166).

2. Моральні відносини в суспільстві.

Вчинки людей свідчать про рівень їхньої моральності. Здійснюючи їх, люди вступають у зв'язки й стосунки з іншими людьми. Цю взаємодію називають моральними відносинами.

СЛОВНИК

Моральні відносини — сукупність стосунків і зв'язків, у яких проявляється ставлення людей одне до одного й до суспільства відповідно до поширеного рівня моральності.

У будь-якому суспільстві виникають моральні відносини у різних сферах життєдіяльності людей. Різноманітні прояви моральності виражаються у ставленні

людей одне до одного під час діяльності й спілкування та відображають межі дозволеного і забороненого. У людських стосунках ігнорування цих «неписаних законів» моральності може викликати осуд індивіда з боку суспільства, зневагу та нерозуміння. Натомість дотримання моральних цінностей сприяє гармонізації стосунків людини із суспільством та позитивному ставленню до її дій та вчинків.

Моральність у поведінці людей.

Допомога іншим, турбота про довкілля, здатність поділитися з іншими — приклади людської поведінки, що відповідає «неписаним законам» моральності. Немає законів, які змушують одну людину допомагати іншій, але правила моралі спонукають нас до цього.

Робота в парах. Доберіть або намалуйте декілька зображень інших прикладів людської поведінки, що відповідає нормам моралі.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Удвох» (див. додаток на с. 164), виконайте завдання: **1.** Підготуйте й презентуйте класу невелику інсценівку, що відображає моральні відносини між її учасниками. **2.** Наведіть інсценівку-приклад наслідків ігнорування моральних цінностей у стосунках між людьми.

3. Як будувати відносини на основі моральних цінностей.

Для того щоб досягти успіху в суспільстві, людині слід засвоїти його **моральні цінності**. Це необхідно тому, що моральні цінності суспільства фактично регулюють її поведінку в усіх сферах життя: на роботі, навчанні, у міжособистісних відносинах, побуті та сім'ї. Людина стикається з ними щодня та найчастіше навіть не замислюється над цим. Моральні цінності необхідні для того, щоб побудувати цивілізоване суспільство, у якому загальне благо стане вищим за особисті вигоди, отримані за рахунок інших людей.

СЛОВНИК

Моральні цінності — моральні зразки та вимоги, що допомагають людині орієнтуватися в навколишній дійсності.

Відносини на основі моральних цінностей вибудовуються тоді, коли ці моральні цінності використовуються як своєрідний орієнтир і сукупність основних норм поведінки. При цьому моральні цінності допомагають людині передбачити наслідки своїх вчинків до того, як вона їх зробить. Так, зокрема, відповідно до поширених у нашому суспільстві моральних цінностей,

Моральні цінності в людській поведінці.

Моральні цінності в людській поведінці часто порівнюють із компасом. Чому, на вашу думку, виникло таке порівняння?

Квітка моральних цінностей.

1. Чим, на вашу думку, ці моральні цінності важливі для людських стосунків? **2.** Запропонуйте моральні цінності, які доцільно додати до цієї схеми.

треба зважати на права та життя інших людей, думати, перш ніж щось сказати, тощо.

Дотримання моральних цінностей створює умови для того, щоб відносини з іншими людьми розвивалися гармонійно.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Одним із найдавніших відомих виразів, важливих для стосунків між людьми, вважається «золоте правило моралі». Перші згадки про нього датуються серединою I тис. до н. е. Воно міститься в багатьох творах давньої світової літератури. У Святому Письмі, де викладено основи християнського віровчення, у Євангелії від Матвія йдеться: «Тож усе, чого ви бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви».

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Колективне обговорення. Чому взаємини між людьми мають будуватися на основі моральних цінностей? Визначте власне ставлення до цієї проблеми, використовуючи метод інтерактивного навчання «Уявний мікрофон» (див. додаток на с. 164).

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Коли зрозуміло, у чому полягає справжня моральність, то і все інше буде зрозуміло.

(Конфуцій, давньокитайський мислитель VI—V ст. до н. е.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Асоціативна квітка» (див. додаток на с. 165), створіть «квітку» до поняття «моральність».
2. Французька письменниця XVIII—XIX ст. Анна-Луїза де Сталь вважала, що «якщо не всі звичайні люди мають досконалу моральність, то, можливо, досконала моральність буває в надзвичайних людей». Яким є ваше ставлення до цих слів? Наведіть приклади, що підтверджують вашу думку.
3. Підготуйте усно або письмово притчу (коротке оповідання з моральним повчанням) про те, як навчитися ставитися до інших, керуючись моральними цінностями.
4. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Дебати» (див. додаток на с. 164), проаналізуйте висловлені в параграфі думки за проблемою: «Чому взаємини між людьми мають відбуватися на основі моральних цінностей».

РОЗДІЛ І **МОРАЛЬНЕ ПІДҐРУНТЯ ЛЮДСЬКИХ СТОСУНКІВ**

§ 2. Добро і зло, людяність, справедливість та моральний вибір

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- створити уявлення про добро і зло як етичні поняття;
- розрізнати добрі та погані вчинки;
- пояснювати, що таке людяність;
- визначати сутність справедливості та морального вибору.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Який зміст ви вкладаєте в слова «добро» і «зло»?
2. Як ви визначаєте що-небудь як добро або зло?
3. Якими кольорами ви зобразили б добро і зло?
4. У чому, на вашу думку, має полягати людяність?
5. Що ви вважаєте справедливим, а що — несправедливим? Чому?

1. Добро і зло.

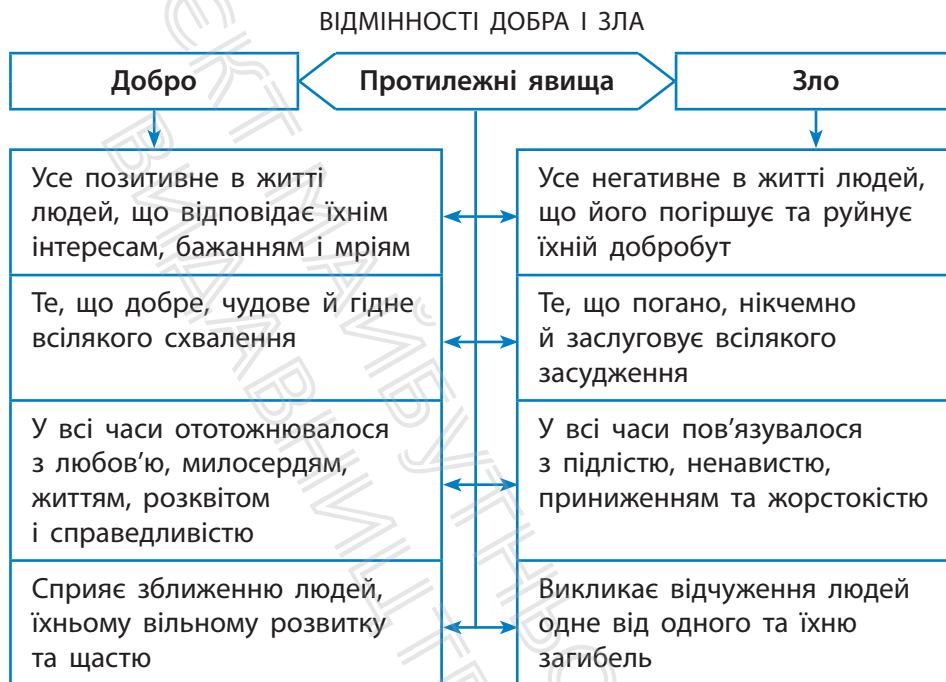
Кожен із вас чув слова «добро», «зло», «добрий» і «поганий». Для людини вони є двома основними показниками оцінки подій і явищ, визначення своєї поведінки та ставлення до інших. Кожна людина має своє уявлення про **добро** і **зло**. Проте існує певна спільна моральна основа, сформована тисячолітнім досвідом існування людської спільноти, на яку спираються.

СЛОВНИК

Добро — термін, яким характеризують позитивні моральні цінності.

Зло — термін, яким характеризують негативні моральні цінності.

Колективне обговорення. Наведіть приклади прояву ознак, притаманних добру і злу.

За допомогою понять «добро» і «зло» можна пояснити, чому людина чинить так або інакше, дати оцінку цим вчинкам і їхнім результатам.

Добро — це те, що добре, корисне й потрібне людині, із чим пов'язані її надії та сподівання, уявлення про успішний розвиток, свободу та щастя. Воно найчастіше виступає як головна мета діяльності людей, ідеал, якого прагнуть досягти. Відомий європейський християнський мислитель XIII ст. Тома Аквінський писав, що добро — це те, чого всі собі бажають. Ці на перший погляд прості слова визначають основний зміст добра. Протилежністю добру завжди виступає зло.

Щоденний вибір у житті людини

Щодня людина багато разів робить вибір. Якийсь вибір не такий вирішальний, як інші (наприклад, зображений вибір між більш і менш корисною їжею), але кінцевий результат щоденного вибору може бути вражаючим. Уявіть, який вплив на здоров'я матиме щоденне вживання самих тільки солодоців!

Робота в парах. 1. Наведіть приклади ситуацій із повсякденного життя, коли вам доводиться робити вибір між добрим і поганим. 2. Чим ви керуєтесь, здійснюючи цей вибір? 3. Чи завжди ви задоволені результатом свого вибору? Чому?

Зло завжди має негативний зміст. Це те, що засуджують люди, що стає причиною лиха й страждань. Люди завжди намагалися боротися зі злом, шукали шляхи для його подолання. Зло нерозривно пов'язане з добром. Зло в уявленні людей завжди було тим, що необхідно подолати відповідно до принципів добра.

Розрізнити добро і зло та діяти відповідно до цього дуже важливо для людини. У різних життєвих ситуаціях вона самостійно робить вибір між цими двома орієнтирами для її вчинків, а потім бачить наслідки свого вибору.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Коло ідей» (див. додаток на с. 165), виконайте завдання: намалюйте на окремих аркушах паперу плакати, що відображають ваші уявлення про добро і зло. Поясніть зміст вашого плаката.

2. Людяність.

Складовою моральності людини, якій притаманні уявлення про добро і зло, виступає **людяність**. Німецький мислитель XVIII — початку XIX ст. Іммануїл Кант вважав, що вона полягає в «здатності брати участь у долі інших людей».

СЛОВНИК

Людяність — риса характеру особистості, що знаходить відображення в діяльному співпереживанні щодо інших.

Людяність передбачає ставлення людини до інших з любов'ю, розумінням і співчуттям тоді, коли вони потребують цього. В основі людяності лежать такі моральні цінності, як доброта, поблажливість, благородство, вміння прощати, милосердя, здатність жертвувати собою заради інших тощо. Людяність є практичним

Німецький мислитель XVIII — початку XIX ст. Іммануїл Кант багато уваги приділяв моральності в поведінці людини.

Німецького мислителя XV ст. Еразма Роттердамського в тогочасній Європі називали «князем гуманістів» за його внесок у формування цієї системи поглядів.

проявом гуманізму. Саме він відстоює право кожної людини як неповторної особистості на творчу самореалізацію та полегшення страждань, пов'язаних із ситуаціями, у яких вона може опинитися.

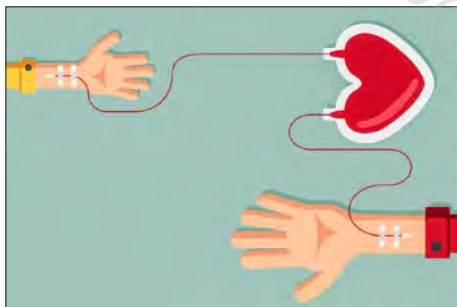

СЛОВНИК

Гуманізм (від латин. *humanus* — людський) — система поглядів, що визначає ставлення до будь-якої людини як до унікальної особистості.

Людяність прищеплюється з раннього дитинства в сім'ї та близькому оточенні. Дорослі своїми прикладами демонструють дитині людяне ставлення до інших.

У світі, що нас оточує, можна знайти чимало прикладів прояву людяності. Це бажання поступитися особистими інтересами заради інших, пожертвувати грошей на допомогу хворим, донорство (добровільна здача), матеріальна допомога та моральна підтримка тих, хто її

Плакати, які закликають людей до донорства крові.

Один із найпоширеніших різновидів донорства — це здача крові.

Її потребують люди, які внаслідок отриманих поранень або складних операцій втратили багато власної крові. Така кров рятує життя.

Робота в малих групах. Ознайомтеся із поданими плакатами та листівками, які заохочують людей до донорства. Зробіть свій плакат чи листівку на тему донорства або іншої допомоги.

потребує, прощення тих, хто образив, участь у благодійних заходах, волонтерство (безкорислива допомога) тощо. Перелік проявів людяності може бути набагато більшим. Головне — розуміти необхідність людяності в нашому житті, і проявляти її у відповідних ситуаціях.

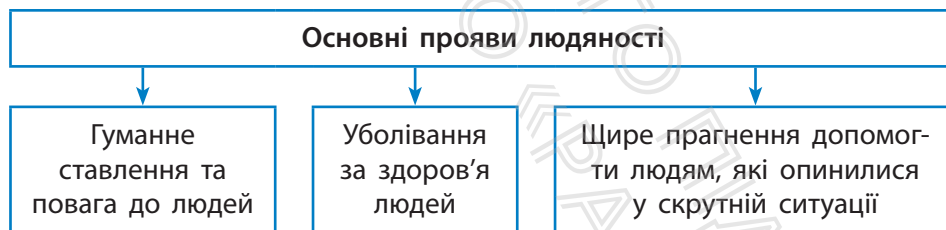

Людяність у нашому житті.

Колективне обговорення. Чи дійсно людяність є тим, що потрібно суспільству та кожній людині?

У ЧОМУ ПРОЯВЛЯЄТЬСЯ ЛЮДЯНІСТЬ

Наведіть приклади прояву наведених якостей людяності в міжособистісних стосунках.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. Опрацюйте матеріал пункту параграфа «Людяність», застосувавши метод критичного мислення «Інсерт» (див. додаток на с. 167). Обговоріть і порівняйте результати своєї роботи в класі.

3. Справедливість.

Необхідною передумовою успішного розвитку стосунків між людьми є наявність у них стійких уявлень про **справедливість** і **несправедливість**, заснованих на поширених у суспільстві моральних цінностях.

СЛОВНИК

Справедливість — правильне, неупереджене ставлення до когонебудь або чого-небудь, що відповідає морально-етичним нормам.

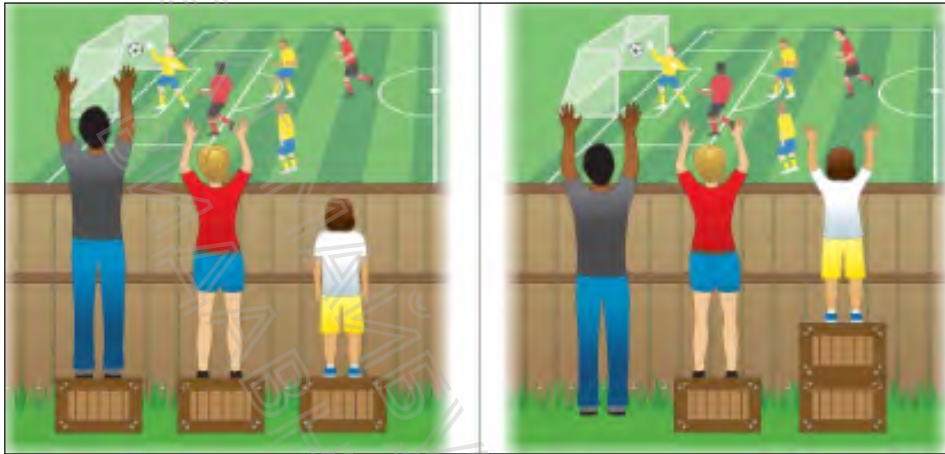
Несправедливість — неправильне, упереджене ставлення до когонебудь або чого-небудь, що не відповідає морально-етичним нормам.

Уявлення про справедливість дозволяють оцінювати дії людини, відносини, вчинки, події тощо. Відповідно їх визначають як справедливі або несправедливі. Для того щоб ця оцінка була якомога більш правдивою та неупередженою, людина повинна засвоїти основні моральні цінності свого суспільства.

Справедливість є однією з важливих якостей людини як моральної істоти в її ставленні до інших людей. Від уявлення людини про справедливе і несправедливе значною мірою залежить, якими будуть її відносини з іншими. Людина, яка ставиться до інших, порушуючи поширені уявлення про справедливість, не зможе повноцінно розвивати відносини з ними.

Справедливою вважають високomorальну людину, що здатна піднятися над власними інтересами. Вона спирається у своїх вчинках на загальнолюдські чесноти, зокрема чесність і порядність.

Несправедлива людина у своїй діяльності не вміє чинити сумлінно та слушно. Коли вона чогось прагне

Різниця між рівністю та справедливістю.

Робота в парак. Проаналізуйте наведені ілюстрації та дайте відповіді на запитання: **1.** Чим відрізняються ці зображення? На якому з них всі глядачі можуть спостерігати за грою? Завдяки чому? **2.** Де, на вашу думку, зображена рівність, а де — справедливість? Поясніть свою думку.

досягти, то швидко забуває про чесність, хитрує та керується лише особистими інтересами й міркуваннями про свою вигоду.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Починаючи з 2009 р. у світі за рішенням Організації Об'єднаних Націй щороку 20 лютого відзначають Всесвітній день соціальної справедливості.

Основи справедливості в людини формуються поступово з раннього дитинства, найчастіше шляхом засвоєння народної мудрості (казки, приказки), спілкування з іншими людьми.

Книга навчає розрізняти добро і зло

Пригадайте, які ще твори про добро і зло вам відомі. Наведіть приклади добра і зла із цих творів.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Афганська народна казка «Справедливий суддя»

Сиділи якось два чоловіки й обідали. Один із них мав п'ять коржиків, інший — три. А в цей час дорогою проходив юнак. Підійшов він до них і привітався. Вони також його привітали й запросили з ними пообідати. Коли обід завершився, перехожий залишив чоловікам вісім золотих і сказав:

— Візьміть їх, це плата за ваші коржики.

Узяли вони ці гроші й почали ділити. Господар п'яти коржиків кричить:

— П'ять золотих мої, а твої три, тому що в мене було п'ять коржиків, а в тебе лише три.

А той, у кого було три коржики, вимагав собі половину грошей. Сварка між ними ставала все більш запеклою, і вони ніяк не погоджувалися один з одним.

Тоді чоловіки пішли до одного справедливого судді й розповіли йому про свою справу. Суддя сказав господарю трьох коржиків:

— Той юнак дав тобі з доброї волі три золотих, чому ти їх не береш?

— Пане, я з цим не згодний, — відповів той. — Я вимагаю свою частину за правом справедливості.

— Ти вимагаєш свою частину? — сказав суддя. — Але твоя частина — лише один золотий, а сім золотих належать іншому.

— Чому ж, пане, мені припадає лише один золотий? — заголосив той. — Я навіть на три золотих не згодний, а ти мені лише один даєш!

— Вас було трое, — відповів суддя, — а коржиків — вісім. І якщо кожен коржик поділити на трьох, то з них буде 24 частки. І якщо ви з'їли порівну, то на кожному людину припадає по вісім часток. Із твоїх трьох коржиків виходить дев'ять часток. Вісім з'їв ти сам, і залишається лише одна. Із п'яти коржиків твого товариша виходить 15 часток. Вісім з'їв він сам, а сім залишилося. Якщо той подорожній з'їв вісім частин, то до них увійшла одна частка від твоїх коржиків і сім від твого товариша. Тому тобі належить один золотий, а йому сім. Подумай сам, який виходить розрахунок.

— Правильно, — відповів той, — тепер я зрозумів і згодний із тобою. Дякую тобі, справедливий судде.

Робота в парах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Удвох» (див. додаток на с. 164), виконайте завдання: **1.** Який розподіл грошей вважав справедливим власник п'яти коржиків? **2.** Який розподіл був справедливим, на думку власника трьох коржиків? **3.** Чи вважаєте ви справедливим те, як розв'язав суперечку суддя? Поясніть свою думку. **4.** За наведеною казкою висловіть власну думку про те, що означає бути справедливим.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Чимало народних казок, які ви добре знаєте, присвячені питанням добра і зла, справедливості. На їхніх прикладах люди передавали з покоління в покоління своє розуміння доброго та поганого. І в наші дні старші та молодші можуть обговорювати їх разом, щоб поглибити своє розуміння добра та зла, навчитися робити правильний вибір.

4. Моральний вибір.

Інколи в житті людини трапляються ситуації, коли вона свідомо й вільно обирає певний варіант поведінки, що відображає її **моральний вибір**.

СЛОВНИК

Моральний вибір — це можливість особистості вибирати спосіб поведінки в певній ситуації. Він залежить від моральних настанов людини.

Так, під час надзвичайної ситуації людина може здійснювати вибір між тим, щоб залишитися осторонь і не піддавати ризику власне життя, і тим, щоб урятувати іншу людину або тварину, при цьому наражаючи себе на небезпеку.

Отже, моральний вибір відображає прийняття людиною рішення зробити певну моральну дію та відповідний вчинок, спрямований на здійснення цього. Варто звернути увагу, що моральним вважається лише той вибір, коли людина керується моральними мотивами, орієнтуючись на найвищі загальнолюдські цінності.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Два — чотири — усі разом» (див. додаток на с. 164), виконайте завдання: **1.** На-

ведіть приклади ситуацій морального вибору з творів літератури або власного життя. **2.** Як, на вашу думку, у цих прикладах уявлення про справедливість допомагають здійснювати моральний вибір?

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Коли ви можете навчити людину добра й не робите цього, ви втрачаєте брата. Коли людина не бажає сприйняти ваші поради, ви втрачаєте слова. Мудра освічена людина не втрачає ані братів, ані своїх слів.

(Китайське висловлювання)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- 1. Колективне обговорення.** Використовуючи метод інтерактивного навчання «Коло ідей» (див. додаток на с. 165), проведіть обговорення наведених висловлювань різних народів і визначте, яке розуміння добра і зла в них міститься.
 - 1)** Намагайся чинити так, щоб твої добрі справи могли вибачити твої недоліки (Східне висловлювання).
 - 2)** Трое несуть тобі добро, рухомі природною необхідністю: мати, батько і друг. Коли ж інші добрі до тебе, то лише з особливого приводу (Давньоіндійське висловлювання).
 - 3)** Чини іншим добро, і воно повернеться до тебе (Українське висловлювання).
 - 4)** Не той розумний, хто може відрізнити добро від зла, а той, хто з двох зол обирає менше (Арабське висловлювання).
 - 5)** Якщо ти зробив своєму близькому зло, хоч і невелике, вважай його великим, а якщо ти зробив

- йому велике добро, вважай його неважливим; невелике ж добро, зроблене тобі іншими, вважай великим (Єврейське висловлювання).
- 6) Той, хто засіває зло, пожне спокуту (Перське висловлювання).
 - 7) Зло неначе хвиля, яка вдаряє в берег і повертається назад (Східне висловлювання).
 - 8) І добро потрібно робити з розумом. Розум без добра — погано, але й добро без розуму — не краще (Давньокитайська басня).
 - 9) Збирай старанно те добро, яке не може бути вкрадено крадіями, яке і на останньому шляху твоєму тебе не залишить, не зникне і не стліє (Давньоіндійське висловлювання).
2. Підготуйте й презентуйте класу короткі повідомлення за однією з тем (на вибір): 1) як розрізнити добрі та злі вчинки; 2) у чому полягає сутність справедливості; 3) людяність і її прояви.
 3. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Кластери» (див. додаток на с. 166), підготуйте кластери до понять «людяність», «справедливість», «моральний вибір».
 4. **Колективне обговорення.** Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Дискусійна проблема» (див. додаток на с. 166), обговоріть питання про значення справедливості для здійснення морального вибору.

§3. Відповідальність як моральна риса. Почуття обов'язку

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- з'ясувати, у чому полягає відповідальність як моральна риса;
- наводити приклади прояву моральної відповідальності;
- дізнатися про зміст обов'язку як морального почуття людини;
- описувати ситуації, у яких люди виявляють моральний обов'язок.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Назвіть словосполучення та речення зі словами «відповідальність», «обов'язок».
2. Закінчіть речення: «Відповідальна людина — це та, яка...».
3. Чи може людина не мати жодних обов'язків?
4. Чим відрізняються ваші обов'язки й ті, які мають ваші близькі?
5. Які риси, на вашу думку, мають бути притаманними обов'язку як моральному почуттю людини?

1. Відповідальність як моральна риса.

Відповідальність за свої дії та вчинки є важливою рисою, притаманною людині. Якщо людина сказала, що виконає це, і дійсно зробила — вона відповідальна людина. Якщо пообіцяла й не зробила — це невідповідальна людина. Коли особа дотримується норм моралі й відповідає за те, що вона робить, — це визначають як моральну відповідальність.

СЛОВНИК

Моральна відповідальність — готовність людини виконувати моральні вимоги, її здатність передбачати наслідки своїх дій і прагнення запобігати можливому негативному перебігу подій.

Моральну відповідальність людини умовно поділяють на внутрішню та зовнішню. Внутрішня відповідальність пов'язана із совістю та відображає здатність

людини усвідомлювати наслідки своїх вчинків і діяти відповідно до цього, керуючись нормами моралі. Зовнішня відповідальність полягає в реакції суспільства на дії та вчинки людини. Ця реакція може бути позитивною та негативною.

За морально відповідальної поведінки людина бере на себе відповідальність за наслідки своїх вчинків. Її протилежністю є морально безвідповідальна поведінка, за якої вчинки людини відбуваються без урахування їхніх наслідків як для неї, так і для інших. Безвідповідальність завжди пов'язана з байдужістю та легковажністю або надмірною самовпевненістю. У безвідповідальності насамперед відображається намагання людини перенести наслідки своїх дій на інших.

Український і канадсько-швейцарський вчений, громадський діяч та меценат Богдан Гаврилишин на початку ХХІ ст. дійшов висновку, що для того щоб змінити світ, кожна людина має навчитися на своєму рівні брати на себе відповідальність. У 2014 р. він написав «Декларацію відповідальності людини», що складається з 15 пунктів.

ПРАЦЮЄМО З ДжЕРЕЛОМ

Із «Декларації відповідальності людини» Б. Гаврилишина (2014 р.)

1. Говори правду, будь чесним, дій згідно з моральними та етичними принципами.
2. Підтримуй своє здоров'я в якнайкращому стані, щоб не обтяжувати суспільство витратами на твоє лікування.
3. Вчися, розвивай свої таланти, здібності, навички протягом усього життя, щоб бути корисною частиною суспільства.

4. Стався до інших так, як би ти хотів(-ла), щоб ставилися до тебе.
5. Будь вільною людиною, тобто будь сам(-а) суддею того, що є правда, а що ні, що є добре, а що зле. Водночас продовжуй випробовувати свій розум, щоб упевнитися, що він відповідає моральним та етичним принципам.
6. Прагни гармонії між особистим, професійним та соціальним життям, будучи частиною громади.
7. У прагненні реалізації своїх прав не обмежуй прав інших членів суспільства.
8. Вирішуй якнайбільше проблем і питань на індивідуальному, сімейному, громадському рівнях, щоб полегшити тягар та зменшити витрати на управління.

Робота в парах. Опрацюйте джерело й, використовуючи метод інтерактивного навчання «Мозковий штурм» (див. додаток на с. 165), висловіть думку про те, до яких наслідків для людини й суспільства призведе реалізація кожної з наведених норм.

ЦІКАВИ ФАКТИ

У 2021 р. Верховна Рада України на честь 30-ї річниці незалежності України та 95-ї річниці від дня народження Б. Гаврилишина запровадила щорічне відзначення всеукраїнського Дня відповідальності людини. Його святкують 19 жовтня, у день народження цього видатного українця. У постанові із цього приводу зазначалася необхідність якісного перетворення українського суспільства в бік підвищення рівня відповідальності.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Колективне обговорення. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Прес» (див. додаток на с. 166), висловіть власну думку з проблемного питання «Яка вона — відповідальна людина?».

2. Обов'язок як моральне почуття.

Коли людина має чогось беззастережно дотримуватися, безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління, то це називають її обов'язком. У такому випадку найчастіше йдеться про сукупність справ або певний обсяг роботи. Обов'язки бувають різні — сімейні, громадянські, професійні, учнівські тощо.

Людину, дії якої відповідають моральним цінностям, визначають як таку, що дотримується **моральних обов'язків**.

СЛОВНИК

Моральний обов'язок — сукупність моральних зобов'язань людини перед суспільством, на яких ґрунтується її поведінка.

Для людини з розвиненою моральністю розуміння необхідності дотримуватися моральних обов'язків визначає її вчинки в різних ситуаціях. Можна навести чимало прикладів дій людей відповідно до свого морального обов'язку. Під час війни пораненому противнику на полі бою надають допомогу, щоб урятувати його життя. Незалежно від політичних ідей, які він поділяє, передусім це людина. Під час пожежі рятувальники витягують із вогню собаку. Їхнє розуміння

Навчання — головний обов'язок школярів та школярок.

1. Які обов'язки, крім названого, ви маєте? Чому ви їх виконуєте?
2. Як ви ставитеся до виконання своїх обов'язків? Чому саме так?

морального обов'язку полягає у визнанні необхідності збереження життя в усіх його проявах.

Розуміння людиною своїх моральних обов'язків.

Колективне обговорення. У чому полягає важливість моральних обов'язків для людського співжиття в спільноті?

Щодня виникає чимало ситуацій, що не несуть загрози життю, але яскраво демонструють рівень розуміння своїх моральних обов'язків окремими людьми. До них можна віднести надання допомоги особі з інвалідністю на вулиці або просто виконання обіцянки, наданої іншій людині. Наприклад, проявами дій відповідно до моральних обов'язків є нагодувати того, хто голодний, надати притулок тому, хто втратив житло, ніколи не брехати, повернути вчасно позичені гроші, або ті, що помилково дали на решту в магазині. До моральних обов'язків також належить надання допомоги тим, хто перебуває в уразливому становищі, незалежно від їх віку, статі або інших ознак, відпочинок відповідно до культурних норм поведінки на природі тощо.

На відміну від обов'язків, урегульованих законами, порушення морального обов'язку не карається правовими нормами. За його недотримання можливе моральне засудження суспільством або людьми.

Ілюстрація до книги А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц». «Ми відповідальні за тих, кого приручили» — одна із найвідоміших цитат із книги.

Робота в парах. 1. Що для вас означає «відповідати за когось»? **2.** Поясніть, як ви розумієте наведену цитату.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Із «Декларації відповідальності людини» Б. Гаврилишина (2014 р.)

...9. Обов'язки людини до сім'ї:

- бережи культурну спадщину своїх предків;
- стався до батьків із любов'ю та повагою, за потреби допомагай їм;
- стався до братів і сестер як до кращих друзів.

10. Батьків до дітей:

- люби своїх дітей, виховуй у них етичні та моральні цінності;
- сприяй їхній освіті та розвитку їхніх талантів та особистостей, виховуй їх як вільних людей.

11. До суспільства:

- допомагай суспільству бути ефективним у наданні таких послуг, як початкова освіта, охорона здоров'я, соціальні послуги;
- сприяй добробуту всіх членів суспільства;
- зберігаючи свою ідентичність, будь свідомою частиною всієї світової спільноти.

12. До довкілля:

- економно та розумно використовуй усі природні багатства, уникай забруднення довкілля.

13. До країни:

- дотримуйся законів;
- допомагай своїй країні в межах власних можливостей підтримувати пріоритет загального блага: повної політичної свободи, адекватного рівня економічного добробуту для всього населення, соціальної справедливості, здорового довкілля.

14. До майбутніх поколінь:

- залиш навколишнє середовище у кращому стані, ніж отримав: зі збільшеним культурним спадком, цінностями, щоб уможливити майбутні покоління бути більш ефективними в політичній, економічній, соціальній, культурній сферах суспільства.

15. До світу:

- стався з повагою до всіх рас, етнічних груп, релігій, мов, звичаїв;
- вивчай різні мови та хоча б базові речі про інші цивілізації;
- сприяй розумінню різних культур, їхніх цінностей для мирної співпраці й чесної торгівлі.

Робота в малих групах. Опрацюйте джерело й, використовуючи метод розвитку критичного мислення «Дискусійна проблема» (див. додаток на с. 166), визначте ставлення до доцільності й важливості наведених обов'язків. Висловіть думку щодо того, які моральні обов'язки для людини спричинять їх реалізація.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Неможливо ступити ні кроку по цій землі без того, щоб не стикнутися з відповідальністю та обов'язком, який необхідно виконати.

(Томас Карнейль, британський письменник ХІХ ст.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Дайте характеристику відповідальності та почуттю обов'язку як моральним чеснотам.
2. Використовуючи рекомендовані вчителем/вчителькою додаткові джерела інформації, складіть коротке повідомлення за однією з тем (на вибір): 1) відповідальність як моральна риса; 2) обов'язок як моральне почуття.
3. Існує латинське прислів'я: «Ніхто не несе відповідальності за свої думки». Чи згодні ви із цим? Чому?
4. Використовуючи метод критичного мислення «Товсті й тонкі запитання» (див. додаток на с. 169), складіть запитання до матеріалу, що був розглянутий у параграфі.
5. **Робота в малих групах.** Підготуйте й презентуйте рекламний плакат, листівку або інсценівку, що закликає людей до дотримання моральних обов'язків.
6. Поцікавтеся в дорослих різних вікових груп, що вони знають про моральну відповідальність і моральні обов'язки. Поділіться результатами свого опитування з класом.
7. Напишіть казку про дівчинку (хлопчика), яка допомагала іншим навчатися моральній відповідальності.

§ 4. Громадянський обов'язок. Честь як моральна риса

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися, що таке громадянські обов'язки;
- з'ясувати особливості честі як моральної риси;
- охарактеризувати особисті та колективні прояви честі.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Що таке обов'язок?
2. Хто такий громадянин?
3. Висловіть припущення щодо того, що таке громадянський обов'язок.
4. Як ви розумієте вислови «ця людина має честь», «безчесний вчинок»?
5. Що таке гідність? Наведіть приклади її прояву.

1. Громадянські обов'язки.

Вихована людина дотримується не лише моральних норм, але й сумлінно виконує свої **громадянські обов'язки**.

СЛОВНИК

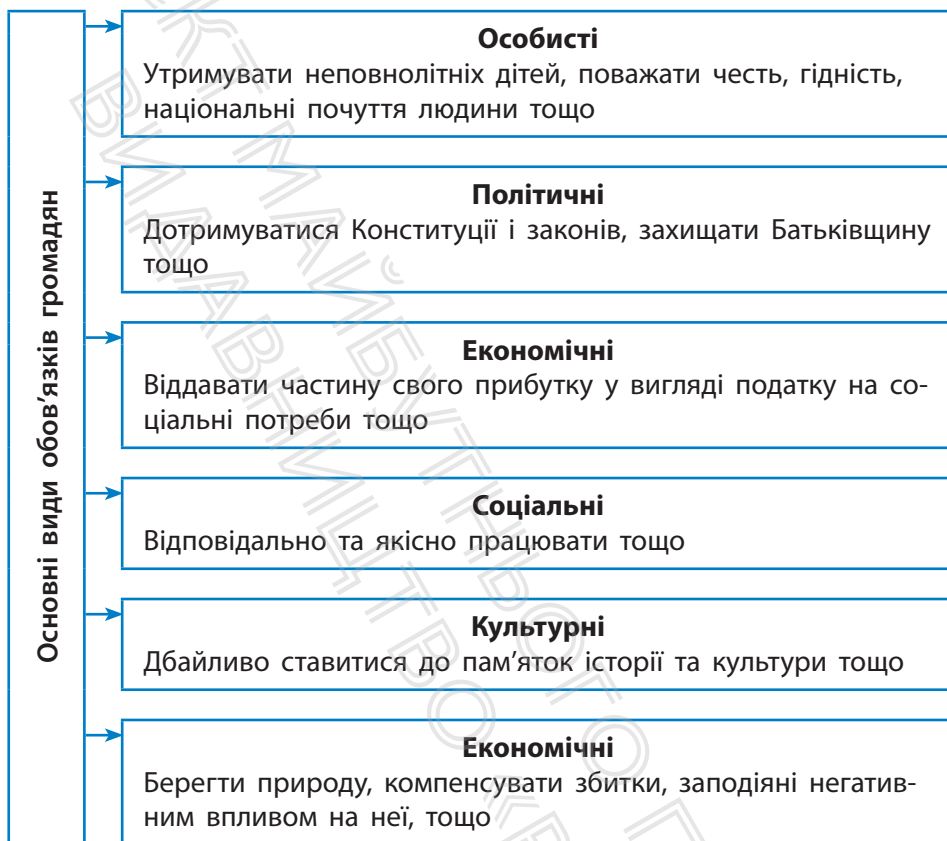
Громадянські обов'язки — закріплені правовими нормами держави ряд дій, які громадяни мають безумовно виконувати.

Обов'язки громадян поділяють на декілька груп залежно від того, яких питань вони стосуються.

Основні обов'язки громадян України зафіксовані в Конституції. До них належать:

- захист держави, її незалежності та територіальної цілісності;
- шанування державних символів;
- проходження військової служби;
- незаподіяння шкоди природі, культурній спадщині, відшкодування завданих збитків;

ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН ТА ГРОМАДЯНОК

Висловіть обґрунтовану думку про важливість наведених видів обов'язків громадян і громадянок.

- сплата податків і зборів у розмірах, установлених законом;
- дотримання Конституції та законів.

Наведені обов'язки необхідні для існування держави, створення можливостей для гармонійного розвитку суспільства та людини. Дотримання людьми цих обов'язків необхідне, оскільки без обов'язків немає

прав. Обов'язки — це своєрідна перешкода на шляху до сваволі та всього того, що заважає розвитку суспільства.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У Загальній декларації прав людини (1948 р.) зазначається, що «кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому лише і є можливим вільний і повний розвиток її особистості».

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Плакат думок» (див. додаток на с. 166), зобразіть графічно свої думки й погляди на місце і роль громадянських обов'язків у житті людини та розвитку суспільства.

2. Честь як моральна риса.

Минулого року ви дізналися про гідність як визнання суспільством і власне відчуття людиною своєї самоцінності. Гідність не залежить від реальної життєдіяльності людини та її становища в суспільстві. **Честь** як моральна характеристика, на відміну від гідності, пов'язана з реальною життєдіяльністю людини та суспільним становищем.

СЛОВНИК

Честь — особливе моральне ставлення людини до себе, пов'язане з усвідомленням важливості свого суспільного становища, роду діяльності й моральних заслуг, та відповідне ставлення до неї суспільства.

Якщо гідність передбачає однакове право для всіх на неї, то поняття про честь дозволяє розрізняти людей за її наявністю. Отже, когось вважають високочесною

особою, а когось — безчесною. Високочесною людиною називають ту, що гідна поваги за її моральні якості, здобула добре ім'я в суспільстві за свою порядність і бездоганну поведінку в професійній діяльності. За відсутності цього про людину можуть казати, що вона «не має честі», «зруйнувала свою честь» тощо. Такі уявлення про свою честь не дозволяють поліцейському не реагувати на порушення закону, лікареві — погано лікувати пацієнтів, будівельнику — неякісно працювати на будівництві, а судді — виносити у справах, які він розглядає, несправедливі рішення. Якщо вони до цього вдаватимуться, то заживуть слави безчесних людей і втратять свою честь у суспільстві.

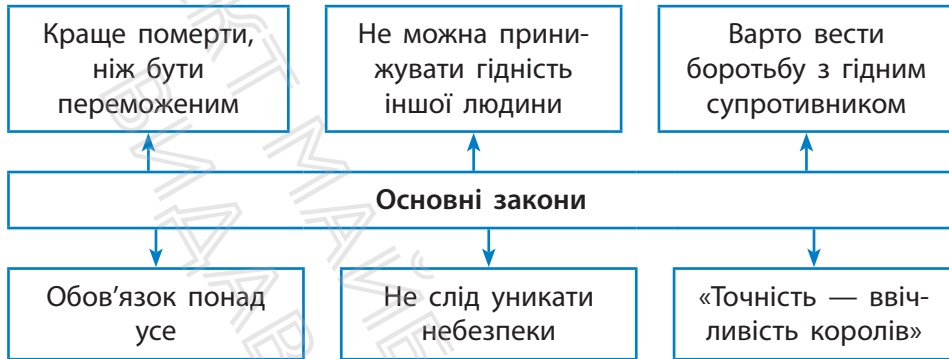

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. Прочитайте висловлювання видатних людей про честь як моральну рису людини. Обговоріть і визначте, у чому полягає розуміння ними честі людини. Чи згодні ви із цим? Поясніть свою думку.

- 1) Честь — це не що інше, як особливі правила, за допомогою яких народ або певна верства розподіляють своє схвалення або засудження (Алексіс де Токвіль, французький державний діяч XIX ст.).
- 2) Ніхто не може відмовитися від турбот про свою честь, не підриваючи тим самим поваги до самого поняття честі (Жорж Санд, французька письменниця XIX ст.).

ЗАКони ЧЕСТІ СУЧАСНОГО СВІТУ

1. Висловіть своє ставлення до наведених законів честі сучасного світу.
2. Якими є ваші пропозиції щодо змін у їхньому змісті?

Середньовічний європейський рицар і японський самурай (сучасна ілюстрація). Кодекс честі лицаря вимагав боротися за християнську віру, захищати слабших і тих, кого ображають, бути хоробрими й відданими своєму господарю. Схожий кодекс честі мали і японські воїни — самураї.

Робота в парax. У рекомендованих учителем/учителькою джерелах додаткової інформації знайдіть матеріал про правила поведінки, що містилися в кодексах честі середньовічних європейських рицарів і японських самураїв.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Вважається, що уявлення про честь у їхньому традиційному вигляді сформувалися в середньовічній Європі й пов'язані з поділом суспільства на стани. Зокрема, «ті, що воюють», або лицарі, дотримувалися свого кодексу честі. Порушення кодексу честі призводило до втрати належності до свого стану та пов'язаного із цим місця в суспільстві.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Асоціативна квітка» (див. додаток на с. 165), створіть «квітку» до поняття «честь».

3. Особиста честь і честь колективу.

Особиста честь не дозволяє людям чинити те, що призведе до її втрати. Так, не можна робити вчинки, що суперечать моральним нормам, або неналежним чином виконувати свої професійні обов'язки. Втрата моральної або професійної честі — тяжкий удар для будь-якої особистості.

Перебуваючи у складі певного **колективу** (групи, команди, військового підрозділу тощо), людина своїми діями сприяє формуванню уявлень про його честь. Варто пам'ятати, що від кожної людини, яка виконує частку спільного завдання, залежить, чи буде досягнуто мети. Це й визначатиме спільне уявлення про **честь колективу**.

СЛОВНИК

Колектив — група людей, які мають спільні інтереси та здійснюють разом певні дії.

Честь колективу — сукупність уявлень про честь, які пов'язані з усвідомленням групою людей, об'єднаних спільними діями, важливості своєї справи для суспільства.

Спільноти військових, медиків, вчених, суддів та багато інших мають власні кодекси честі.

Робота в малих групах. За допомогою додаткових джерел довідайтеся більше про кодекси честі цих сучасних спільнот.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Колективне обговорення. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Прес» (див. додаток на с. 166), висловіть та обговоріть чинники, що позитивно й негативно впливають на особисту честь і честь колективу.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Співчуття — це велика частина вашої честі.
(Рейчел Вінсент, сучасна американська письменниця)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке громадянські обов'язки? Наведіть приклади різних груп громадянських обов'язків.
2. Напишіть короткого листа до друга або подруги з поясненням того, для чого необхідні громадянські обов'язки й чому їх слід дотримуватися.
3. Перевірте свої знання про громадянські обов'язки, використовуючи метод розвитку критичного мислення «Кубик Блума» (див. додаток на с. 168).
4. Поясніть, як ви розумієте наведені прислів'я і приказки різних народів про честь. Які вам сподобалися, а які — ні? Чому?
 - 1) Мало честі леву, який захопив мишу.
 - 2) Слово людини — її честь.
 - 3) Чим більше небезпеки, тим більше честі.
 - 4) Краще впасти з коня, ніж втратити честь.
 - 5) Честь не повертається в те місце, де була втрачена.
 - 6) Серед людей честі сказане ними слово більше будь-якої клятви.
 - 7) Кожна людина — господар своєї честі. Честь не дається, вона заробляється.
5. Американський журналіст кінця ХІХ — першої половини ХХ ст. Генрі Луїс Менкен вважав, що «честь — це мораль справжніх людей». Підготуйте твір-роздум або виступ з аргументацією за цим висловлюванням.
6. Напишіть оповідання про людину, яку ви вважаєте прикладом зразкового розуміння своїх громадянських обов'язків.

РОЗДІЛ II ВЗАЄМОДІЯ ТА СПІВПРАЦЯ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ Й СУСПІЛЬСТВА

§ 5. Особистий простір людини

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися, що таке особистий простір людини, якими є його складники;
- навчитися поважати власний і чужий особистий простір під час спілкування;
- з'ясувати, як протидіяти порушенням особистого простору.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Що таке простір?
2. Назвіть, що зараз оточує вас на відстані 50 см та 1,5 м.
3. Як ви реагуватимете на те, що відбуватиметься в цих зонах? Поясніть свою відповідь.

1. Що таке особистий простір та якими є його складники.

За літературними творами, телепередачами тощо більшість із вас знає, як позначають і захищають свою територію різні істоти тваринного світу. Така риса поведінки притаманна також людям. Цю територію вони визначають як свій **особистий простір**.

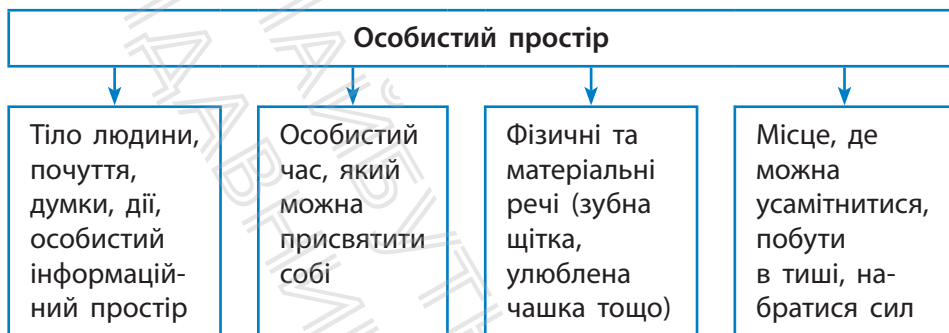
СЛОВНИК

Особистий простір — територія, яку людина розглядає як належну собі, а поява там інших стає предметом її уваги, а інколи — розглядається як прояв загрози.

Особистий простір людина розглядає як своєрідне продовження свого тіла. І лише вона сама вирішує, як

ставитися до тих, хто опиняється в її особистому просторі. Він існує навколо самої людини та поширюється на елементи її морального й фізичного стану та матеріальні речі.

СКЛАДНИКИ ОСОБИСТОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Висловіть своє ставлення до наведених складових особистого простору людини. Що, на вашу думку, можна змінити в них?

Сучасний американський дослідник Едвард Голл першим визначив в особистому просторі людини чотири зони залежно від території, яку вони охоплюють:

- інтимна зона (від 15 до 46 см) — найголовніша для людини зона, у якій вона дозволяє перебувати лише своїм близьким (сім'я, найближчі друзі, домашні тварини);

Особистий простір.

Робота в парах. 1. Як на малюнку зображено особистий простір та ставлення людини до нього? 2. Яку зону особистого простору людини зображено? 3. Якими малюнками ви б зобразили особистий простір?

- особиста зона (від 46 см до 1,2 м) — найчастіша відстань між людьми, коли вони спілкуються в товариському оточенні або працюють у колективі;
- соціальна зона (від 1,2 до 3,5 м) — зона взаємодії з новими знайомими або незнайомими людьми (кур'єри, продавці, електрики тощо);
- публічна зона (понад 3,5 м) — відстань, яку людина вважає за краще витримувати, звертаючись до великої групи людей.

У кожної людини уявлення про особистий простір відрізняється залежно від віку, статі, стосунків з іншими людьми, культурних традицій її рідного середовища тощо. У більшості вони починають формуватися в дитинстві, із трьох-чотирьох років.

Різновиди особистого простору.

Колективне обговорення. Якими є ваші уявлення про власний особистий простір? Що ви розглядаєте як спроби його порушення?

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 50-х рр. XX ст. німецький біолог Хейні Хедігер, який керував зоопарком у місті Цюрих, уперше виявив особистий простір у тварин. За спостереженнями дослідника, вони почували себе комфортно лише тоді, коли валь'єр за розміром і формою дозволяв створити собі особистий простір.

Не наближайтеся до мене!

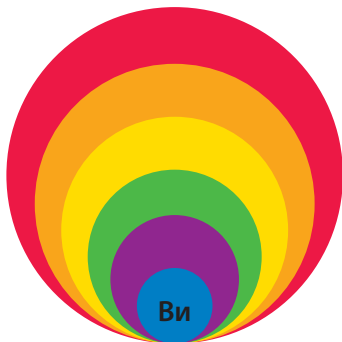
Вивчаючи поведінку тварин у природному середовищі, Х. Хедігер помітив інший різновид особистого простору, набагато меншого, ніж у воль'єрі: він немов невидима кулька захищав їхнє тіло від небажаних контактів. Так, коли антилопа гну помічає хижака, вона тікатиме тільки тоді, коли він перетне невидиму межу уявного виміру простору. При цьому чим більша тварина, тим більша її безпечна зона. До ящірки можна підійти на відстань декількох метрів, а до крокодила — лише за 50 м.

Висновки Х. Хедігера використав американський психолог Едвард Голл, який у 1966 р. видав перше дослідження особистого простору людини — «Прихований вимір».

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. 1. Намалюйте схему «Коло відносин». Синє коло в центрі — це ви. У п'яти колах інших кольорів розташуйте наведені групи людей за їхньою належністю до вашого особистого простору: незнайомі люди, сім'я, друзі, помічники (учителі, лікарі тощо), знайомі. **2.** Наведіть приклади або розіграйте інсценівку ситуацій поваги й порушення права на особистий простір під час спілкування. Результати роботи обговоріть у класі, використовуючи метод інтерактивного навчання «Два — чотири — усі разом» (див. додаток на с. 164).

Коло відносин.

2. Повага до особистого простору.

Особистий простір має кожна людина. Це треба пам'ятати, спілкуючись з іншими, щоб не порушувати їхні межі. Вихована людина не лише відстоює свій особистий простір, а й ставиться з повагою до його наявності в інших.

Проте деякі люди через різні обставини не завжди мають достатньо чутливості до меж близького й далекого спілкування. Не варто їм за це дорікати. Уявлення про межі особистого простору різняться. Так, у сучасній Європі інтимна зона становить близько 25 см, у Сполучених Штатах Америки — 50 см. Представникам багатьох народів Сходу зручно спілкуватися зі сторонніми особами на відстані, що є неприйнятною для європейців та американців. Незнання цього може призвести до непорозумінь і неправильних висновків про поведінку та культуру інших. Поважати особистий простір можна навчитися, пам'ятаючи «золоте правило моралі» — ставтеся до людей так, як хочете, щоб вони ставилися до вас.

ПРАЦЮЄМО З ДжЕРЕЛОМ

Сучасна українська громадсько-політична діячка Уляна Супрун про те, як поважати особистий простір іншої людини

- Ніколи не торкайтеся людини, із якою ви не знайомі. Недоречними також є обійми, якщо ви бачите людину вперше в житті чи нещодавно познайомилися.
- Реагуйте на мову тіла й міміку. Коли хтось відхиляється від вас, то ви скоріше за все перебуваєте в особистому просторі цієї людини, що спричиняє їй дискомфорт.

- Не нахиляйтеся надто близько до обличчя, аби щось сказати. Краще скажіть голосніше.
- Якщо у транспорті є вільний простір, не сідайте чи не ставайте дуже близько до інших людей.
- Ніколи не схиляйтеся через плече людини, щоб щось прочитати чи подивитися, якщо вам не дозволили цього зробити.
- Дотримуйтеся дистанції, коли стоїте в черзі. Якщо ви станете ближче до людини, яка перед вами, черга не рухатиметься швидше.
- Якщо ви стоїте дуже близько до іншої людини, озирніться навколо та подивіться, чи ви не притиснули її, чи не заважають ваші речі (сумка або рюкзак). Не розглядайте нікого зблизька, а якщо вам потрібно звернутися до людини, не торкайтеся її — спочатку встановіть зоровий контакт або скажіть щось.

Колективне обговорення. 1. Чи згодні ви з наведеними порадами? Поясніть свою думку. **2.** Запропонуйте свої поради до наведеного переліку або замість тих, із якими ви не згодні.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Коло ідей» (див. додаток на с. 165), сформулюйте пропозиції прояву поваги до особистого простору людини під час спілкування з нею.

ЦІКАВІ ФАКТИ

На думку сучасної української психологині Яніни Данильченко, «особистий, емоційний та фізичний простір дає людині можливість займатися собою, своїм хобі, реалізувати право на усамітнення і на свій особистий "кут" у будинку».

3. Протидія порушенню особистого простору.

Збереження особистого простору потребує кожна людина. Його слід поважати й захищати в разі необхідності. Порушення або ігнорування особистого простору іншими спричиняє міжособистісні конфлікти, роздратування, прояви агресії та проблеми зі здоров'ям. У відповідь на вторгнення до особистого простору в людини виникає стрес, дискомфорт, посилюється відчуття небезпеки й активуються механізми захисту.

У випадках порушення особистого простору радять ввічливо, але невідкладно зупинити це. Не варто чекати, поки сама людина зрозуміє, що її поведінка неприйнятна. Необхідно навчитися протидіяти порушенням особистого простору, не втрачаючи врівноваженості, неагресивними методами.

Можна запропонувати декілька порад, як протидіяти порушенню особистого простору. Проте чи варто брати їх до уваги повністю, частково або взагалі відхилити й створити свої правила — справа індивідуальна.

Якщо хтось сторонній намагається вторгнутися до вашої інтимної зони, прийміть захисну позу. Зробіть кілька кроків назад, схрестіть на грудях руки й виставіть одну ногу вперед. Це допоможе вашому співрозмовнику відчувати, що ви не бажаєте його наближення.

Коли ви перебуваєте в натовпі, ніколи не метушіться та не поспішайте. Відійдіть подалі від основного потоку, рухайтесь трохи повільніше або швидше. Якщо це неможливо, несіть свої речі двома руками перед собою. Це дозволить вам отримати додатковий простір, до якого ніхто не зможе втиснутися.

Не забувайте, що інколи потрібно вміти виховано, урівноважено й наполегливо відмовляти іншим людям,

навіть близьким. Це також сприяє визначенню меж вашого особистого простору.

Пам'ятайте про свій час. У вас завжди має залишатися хоча б кілька годин на день для занять тим, що вас тішить і цікавить.

Коли людина занадто наближається до вас, відверто попросіть її зберігати дистанцію, пояснивши, що вам некомфортно.

У разі бажання відгородитися від інших у громадських місцях візьміть книгу (журнал), телефон (планшет) і пориньте в читання. Цим ви створюєте візуальну і психологічну перешкоду між вами та оточенням.

Особистий простір людини.

Робота в парях. Чи порушено на поданих зображеннях особистий простір? Чий і як саме?

Деякі люди порушують межі особистого простору навмисно — щоб спровокувати співрозмовника. Якщо ви зіткнулися з такою поведінкою, намагайтеся не відповідати на провокацію. Зберігайте спокій, самоконтроль, збільшуйте дистанцію та залишайтеся байдужими.

Не обговорюйте свої проблеми з малознайомими людьми. Відверті бесіди доцільно вести лише з тими, кому ви беззастережно довіряєте.

Захист особистого простору.

Колективне обговорення. Яким є ваше ставлення до наведених способів порушення особистого простору?

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Колективне обговорення. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Акваріум» (див. додаток на с. 166), висловіть думку щодо того, як протидіяти порушенням особистого простору.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Особистий простір людини розглядається як належна їй власність.

(Яніна Данильченко, сучасна українська психологиня)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке особистий простір? Чи можна сказати, що він є життєво необхідним для людини? Поясніть свою думку.
2. Як ви вважаєте, особистий простір у кожної людини відрізняється чи є однаковим для всіх? Чому?
3. **Робота в малих групах.** Проведіть між групами учнів та учениць конкурс на кращу рекламу або плакат (на ваш вибір) за темою «У дорослих і дітей має бути власний особистий простір та місце, куди ніхто не може потрапити».
4. Висловіть власне ставлення до думки українського психотерапевта Сергія Пенцака: «Відсутність особистого простору — часу для себе й території, де можна побути наодинці, може призвести до втрати (людиною) свого “я”».
5. Підтвердьте або спростуйте наведене твердження: «Особистий простір — головна умова для нормального функціонування психіки людини».
6. Запропонуйте в усній або письмовій формі рекомендації: «Як дотримуватися вимог щодо уникнення порушення особистого простору інших осіб».
7. Напишіть казку про те, як власний і чужий особистий простір сперечалися про те, кого з них потрібно більше поважати.

§6. Співучасть людини в житті суспільства й держави

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- характеризувати прояви й види взаємодії та співпраці в житті людини і суспільства;
- дізнатися про співпрацю заради національних інтересів.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Чи потрібно людям співпрацювати? Чому?
2. Які різновиди співпраці вам відомі?
3. Наведіть приклади взаємодії та співпраці з вашого життя.

1. Взаємодія: її прояви та види.

Інколи можна побачити, як під час спілкування різні люди, розмовляючи однією мовою, не розуміють одне одного. Це відбувається через те, що між ними не відбувається **взаємодії**.

СЛОВНИК

Взаємодія (соціальна) — взаємний вплив двох або більше людей на поведінку одне одного.

Взаємодія — це процес, у якому особистості впливають одна на одну, у результаті вони визначають свої подальші дії. Наприклад, друг або подруга розповідає вам про свої враження від нової спортивної секції, і ви під впливом цього вирішуєте відвідувати її разом. Таким чином, ваша взаємодія стала успішною. Під час неї обидві сторони виявили активність і взаємну спрямованість у своїх діях.

Існує багато видів взаємодії. За кількістю учасників її поділяють на парну та групову, за відносинами між учасниками — на **кооперацію** (співробітництво) і **конкуренцію** (суперництво), за тривалістю — на коротко-

часну та довгострокову, за організованістю — на організовану та неорганізовану, за свідомістю здійснення взаємодії — на усвідомлену та неусвідомлену, за характером здійснення — на ідейну, почуттєву та вольову.

СЛОВНИК

Кооперація — об'єднання зусиль певної кількості людей для спільного досягнення поставленої мети або задоволення потреб.

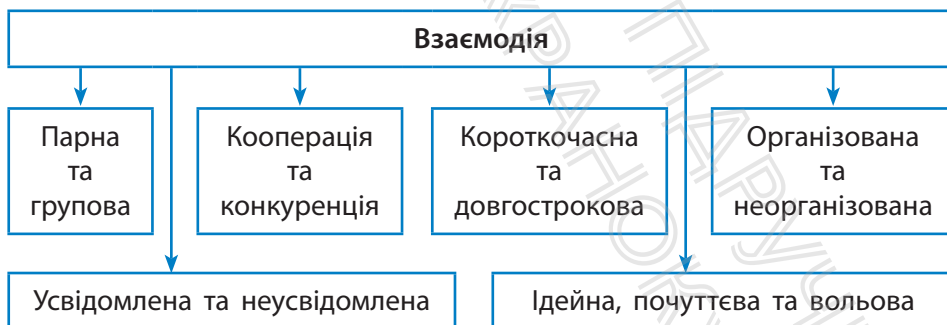

Кооперація в людських стосунках.

Робота в парах. 1. Чи можна дитячі ігри вважати прикладом кооперації? 2. Висловіть обґрунтоване твердження про доцільність або недоцільність кооперації в дитячих іграх.

ВИДИ ВЗАЄМОДІЇ

1. Наведіть приклади до різновидів взаємодії. 2. Із якими видами взаємодії ви вже стикалися, а з якими — ні? 3. Які види взаємодії подобаються вам найбільше, а які — найменше? Поясніть, чому саме.

Поділ взаємодії на кооперацію та конкуренцію вважається одним із найпоширеніших. Кооперація передбачає, що її учасники співпрацюють, об'єднують зусилля для досягнення певної мети. Під час конкуренції учасники вступають у суперництво, намагаються обійти одне одного на шляху до бажаного.

Успішність взаємодії значною мірою залежить від притаманної їй учасникам моральної культури. Вона не може бути вдалою, якщо один із її учасників є безчесною особою, не поважає співрозмовника, принижує його гідність тощо. Будь-яка людина під час взаємодії з іншою сподівається, що її уважно вислухають, спробують зрозуміти, відгукнуться на її почуття, дадуть відповідь на її запитання. Для того щоб досягти позитивних результатів у взаємодії з іншими, необхідно розвивати в собі засновані на моральних нормах комунікативні навички, тобто навички спілкування.

У чому полягає взаємодія.

Коллективне обговорення. 1. Чи можна цим зображенням ілюструвати зміст поняття «людська взаємодія»? Чому? 2. Поясніть свою думку.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Об'єднайтеся в шість груп за кількістю видів взаємодії. Представте класу короткі інсценівки-прикладі успішної і неуспішної взаємодії цього виду. У разі необхідності скористайтеся допомогою вчителя/вчительки щодо змісту обраного виду взаємодії. Висловіть обґрунтовану думку, що сприяло, а що перешкоджало успішній взаємодії у ваших інсценівках-прикладях.

2. Співпраця.

Коли учні та учениці розглядають у класі новий матеріал з метою здобуття нових знань, то щодо цього процесу доцільно говорити про **співпрацю**.

СЛОВНИК

Співпраця — спільна з ким-небудь діяльність, праця для досягнення певної мети.

Співпраця передбачає спільне виконання з одним або декількома людьми роботи або спільне досягнення визначеної мети. Це процес, під час якого кілька людей об'єднуються, щоб діяти разом, розподіляючи завдання і ролі, допомагаючи одне одному, координуючи зусилля, прямуючи до наміченої мети. Основою співпраці виступають моральні цінності солідарності й співвідповідальності між тими, хто в ній задіяний. Вона має велике значення для виконання різноманітних групових і командних проєктів, що потребують залучення фахівців із навичками виконання різних завдань. Варто звернути увагу, що ваша робота в малих групах також є прикладом здійснення співпраці.

Співпраця застосовується в більшості сфер людської життєдіяльності — науці, техніці, бізнесі, повсякденному житті, навчанні, мистецтві тощо. Досить часто сьогодні як синонім співпраці застосовують вислів «уміння працювати в команді».

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Колективне обговорення. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Мозковий штурм» (див. додаток на с. 165), сформулюйте перелік правил для успішної співпраці у складі малої групи або робочої пари.

Разом можна досягти більшого, ніж поодинці.

Колективне обговорення. Чи доводилося вам працювати в команді, над груповим проектом? Що, на вашу думку, потрібно, щоб така співпраця була успішною?

3. Співпраця заради національних інтересів.

У кожної держави є те, без чого вона не зможе існувати. Щодо сукупності цих потреб застосовують поняття «**національні інтереси**». Задоволення національних інтересів держави потребує об'єднання зусиль і наполегливої співпраці її громадян.

Інтереси кожної держави є сукупністю уявлень і дій, спрямованих на досягнення воєнної безпеки, економічного процвітання та зміцнення державного суверенітету.

СЛОВНИК

Національні інтереси — інтереси всіх членів суспільства, які реалізує держава у своїй політиці.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Із Закону України «Про національну безпеку України» (2018 р.)

Національні інтереси України — життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалі-

зація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян...

Робота в парах. Обговоріть і визначте: **1.** У чому полягають національні інтереси України? **2.** Наведіть приклади дій, спрямованих на реалізацію національних інтересів України. **3.** Як ви розумієте поняття «суверенітет»?

Від національних інтересів залежить життя населення нашої держави. Їх усеохоплюючий характер обумовлює необхідність співпраці всіх громадян.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Два — чотири — усі разом» (див. додаток на с. 164), визначте, що ви здатні зробити, співпрацюючи заради реалізації національних інтересів України.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності й силі народу.

(Олена Теліга, українська поетеса ХХ ст.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чи може бути успішним суспільство, де не існує взаємодії та співпраці? Поясніть свою думку.
2. Складіть перелік явищ (прагнення, бажання, знання), від яких, на вашу думку, залежить виникнення взаємодії та її розгортання.

3. Підготуйте усний виступ з аргументацією про значення спільної діяльності для окремих людей і суспільства.
4. Поясніть, як ви розумієте наведене висловлювання: «Я можу робити те, що ти не можеш, ти можеш робити те, що я не можу; разом ми можемо робити чудові справи» (мати Тереза, католицька черниця ХХ ст.). Наведіть приклади, що підтверджують вашу думку.
5. Проведіть конкурс символічних зображень співпраці.
6. Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Сенкан» (див. додаток на с. 169), складіть вірш за розглянутим матеріалом про взаємодію або співпрацю.
7. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Спільний проект» (див. додаток на с. 165), підготуйте навчальний проект за темою «Як досягти успіху у спільній діяльності».
8. **Робота в парах.** Розіграйте діалог, у якому доведіть своєму партнеру/партнерці переваги співпраці з певного питання.
9. Сучасний британський письменник Ален де Боттон в одному зі своїх інтерв'ю сказав: «Мені подобається працювати з людьми. Я вважаю, що зміни можуть відбутися лише завдяки співпраці». Висловіть власну обґрунтовану думку щодо того, чи подобається вам процес співпраці і чому.
10. Напишіть притчу (коротке оповідання з моральним повчанням) про співпрацю задля досягнення спільної мети.

§ 7. Толерантність. Нетерпимість і протидія утискам

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися, що таке толерантність і якими є її прояви;
- з'ясувати зміст нетерпимості та утисків і шляхи протидії їм.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Чи доводилося вам стикатися з людьми, що мають відмінні від ваших ідеї та цінності? Як ви відчували себе поряд із ними?
2. Як, на вашу думку, можна знайти спільну мову з такими людьми?
3. Яких моральних принципів варто дотримуватися, спілкуючись із людьми, що мають інші погляди?
4. Наведіть приклади утисків людей за певними ознаками.
5. Яким має бути ставлення людини, що у своїй поведінці керується нормами моралі, до фактів утисків і проявів нетерпимості до будь-якої особи?

1. Толерантність. Взаємодія людей із відмінними ідеями та цінностями.

Будь-яка спільнота об'єднує людей із відмінними якостями. Їх наявність є нормальним явищем, яке підкреслює унікальність кожної людини. Люди відрізняються за зовнішністю, характером, уподобаннями, рівнем доходів, поглядами тощо. І це добре, оскільки саме таким, надзвичайно різноманітним є світ. Способом успішного співіснування відмінних людей в одній спільноті вважається наявність у їхньому ставленні одне(-а) до одного(-ї) **толерантності**.

СЛОВНИК

Толерантність — доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (культурних, релігійних, національних тощо) представників/представниць різних спільнот.

Толерантність — риса, що має бути притаманна як будь-якій культурній людині, так і цивілізованому суспільству загалом. Упевнена в собі людина, яка прагне гармонії в стосунках з іншими, не уникає порівняння своїх поглядів із точкою зору інших людей, спокійно ставиться до суперництва ідей і не боїться, що інше бачення речей і подій негативно вплине на її світосприйняття.

Усі люди різні, але кожна людина — унікальна.

1. Як ілюстрація відображає зміст підпису до неї?
2. У чому, на вашу думку, має проявлятися толерантність у ставленні зображених осіб одне до одного?

Квітка толерантності.

Колективне обговорення. 1. Наведіть приклади прояву якостей, зазначених на пелюстках «квітки толерантності». 2. Пелюстки з якими якостями, на вашу думку, варто додати до схеми? Поясніть їхню доцільність.

Значення толерантності для суспільного розвитку.

Колективне обговорення. У чому ще, на вашу думку, полягає позитивний вплив наявності толерантності в певному суспільстві на його розвиток?

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 1995 р. у світі запровадили нове свято — Міжнародний день толерантності. Саме цього дня Організація Об'єднаних Націй (ООН) ухвалила Декларацію принципів толерантності.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Із Декларації принципів толерантності (1995 р.)

1.1. Толерантність означає повагу, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу... Їй сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань. Толерантність — це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність — це моральна якість, що уможливлює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру.

1.2. Толерантність — це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність — це передусім активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини...

1.4. ...кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це озна-

чає визнання того, що люди з природи своєї відрізняються за зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою, цінностями та мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

Колективне обговорення. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Дебати» (див. додаток на с. 164), з'ясуйте: **1.** Яким є значення Декларації принципів толерантності для людини й суспільства? **2.** У чому полягає важливість дотримання принципу толерантності в стосунках між людьми?

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. **1.** Наведіть одне одному приклади прояву толерантності у власному житті та житті суспільства. **2.** На підставі обговорення з'ясуйте, як має відбуватися взаємодія людей із відмінними ідеями та цінностями. **3.** Використовуючи метод інтерактивного навчання «Два — чотири — усі разом» (див. додаток на с. 164), складіть «Кодекс толерантної поведінки».

ЦІКАВІ ФАКТИ

В Україні чимало закладів освіти створюють правила толерантної поведінки, яких обов'язково мають дотримуватися учнівство та вчительство. Наприклад, у ліцеї міста Калуш Івано-Франківської області вироблено такі:

1. Ставтеся одне до одного з повагою.
2. Захищаючи свої права, не порушуйте права інших людей.
3. Пам'ятайте, що кожна людина має право на вибір (стиль, імідж, звички).
4. Ставтеся до людини так, як хочете, щоб ставилися до вас.
5. Дотримуйтеся норм етикету в спілкуванні з іншими.

6. Стежте за культурою та правильністю висловлювання.
7. Будь-який конфлікт вирішуйте словесно.
8. Будьте ввічливими та привітними.
9. Шануйте право на громадянську позицію та релігійні переконання.
10. Будьте вдячними.
11. Шануйте працю ближніх.
12. Допмагайте одне одному в скрутних ситуаціях.
13. Робіть компліменти одне одному.
14. Не нав'язуйте свою думку іншим.
15. Не судіть людину за її зовнішністю.
16. Не ображайте одне одного.
17. Не будьте лицемірними.
18. Не вихваляйтеся.
19. Не ображайте менших.
20. Шануйте та поважайте старших.

2. Нетерпимість, утиски та їхні наслідки.

Протилежністю толерантності як терпимості виступає **нетерпимість**. Вона відображає відсутність поваги до переконань, поглядів, групових та індивідуальних ознак, відмінних за власні. Унаслідок цього відбувається відторгнення людей, яких вважають іншими, наприклад, членів певної суспільної чи національної спільноти або тих, хто дотримується інших політичних поглядів, має інші культурні вподобання, релігію тощо. Нетерпимість до інших може проявлятися досить широко — від прагнення уникнути зустрічі з кимось до проявів відвертої ненависті та спроб фізичної розправи над тим, кого не сприймають.

СЛОВНИК

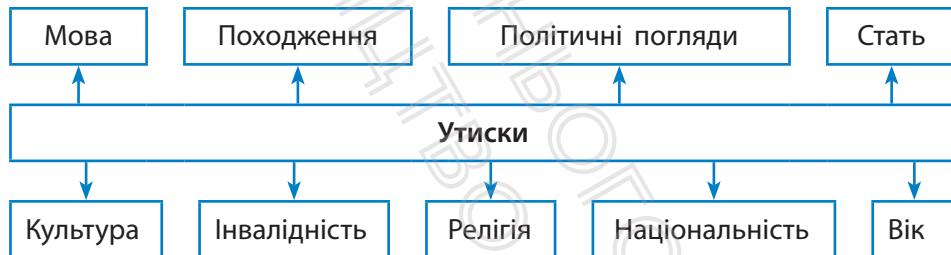
Нетерпимість — небажання або невміння толерантно (терпимо) ставитися до кого-небудь або чого-небудь.

Утиски — примусове несправедливе обмеження чиїх-небудь прав або дій.

Проявом нетерпимості виступають різноманітні **утиски**, коли з одними людьми обходяться гірше, ніж з іншими, в однакових ситуаціях лише тому, що вони належать до певних груп. Людей піддають утискам за різними ознаками.

Зверніть увагу на схему «Ознаки, за якими люди можуть зазнавати обмежень». Утиски перешкоджають можливостям людей розвивати свої навички, отримувати роботу, житло, медичні послуги, здобувати освіту тощо. Досить часто утиски відображають поширені упередження та заважають представникам певних соціальних груп брати активну участь у громадському житті.

ОЗНАКИ, ЗА ЯКИМИ ЛЮДИ МОЖУТЬ ЗАЗНАВАТИ ОБМЕЖЕНЬ

Наведіть приклади здійснення утисків людей за наведеними у схемі ознаками.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Із Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012 р.)

Утиск — небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери.

Колективне обговорення. Наведіть приклади різних видів утисків та визначте наявність у них ознак, зазначених у джерелі.

Наслідком наявності в суспільстві проявів нетерпимості та утисків стає порушення прав людини. Таке суспільство формується там, де люди позбавлені можливості вільно й безперешкодно реалізувати свої можливості для себе й інших.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Опрацюйте матеріал пункту 2 «Нетерпимість, утиски та їхні наслідки», використовуючи метод розвитку критичного мислення «Кластери» (див. додаток на с. 169).

3. Протидія утискам за певною ознакою.

В Україні, яка є правовою державою, норми законів перешкоджають проявам різноманітних утисків у всіх сферах життя. Крім цього, як правило, вони засуджуються громадською думкою. Будь-які переслідування за релігією, мовою, національністю, культурою тощо сприймаються негативно суспільством і владою.

У разі зіткнення з поодинокими фактами проявів утисків слід пам'ятати, що норми законів надійно захищають однаковою мірою всіх українських громадян. Детальніше про ці норми ви дізнаєтеся в наступних класах.

Доступними всім засобами протидії будь-яким проявам утисків у житті людини й суспільства є моральний осуд, поширення інформації про їх негативний вплив на суспільний розвиток і перш за все відмова людини від застосування їх до будь-кого.

Робота в парах. 1. Як на

малюнку символічно засуджуються утиски та нетерпимість людей?

2. Запропонуйте декілька способів протидії утискам і дискримінації. Урахуйте, що вони мають відповідати моральним нормам.

Протидія утискам і нетерпимості.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Колективне обговорення. Запропонуйте лаконічні, але змістовні гасла, які закликатимуть громадян і громадянок нашої держави протидіяти будь-яким утискам та проявам нетерпимості.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Не все те неправильне, що тобі не зрозуміле.

(Григорій Сковорода, український мислитель XVIII ст.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яким є значення толерантності для людини й суспільства?
2. Французькому мислителю XVIII ст. Вольтеру належать слова: «Ваша думка мені глибоко ворожа, але за ваше право її висловити я готовий віддати своє життя». Чи можна вважати ці слова відповідними до розуміння толерантності? Чому?
3. Усім класом підготуйте спільний плакат «Бути толерантним: що це означає для мене?», розмістивши на ньому свої думки й малюнки за вивченою темою.

4. Український поет ХХ ст. Микола Вінграновський писав:

«Не маю зла до жодного народу,
До жодного народу в світі зла не маю.
Чого ж тоді все важчає мені
На світі жить у множині духовній?»

Що, на вашу думку, автор хотів сказати цими рядками? Чи зберігають вони своє значення в сучасних умовах? Поясніть свою відповідь.

5. **Робота в малих групах.** Підготуйте навчальний проект за однією з тем: «Проявляти толерантність легко», «Протидія утискам: мої кроки».
6. **Колективне обговорення.** Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Дебати» (див. додаток на с. 164), обговоріть питання «Як протидіяти утискам за певною ознакою?» за одним із наведених видів утисків.
7. Німецька педагогиня ХХ ст. Ірмела Менса-Шрамм писала: «Я не можу повірити, що толерантність полягає в необхідності витримувати нетерпимість». Висловіть своє ставлення до цієї думки та поясніть його.
8. Складіть усне або письмове оповідання-роздум за темою «Нетерпимість — це ознака безсилля».
9. Напишіть казку про те, як толерантність і нетерпимість пояснювали людям, яким стане їхнє життя, якщо одна з них запанує в ньому.

§8. Приязнь, порозуміння, взаємопідтримка та жертвність у стосунках між людьми

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- з'ясувати, у чому полягає приязнь між людьми;
- описати значення порозуміння та взаємопідтримки;
- дізнатися, що таке жертвність.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Наведіть приклади осіб, до яких ви відчуваєте приязнь.
2. Як ви ставитеся до тих, до кого відчуваєте приязнь?
3. У чому, на вашу думку, має полягати взаємопідтримка в стосунках між людьми?
4. Чи потрібна жертвність? Чому?

1. Приязнь.

Велике значення для виникнення та розгортання взаємодії і співпраці між різними людьми має те, як вони ставляться одне до одного. За умови наявності взаємної **приязні** вона стає успішною. Її відсутність спричиняє протилежний результат.

СЛОВНИК

Приязнь — виявлення почуття позитивної схильності однієї людини до іншої або інших.

Виявлення приязного ставлення є передумовою подальшого встановлення контактів різного рівня та спільних дій людей. У майбутньому з приязні можуть виникнути більш стійкі стосунки — дружба, кохання тощо. При цьому її наявність не передбачає існування спільних інтересів, поглядів або захоплень. Вона лише демонструє доброзичливе налаштування до подальшої взаємодії. Без

цього наступна успішна співпраця неможлива. Про це слід пам'ятати, діючи спільно над визначеним завданням у великих і малих об'єднаннях людей.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Підготуйте та презентуйте класу невеликі інсценівки-прикладки того, як наявність або відсутність приятні впливає на роботу групи.

2. Порозуміння і взаємопідтримка.

Поряд із приятним ставленням людям, які взаємодіють і співпрацюють, необхідні **порозуміння і взаємопідтримка**.

СЛОВНИК

Порозуміння — розуміння однією людиною інших, узгодженість чіхось дій та вчинків.

Взаємопідтримка — підтримка людьми одне одного у спільній діяльності.

Порозуміння дозволяє людям успішно виконувати спільні дії, усвідомлюючи при цьому, що, кому і як необхідно зробити. Коли під час співпраці особи не розуміють одна одну, не можуть дійти згоди, навряд чи їхня справа стане вдалою. При цьому через неузго-

Спілкування — неодмінна умова порозуміння.

Колективне обговорення.

Чи можна погодитися з твердженням, що без спілкування неможливо досягти порозуміння. Поясніть свою думку.

дженість дій вони витрачатимуть зайві сили й чинитимуть багато зайвого.

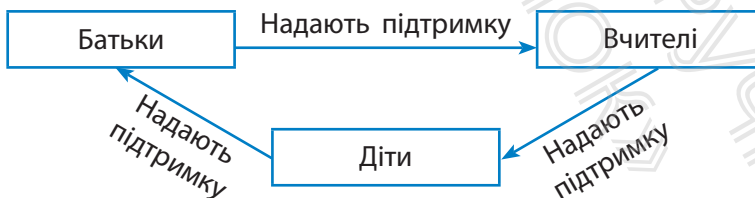

Як підтримати людину, коли вона цього потребує.

Робота в парах. 1. Які приклади підтримки наведено на зображеннях? 2. Наведіть приклади із життя, які б відповідали цим ситуаціям.

ВЗАЄМОПІДТРИМКА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Наведіть приклади прояву взаємопідтримки в освітньому процесі у вашому закладі освіти.

Шкільна спортивна команда.

Колективне обговорення.

1. У чому, на вашу думку, має полягати взаємопідтримка шкільної спортивної команди?
2. Наведіть декілька прикладів взаємопідтримки у вашому шкільному житті.

Уміння знаходити спільну мову навіть у найскладнішій ситуації вимагає від людини поєднання її знань про мораль, культуру людських стосунків, умінь бути дипломатичною та уникати конфліктів. Пошуки порозуміння з іншими — складний шлях, який кожна людина долає впродовж свого життя. Головне при цьому — мати бажання знаходити спільну мову з різними людьми.

Успішна діяльність неможлива також без **взаємопідтримки**, оскільки саме завдяки їй у процесі спільних дій люди надають допомогу тому, кому важко під час виконання якоїсь справи або в подоланні кризової ситуації. Надзвичайно важлива взаємопідтримка тим, хто діє у складі команди, — спортсменам/спортсменкам, військовикам, пожежникам, лікарям/лікаркам тощо.

Запорукою успіху у взаємопідтримці є її здійснення на основі таких загальнолюдських моральних чеснот, як **повага, допомога, щирість**. Без розуміння важливості й надання підтримки на основі цього вона просто неможлива. Дійсно, чи можна здійснити це без поваги до того/тієї, кому це робиш, без усвідомленої потреби допомагати іншим і щирості у своїх вчинках і діях? Беззаперечно справжня взаємодопомога без цього неможлива.

СЛОВНИК

Повага — почуття шани, прихильне ставлення, що з'являється на підставі визнання чиїх-небудь заслуг і позитивних якостей.

Допомога — людські дії щодо інших, спрямовані на сприяння та підтримку в чому-небудь.

Щирість — риса особистості, яка виявляється в її чесності, правдивості, відсутності суперечностей між справжніми почуттями й намірами щодо іншої людини або групи людей.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Синтез думок» (див. додаток на с. 164), з'ясуйте значення порозуміння та взаємопідтримки серед людей для них самих і суспільства загалом.

3. Жертвовність.

Важливим проявом суспільної взаємодії людей із розвиненою моральністю є **жертвовність**. У суспільстві до такої людської якості ставляться з великою повагою. Тих, хто виявляє жертвовність, прославляють, вважають взірцем для інших.

СЛОВНИК

Жертвовність — якість, притаманна людині, здатній жертвувати чимось, що належить їй, задля блага інших.

Навколо нас чимало прикладів прояву жертвовності. Так, батьки часто поступаються своїми інтересами задля дитини. Рятуючи незнайому людину, яка тоне, інша кидається їй на допомогу. Під час воєнних дій захисники й захисниці жертвують своїм життям заради майбутнього своєї країни. Усі ці приклади об'єднує одна риса — моральність. Вона спонукає людину діяти

всупереч прагненню зберегти своє життя, ставлячи вище інтереси інших.

Прояви жертовності.

Робота в малих групах. 1. Знайдіть у рекомендованих учителем/ учителькою додаткових джерелах зображення, що ілюструють інші прояви людської жертовності, та представте їх класу. 2. Поясніть, у чому ви вважаєте важливість зображених на підібраних вами ілюстраціях проявів жертовності для суспільства. 3. Складіть розповідь до зображеного на ілюстрації прикладу прояву жертовності.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Зі статті «Жертовність у давньому Львові» українського дослідника Ілька Лемка (18 квітня 2022 р.)

Жертовність... є одним із наріжних каменів європейських цінностей, колискою яких у давнину був Львів... Жертовність громадян давнього Львова від найбагатших до найбідніших була повсюдним явищем і ґрунтувалася на міцній вірі Христовій, найголовнішій духовній засаді європейськості...

З німцями у Львові були пов'язані майже всі європейські цивілізаційні нововведення, і ось 1377 р. вони на гроші жертводавців, здебільшого купців, заснували в місті перший шпиталь під відозвою святої Єлизавети, забезпечивши його належним фондом на утримання старих і немічних.

А 1406 р. райця (радник) Леонард подарував цьому шпиталеві свій дім і все нерухоме майно на утримання убогих і хворих...

1485 р. донька багатого містянина Мейзеля на будівництво і покриття Катебри (собору) «пожертвувала всі свої гроші..., також перли усі свої більші й менші і срібла усілякі»...

Засновниця костелу святої Софії Софія Ганзльова прославилася як одна з найвизначніших у Львові кінця XVI ст. меценаток-добродійок Церкви й бідних людей. Вона допомагала нужденним, вдовам, сиротам, витягувала боржників із в'язниці. Пожертвувавши всі свої статки шпиталю Святого Духа, останні десять років свого життя вона провела в монастирі...

Робота в парах. 1. Наведені у джерелі прояви жертвності визначають як меценатство. Використовуючи рекомендовані вчителем/вчителькою джерела додаткової інформації, з'ясуйте значення цього слова. 2. Наведіть інші прояви жертвності з відомих вам літературних творів або засобів масової інформації.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Однією з десяти нагород Православної церкви України є медаль «За жертвність і любов до України». Нею нагороджуються люди за активну громадянську позицію, героїзм і самопожертву під час Революції гідності, захисту України на Донбасі та в Криму, а також за волонтерську допомогу військовим формуванням України.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Пам'ять про героїчну боротьбу та жертвність предків не вмирала ніколи в нащадках і рано чи пізно втілювалася в легенди, пісні, поезії.

(Іван Багрянний, «Сад Гетсиманський»)

Квітка жертовності

Робота в парах. 1. Використовуючи рекомендовані вчителем/вчителькою джерела додаткової інформації, з'ясуйте значення наведених у схемі характеристик жертовності. **2.** Запропонуйте, які характеристики слід додати до схеми. Поясніть свій вибір.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає важливість приязні для взаємодії та співпраці між людьми?
2. Підготуйте та презентуйте класу коротке повідомлення з аргументацією про важливість порозуміння і взаємопідтримки для людини й суспільства.
3. Один із відомих мислителів минулого вважав, що «за наявності порозуміння і малі справи виростають у великі, а за його відсутності й великі розпадаються». Чи згодні ви із цим? Чому? Наведіть приклади, що підтверджують вашу думку.

4. **Робота в малих групах.** Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Дискусійна проблема» (див. додаток на с. 166), обговоріть такі проблеми: 1) як виявляти повагу до людей; 2) як надавати допомогу людям; 3) чим важлива щирість у стосунках між людьми.
5. Існує думка, що жертвність не обмежується героїчною поведінкою. Не меншою мірою вона потрібна в повсякденному житті. Наведіть власні аргументи, що підтверджують або спростовують цю думку.
6. Сучасний український письменник Іван Байдак в одному з оповідань написав: «Це добре, коли маєш, що дати. Особливо, коли це нематеріальне. Тоді твоя жертвність може на щось обернутись, а немає нічого кращого, ніж усвідомлення власної необхідності». Наведіть декілька прикладів прояву такої «нематеріальної» жертвності. Чи згодні ви з тим, що вона має велике значення для людських взаємин.
7. Підготуйте на конкурс оповідання про те, як приязнь, порозуміння, взаєморозуміння й жертвність допомагали людям навчитися жити разом.

РОЗДІЛ III СВІТ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН

§9. Людина в соціумі. Україна і світ

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися, як вчинки людини можуть впливати на соціум, у якому вона перебуває;
- пояснювати, що таке соціум і якими є його складові.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Що таке суспільство?
2. Наведіть приклади спільнот, у яких може перебувати людина, взаємодіючи з іншими.
3. Чи може людина, перебуваючи в суспільстві, не впливати на нього своїми вчинками? Чому?

1. Що таке соціум.

Прагнучи з'ясувати зміст і прояви суспільної сфери життя людини, ми обов'язково зустрінемо поняття «суспільство» і «соціум». Без їхнього розуміння важко визначити взаємозв'язки між людськими спільнотами.

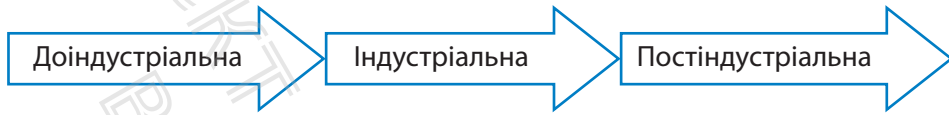
СЛОВНИК

Суспільство — сукупність людей з характерними для них відносинами на певному етапі історичного розвитку.

Соціум — суспільство як цілісна соціальна система; стійка людська спільнота певного типу — сімейна, національна, територіальна тощо.

Застосовуючи термін «суспільство», ми найчастіше маємо на увазі таку сукупність відносин, що існує між людьми під час їхньої спільної життєдіяльності на певній стадії їхнього розвитку — доіндустріальній, постіндустріальній, індустріальній тощо. На відміну від цього соціумами визначають існуючі в межах цих сус-

СТАДІЇ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Робота в парах. За рекомендованими вчителем/вчителькою джерелами додаткової інформації з'ясуйте основні типи діяльності людей, що склалися на цих стадіях розвитку людського суспільства.

пільств соціальні спільноти — групи родичів, національні об'єднання, місцеві громади тощо.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Давньогрецький мислитель Платон вважав, що соціум виникає внаслідок потреби людей один в одному, а Арістотель називав дії людей, спрямовані на утворення різних соціумів, проявом притаманного їм інстинкту.

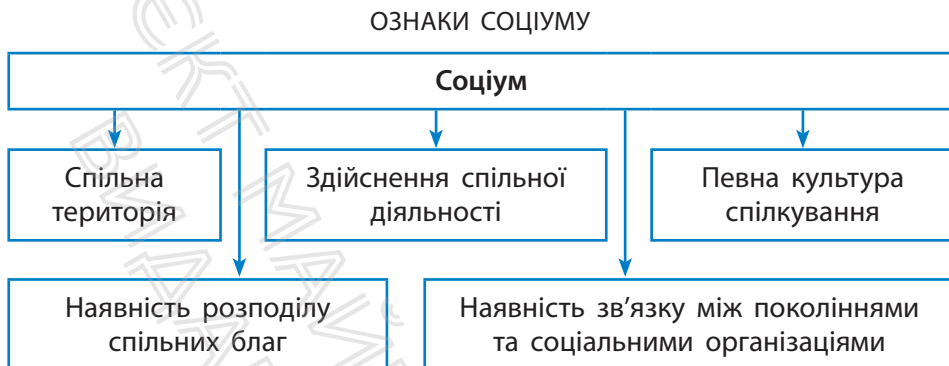
Чи погоджуєтеся ви з думкою, що люди потребують одне одного?

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Два—чотири—усі разом» (див. додаток на с. 164), виконайте завдання. Німецький мислитель XIX—XX ст. Макс Вебер стверджував, що соціум — це насамперед взаємодія індивідів. Обговоріть ознаки, притаманні соціуму як формі прояву взаємодії різних людей.

2. Людина в соціумі: найближче оточення, шкільна спільнота, місцева громада.

Усі люди перебувають одночасно у складі різних соціумів, залишаючись при цьому в межах одного суспільства. Наприклад, ви є членами сімей, шкільних

Робота в парах. Наведіть приклади наявності цих ознак у певному соціумі (на ваш вибір).

класів, місцевих громад, різноманітних добровільних об'єднань за інтересами, представниками певного народу, нації тощо.

Усі ці досить відмінні форми організації індивідів об'єднує те, що всі вони є проявами спільного співжиття та співпраці різних людей у соціумі. Для них притаманні міжособистісне спілкування і колективна діяльність. Під час цього відбувається вплив вчинків окремої людини на оточення та навпаки. Це важливо для усвідомлення людиною своєї суспільної цінності. Крім того, у такий спосіб формується ставлення до людини представників соціуму, у якому вона перебуває.

Тому людина має керуватися у своїх вчинках визнаними в соціумі моральними цінностями. При цьому також слід пам'ятати «золоте правило моралі». Час від часу корисно замислюватися над тим, що особисто ви можете зробити для свого оточення, спільноти, із якою пов'язані.

Соціум об'єднує дуже різних людей. Тому важливо вміти знаходити порозуміння.

Чи можна наведене зображення розглянути як ілюстрацію для взаємодії людей у соціумі? Поясніть свою думку.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Групове обговорення» (див. додаток на с. 164), обговоріть проблему, як людина проявляє себе в різних соціумах і які це має наслідки.

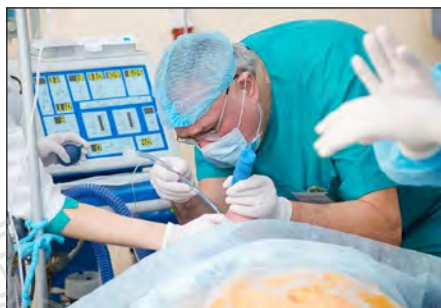
3. Вплив вчинків людини, яка дотримується моральних норм, на події в Україні та світі.

Людські соціуми розвиваються в межах держав. Вони виникають у результаті історичного розвитку певних людських спільнот, коли ті усвідомлюють потребу у власній державі.

Держава Україна є одним із соціумів, створених на Європейському континенті українським народом для забезпечення власного розвитку. Усі українські громадяни і громадянки переконані в тому, що держава забезпечує їм захист у будь-якій ситуації, гарантує гідний рівень життя та необхідний рівень соціального захисту. Діяльність державних установ України спрямована на

забезпечення дотримання в країні прав людини. Будь-які прояви їхнього порушення рішуче припиняються державою.

Звичайно, що успіх держави залежить від вчинків її громадян і громадянок. Адже саме вони своєю працею і діями забезпечують високі стандарти якості життя в Україні. Варто пам'ятати, що від кожного або кожної з нас залежить процвітання нашої держави.

Люди різних професій, виконуючи свою роботу, створюють добробут цілої країни.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Не питай, що держава має зробити для тебе, питай, що ти можеш зробити для неї.

(Джон Кеннеді, 35-й президент США)

Перебуваючи в інших державах, варто пам'ятати, що вони є результатом свідомих зусиль і наполегливої праці людських спільнот, які їх утворили. Вихована людина, керуючись власною моральністю, ставиться з повагою до загальноприйнятих правил і норм поведінки в різних державах і намагається не порушувати їх своїми діями. При цьому неприйнятні для населення певної держави вчинки окремої людини з іншої країни часто спричиняють появу негативного ставлення до всіх її співвітчизників.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Спільний проект» (див. додаток на с. 165), складіть перелік порад, як варто і як не варто проявляти себе, перебуваючи в Україні та інших державах світу.

Поміркуйте, яким чином навчання у школі може бути пов'язане з розбудовою країни.

Поясніть, як ви розумієте речення: «Перебуваючи в інших державах, варто пам'ятати, що вони є результатом свідомих зусиль і наполегливої праці людських спільнот, які їх утворили». Чи відповідає йому наведене зображення? Чому?

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Держави такі, якими є люди: вони беруть свій початок із людських характерів.

(Платон, давньогрецький мислитель V—IV ст. до н. е.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке соціум?
2. **Робота в парях.** Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Товсті й тонкі запитання» (див. додаток на с. 169), складіть перелік запитань різних видів до розглянутого матеріалу.
3. Підготуйте допис до шкільної газети за темою «Людина в соціумі: приклад шкільної спільноти».
4. Поясніть, як, на вашу думку, дотримання «золотого правила моралі» впливатиме на поведінку людини та ставлення до неї в різних соціумах.
5. Проведіть у класі конкурс розповідей про уявних персонажів на тему «Вплив вчинків окремої людини на соціум, у якому вона перебуває».
6. Проведіть інтерв'ю з членами родини, учителями/вчительками, однокласниками/однокласницями за темою «Як людина своїми вчинками впливає на розвиток соціуму, де вона перебуває».
7. Наведіть декілька прикладів того, як громадяни і громадянки України своїми діями впливають на ситуацію в нашій країні.
8. Напишіть казку про вашого однолітка з України в дивному і незвичному для нього суспільстві іншої планети.

§ 10. Як здійснюється вплив на поведінку людини

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- визначати способи впливу на поведінку людей та наводити приклади;
- дізнатися, як здійснюється вплив на поведінку людини шляхом переконання;
- з'ясувати способи протидії негативним і небезпечним впливам, що відповідають моральним нормам.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Що таке поведінка людини?
2. Наведіть приклади поведінки людини, що відповідає та не відповідає моральним нормам.
3. Із якою метою інші особи намагаються впливати на поведінку людини?

1. Найпоширеніші способи впливу на поведінку людини.

Будь-який соціум, у якому перебуває людина, впливає на її поведінку. Соціум намагається різними способами змінювати поведінку людини відповідно до поширених у ньому уявлень про доцільне й недоцільне, бажане й небажане.

Поведінка людини визначається біологічними і соціальними чинниками. Так, біологічну природу мають такі особливості людської поведінки, як емоційність, агресивність, любов, турбота про потомство, інстинкт самозбереження тощо. Соціальну природу має ставлення людини до правил поведінки її спільноти.

СЛОВНИК

Поведінка людини — прояви здатності людей реагувати на внутрішні й зовнішні подразники впродовж їхнього життя.

Дотримання правил етикету можна розглядати як приклад впливу соціуму на поведінку окремої людини.

У сучасному світі помітною є тенденція до зростання значення соціальних чинників. Успіх людини в соціумі значною мірою обумовлюється її вмінням дотримуватися певних норм поведінки.

До найбільш поширених способів соціального впливу на поведінку людини є авторитет, переконання та примус.

СЛОВНИК

Авторитет — загально визнаний вплив, який здійснюють на переконання та поведінку людей інші особи або організації.

Переконання — 1) тверда впевненість у чому-небудь; віра у щось; 2) процес впливу людини на думки та вчинки іншої особи.

Примус — тиск із чийогось боку, примушування.

НАЙПОШИРЕНІШІ СПОСОБИ СОЦІАЛЬНОГО ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ

Авторитетною називають ту людину, чиїм судженням довіряють, до чиїх думок дослухаються. Це відбувається завдяки тому, що раніше людина показала себе гідною довіри. Прикладом авторитетної людини може бути викладач або викладачка в університеті.

Мабуть, вам зрозумілий авторитет учителя/вчительки в школі як спосіб впливу на учнів та учениць. У його основі лежить визнання якостей учителя/вчительки, у результаті чого виникає довіра до його/її дій та ідей.

Прикладом застосування переконання є використання в розмові аргументів, які допомагають переконати співрозмовника в доцільності тієї чи іншої позиції.

Примус полягає в тому, що одна людина чинить тиск на іншу, щоб та виконала певні дії. Так людину можуть примусити до позбавлення власності, праці, переселення, виконання судових рішень, лікування тощо.

 Які засоби, на вашу думку, доречно використовувати, щоб переконати інших у чомусь?

Символічне зображення примусу.

 Як ви розумієте це зображення?

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Перший Президент України Л. Кравчук про авторитет (із книги «Думки про важливе»)

Вміле, розумне користування владою забезпечує її розширення та зміцнює авторитет. Довіра і підтримка людей вища за будь-яку силову охорону влади від політичної кризи. Неавторитетна влада завжди завершується або зрадою прихильників, або протестами народу...

1. Робота в парах. Обговоріть і визначте, на яку особливість авторитету звернув увагу автор джерела. **2. Що,** на вашу думку, сприяє розширенню та зміцненню авторитету? А що його зменшує?

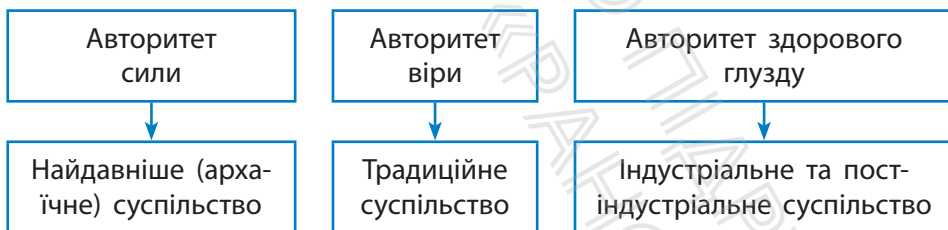

ЦІКАВІ ФАКТИ

В історії людства термін «авторитет» уперше застосували в Давньому Римі для характеристики влади сенату.

Історично авторитет має три основні форми.

ОСНОВНІ ФОРМИ АВТОРИТЕТУ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Робота в парах. Наведіть приклади застосування авторитету в названих історичних різновидах суспільства.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Спільний проєкт» (див.

додаток на с. 165), обговоріть сутність, прояви, приклади й результативність застосування авторитету, переконання та примусу як способів впливу на поведінку людини.

2. Переконання з позитивними та негативними намірами.

Для того щоб переконати людину в чомусь, застосовують пояснення, наводячи відповідні аргументи. Метою переконання людини є її спонукання до певних дій. Воно може відбуватися як із позитивними, так і з негативними намірами. Наприклад, учитель/вчителька, пояснюючи вам певне явище, застосовує аргументи, щоб переконати вас у його істинності.

Проте іноді буває, що переконання використовують із метою маніпулювання людиною, у результаті чого одна особа отримує вигоду за рахунок іншої. Якщо першому різновиду переконання чинити опір недоцільно, то другого варто уникати.

Позитивний результат спілкування — коли всі задоволені, а результати спілкування працюють для спільного блага.

Прикладом переконання з негативними намірами є маніпулювання.

СЛОВНИК

Маніпулювання — умисне примушення людини робити те, що суперечить її інтересам.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Існує чимало прийомів переконання в міжособистісному спілкуванні. За «правилом Гомера» найкращим вважається такий порядок аргументів: сильні — середні — один найсильніший. Відповідно до «методу Сократа» для отримання позитивного рішення з важливого для вас питання пропонується поставити його на третє місце. Спочатку слід поставити людині два короткі, прості для неї запитання, на які вона без вагань відповість вам «так».

Встановлено, що чим поважніша людина, тим вагомішими здаються її аргументи. А людина, що подобається, сприймається як більш переконлива.

Деякі поради, що допоможуть вам бути більш переконливими в розмові:

- починайте з того, що вас зближує зі співрозмовником/співрозмовницею;
- передусім ураховуйте інтереси й потреби людей;
- більше звертайтеся до емоційної сфери співбесідника;
- до своїх аргументів також додавайте відповідні емоції.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Давньогрецький мислитель V—IV ст. до н. е. Сократ про переконання з позитивними й негативними намірами

Той, хто відчуває в собі достатньо сили, щоб впливати на дії інших, ніколи не стане застосовувати насильство. Адже для чого йому усувати людину інших поглядів, коли в його ж інтересах дружнім переконанням залучити її на свій бік.

Робота в парах. Обговоріть і визначте, у чому автор джерела вбачав перевагу переконання з позитивними намірами над негативними.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Два — три — чотири — усі разом» (див. додаток на с. 164), виконайте завдання. Наведіть, розпізнайте та обговоріть ситуації, коли переконання використовується з позитивними або негативними намірами. При цьому пари пропонують одна одній розпізнати, із якими намірами в їхніх прикладах використовується переконання. Усі разом вони обговорюють, як розпізнавати наміри в переконанні.

3. Протидія негативним і небезпечним впливам.

У сучасному світі спроби негативних і небезпечних впливів на людей у різних формах набули значного поширення. Тому слід навчитися протидіяти їм. Часто це досить прості, але дієві й доступні всім заходи. Наприклад, ви, імовірно, неодноразово отримували від близьких поради не розмовляти з незнайомими людьми на вулиці, не приймати пропозиції кудись із ними піти тощо.

Одним із поширених у повсякденному житті прикладів протидії маніпуляціям є вміння відмовляти людям, які прагнуть вас змусити робити те, що вигідно їм, а не вам.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Плакат думок» (див. додаток на с. 166), запропонуйте доступні вам шляхи протидії негативним і небезпечним впливам.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Я люблю суперечку. Я люблю дебати. Я не очікую ні від кого, що він буде сидіти й погоджуватися зі мною — це не те, що треба робити... Я — політик переконання.

(Маргарет Тетчер, британська політична діячка XX ст.)

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ

1. Поясніть на прикладах, у чому полягають найпоширеніші способи впливу на поведінку людини.
2. **Робота в парах.** Обговоріть, підготуйте та презентуйте класу ситуації, у яких силу переконання використовують із позитивними або негативними намірами.
3. Підготуйте усне або письмове оповідання про хлопчика та дівчинку, які вміли дуже добре переконувати інших, але один з позитивними, а другий із негативними намірами, й до чого це в результаті призвело.
4. Запропонуйте власні рекомендації за темою «Як розпізнавати, із якими намірами відбувається переконання — позитивними чи негативними».
5. Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Фішбоун» (див. додаток на с. 167), складіть схематичну діаграму способів протидії негативним і небезпечним впливам.

§ 11. Поведінка в соціальному середовищі. Взаємодія людини з найближчим оточенням

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися, яка поведінка людини в соціальному середовищі є відповідальною та безпечною;
- з'ясувати, на яких засадах має відбуватися позитивна взаємодія в родинному колі;
- установити, як ураховувати у власній поведінці інтереси класної та шкільної спільнот, громади та країни.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Наведіть приклади соціального і природного середовища.
2. Яку поведінку людини в соціальному середовищі можна вважати відповідальною та безпечною?
3. Що ви вважаєте головним у своїх стосунках із близькими?
4. Чи потрібно враховувати інтереси інших, перебуваючи в класній та інших спільнотах, громаді, країні? Чому?

1. Відповідальна поведінка людини — запорука безпеки у складних ситуаціях.

Перебування в соціальному й природному середовищах вимагає від людини певної культури. Це означає здатність людини нести відповідальність за свою поведінку в побуті та громадських місцях і коригувати її відповідно до загально визнаних моральних норм. Уявлення про це людина набуває впродовж усього життя.

Розвиваючись, людина отримує від попередніх поколінь знання про різноманітні соціальні та природні процеси. Особливу увагу при цьому слід звертати на правила безпечної поведінки в разі виникнення надзвичайних ситуацій. Існують спеціальні інструкції, які визначають моделі поведінки в небезпечних для людей

Безвідповідальних людей часто порівнюють зі страусами, які за легендою, у разі небезпеки ховають голову у пісок.

Чи дійсно можна уникнути небезпеки, «заховавши голову в пісок»?

ситуаціях. Треба уважно ставитися до правил **безпечної поведінки**, оскільки від їх дотримання може залежати не лише безпека, а й життя людини.

СЛОВНИК

Безпечна поведінка — поведінка, яка відображає відповідальне ставлення особи до свого життя та вчинків.

ВІДМІННОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ТА БЕЗВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Відповідальна поведінка	Безвідповідальна поведінка
Характерна для осіб, що здатні відповідати за свої дії	Характерна для осіб, що не здатні відповідально діяти
Дотримання правил	Нехтування правилами
Наявність у людини почуття безпеки та психологічного комфорту	Відсутність у людини почуття безпеки та психологічного комфорту
Захист оточуючих від негативних впливів небезпечної ситуації	Створення загрози для життя і безпеки інших осіб
Поява в людини відчуття захищеності й спокою за себе та інших	Виникнення в людини відчуття незахищеності й тривожності за себе та інших
Розвиток у людини здатності аналізувати ризики	Відсутність у людини здатності об'єктивно оцінювати ситуацію

- Робота в парах.** Обговоріть і виконайте завдання: **1.** Наведіть приклади відповідальної та безвідповідальної поведінки.
2. Із якою людиною — відповідальною чи безвідповідальною — ви б хотіли бути поряд у складній ситуації? Чому?

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Із «Правил безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях», розроблених Маньківською райдержадміністрацією Уманського району Черкаської області України (2022 р.)

У разі загрози бойових дій

- Закрийте штори або жалюзі (заклейте вікна паперовою стрічкою) для зниження ураження осколками скла. Вимкніть джерело живлення, перекрийте воду й газ, загасіть пічне опалення.
- Візьміть документи, гроші й продукти, предмети першої необхідності, медичну аптечку.
- негайно залиште житлове приміщення, сховайтесь у підготовленому підвалі або найближчому укритті.
- Попередьте про небезпеку сусідів. Надайте допомогу літнім людям і дітям.
- Без крайньої необхідності не залишайте місце безпечного перебування.
- Проявляйте крайню обережність, не піддавайтеся паніці.

Якщо стався вибух

- Переконайтеся в тому, що ви не отримали значних травм.
- Заспокойтеся та уважно озирніться навколо, чи не існує загрози подальших обвалів і вибухів, чи не звисає з руїн розбите скло, чи не потрібна комусь ваша допомога.

- Якщо є можливість — спокійно залиште місце події. Якщо ви опинилися в завалі — періодично подавайте звукові сигнали. Пам'ятайте, що людина може протриматися без води п'ять діб.
- Виконуйте всі розпорядження рятувальника.

У разі повітряної небезпеки

- Вимкніть джерела живлення, перекрийте воду і газ.
- Погасіть пічне опалення.
- Візьміть документи, гроші, продукти першої необхідності, медичну аптечку.
- Попередьте про небезпеку сусідів і за необхідності надайте допомогу літнім людям і хворим.
- Якнайшвидше дійдіть до захисної споруди або заховайтеся на місцевості. Дотримуйтеся спокою та порядку. Без крайньої необхідності не залишайте безпечного місця перебування. Стежте за офіційними повідомленнями.

У разі загрози масових заворушень

- Зберігайте спокій і розсудливість.
- Якщо ви перебуваєте на вулиці, негайно залиште місця масового скупчення людей, уникайте агресивно налаштованих осіб.
- Не піддавайтеся на провокації.
- Надійно закрийте двері. Не підходьте до вікон і не виходьте на балкон. Без крайньої потреби не залишайте приміщення.

Якщо вас захопили злочинці як заручника/заручницю

- Намагайтеся запам'ятовувати будь-яку інформацію про злочинців (вік, зріст, голос, манеру розмовляти,

звички тощо). У подальшому це може допомогти встановити їхнє місце розташування.

- За першої можливості намагайтеся повідомляти про місце свого перебування рідним або в поліцію.
- Намагайтеся бути розважливими, спокійними, миролюбними, не піддавайте себе зайвому ризику.
- Якщо злочинці перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, намагайтеся максимально обмежити спілкування з ними, оскільки їхні дії можуть бути непередбачуваними.
- Не підсилюйте агресивність злочинців непокорюю, сваркою, зайвим опором. Уникайте будь-яких суперечок, особливо політичних, будьте насамперед уважними слухачами.
- Виконуйте вимоги злочинців, не створюючи конфліктних ситуацій, запитуйте дозволу на переміщення (сходити в туалет, відкрити сумочку тощо).
- Зберігайте свою честь і нічого не просіть, намагайтеся з'їдати все, що дають, незважаючи на те, що їжа може бути непривабливою.
- Намагайтеся заспокоїтися і розслабитися, спробуйте пригадати вірші.
- Уважно стежте за поведінкою злочинців та їхніми намірами, будьте готові до втечі, якщо ви абсолютно впевнені в безпеці такої спроби.
- Спробуйте знайти найбільш безпечне місце в приміщенні, де вас тримають (кімнати, стіни й вікна яких не виходять на вулицю, — ванна кімната або комора). У разі відсутності такого місця падайте на підлогу, якщо виникне шум або стрілянина.
- У разі застосування спеціальними підрозділами сльозоточивого газу дихайте через мокру тканину, швидко й часто моргайте, викликаючи сльози.

- Під час штурму в жодному разі не беріть у руки зброю злочинців, щоб не постраждати від штурмуючих, які стріляють по озброєних людях.
- Після звільнення виходьте якнайшвидше, речі залишайте там, де вони лежать, оскільки можливі вибухи або пожежа, беззаперечно виконуйте команди групи захоплення.

Робота в малих групах. Ознайомтеся з наведеними правилами. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Мозковий штурм» (див. додаток на с. 165) та рекомендовані вчителем/вчителькою джерела додаткової інформації, складіть правила безпечної поведінки в інших надзвичайних ситуаціях соціального й природного походження. Запропонуйте їх класу для обговорення.

2. Засади, на яких має відбуватися позитивна взаємодія з найближчим оточенням.

Для людини важливе значення має те, як відбувається її взаємодія з найближчим оточенням. Звичайно, чільне місце в цьому посідають стосунки, що складаються в родинному колі. Успішна, позитивна взаємодія існує в родинях, де панують взаємоповага, підтримка одне одного, справедливий розподіл обов'язків.

СЛОВНИК

Взаємоповага — виявлення людьми поваги одне до одного, що ґрунтується на почутті взаємності.

Взаємоповага означає здатність людини розуміти й цінувати інших, їхній спосіб мислення та життя, ставитися з повагою до їхніх інтересів, потреб і турбот. При цьому таке ставлення стає можливим, коли інша

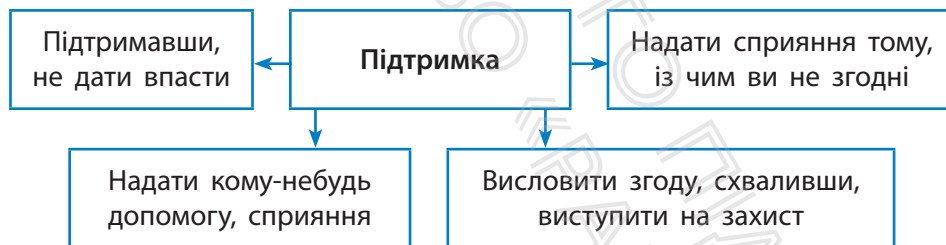
Людині важлива підтримка інших — родичів, друзів, знайомих.

Спільне виконання хатніх справ — приклад і взаємопідтримки, і командної роботи.

людина здатна так само поставитися до вас. Зміст взаємоповаги відображає висловлювання: «Щоб вас поважали, ви маєте поважати».

«АСОЦІАТИВНИЙ КУЩ» ДО ПОНЯТТЯ «ПІДТРИМКА»

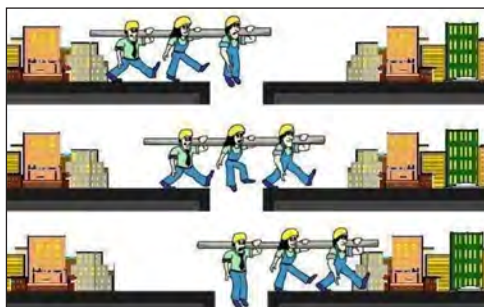
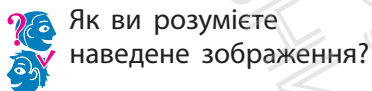

Робота в парях. Обговоріть і запропонуйте власні асоціативні характеристики до поняття «підтримка».

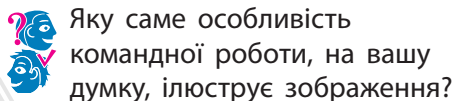
Більшості людей потрібна підтримка близьких у їхніх справах. Іноді достатньо, щоб нас лише вислухали, і ми переконалися, що на їхній погляд усе відбувається нормально. Психологи радять для досягнення гармонії в родинному колі навчитися віддавати своїм

Взаємопідтримка допомагає досягати спільної мети.

Відображення командної роботи.

близьким тепло почуттів, якого вони потребують, і приймати його від них.

Не менш важливим для позитивної взаємодії в родинному колі є справедливий розподіл обов'язків. Не варто поділяти їх на чоловічі й жіночі, дорослі й дитячі. Слід розуміти, що той, хто має змогу, виконує все необхідне. Діяльність людини у складі команди також базується на тих засадах, що є визначальними для родинного кола.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Удвох» (див. додаток на с. 164), сформулюйте по одному прикладу прояву взаємоповаги, підтримки й розподілу обов'язків у родинному колі або команді.

3. Урахування у власній поведінці інтересів класної та інших спільнот, громади й країни.

Суспільне життя людини пов'язане з перебуванням у складі різних спільнот — груп, команд, класів, місцевих громад, країн тощо. Їй постійно доводиться враховувати їхні інтереси, здійснюючи свої дії.

Перебування у складі певної спільноти й діяльність усупереч її прагненням найчастіше недоцільна для людини. Досягти успіху, зменшити свої зусилля, прямуючи до бажаної мети, людина може, відчуваючи, що перебуває у складі спільноти. Людина розуміє, що в разі необхідності спільнота підтримає її.

Важливо навчитися враховувати у своїй поведінці інтереси представників і представниць різних спільнот. Без цього людина як істота, що живе й розвивається в суспільстві, не зможе досягти в ньому успіху.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Групове обговорення» (див. додаток на с. 164), підготуйте і презентуйте

Питання, що стосуються співжиття цілого класу, можна вирішувати на класних зборах.

Мешканці одного будинку можуть обговорювати нагальні справи на зборах.

класу приклади врахування в поведінці людини інтересів спільноти, до якої вона належить.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Віддавайте вашим близьким тепло, якого вони потребують, а не те, що вам не потрібно.

(Ірина Мануковська, сучасна українська художниця)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Поясніть, як ви розумієте необхідність відповідальності людини за свою поведінку в побуті й громадських місцях.
2. **Робота в малих групах.** Обговоріть, підготуйте та продемонструйте приклад безпечної або небезпечної поведінки людей.
3. Перський поет XI—XII ст. Омар Хаям писав: «Поки можеш, підтримуй близьких своїх у негодах. Той, кому допоміг ти, буде поряд із тобою». Поясніть, як ви розумієте ці слова. Чи поділяєте ви думку поета? Чому?
4. Наведіть декілька прикладів проявів урахування у власній поведінці інтересів класу, місцевої громади та країни.
5. Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Барометр» (див. додаток на с. 167), з'ясуйте своє ставлення до твердження: «Людина не зобов'язана завжди враховувати у своїй поведінці інтереси місцевої громади і країни».
6. Напишіть на конкурс притчу (коротке оповідання з моральним повчанням) про важливість стосунків людини з її близькими.

§ 12. Чинники, від яких залежить результат спільної діяльності

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися про вплив емоційного стану, переконань і поведінки учасників спільної діяльності на її результати;
- познайомитися з деякими принципами групової командної роботи;
- зрозуміти, як успішно взаємодіяти з новими людьми, пристосовуватися до нових місць і ситуацій.

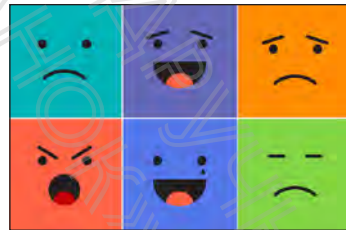
ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

Використовуючи метод інтерактивного навчання «Продовжте речення» (див. додаток на с. 165), виконайте завдання.

- 1) Емоції — це ...
- 2) Роль емоцій у житті людини полягає в тому, що ...
- 3) До позитивних емоцій належать ...
- 4) До негативних емоцій належать ...
- 5) Переконання людини — це ...
- 6) Поведінкою людини називають ...

1. Вплив емоційного стану, переконань і поведінки учасників спільної діяльності на її результати.

Упродовж життя нам доводиться брати участь у різних формах спільної з іншими людьми діяльності. Чи стане вона успішною, значною мірою залежить від самих її учасників. Серед чинників, що впливають на результат діяльності, варто звернути увагу на емоційний стан, переконання й поведінку людей, які співпрацюють.

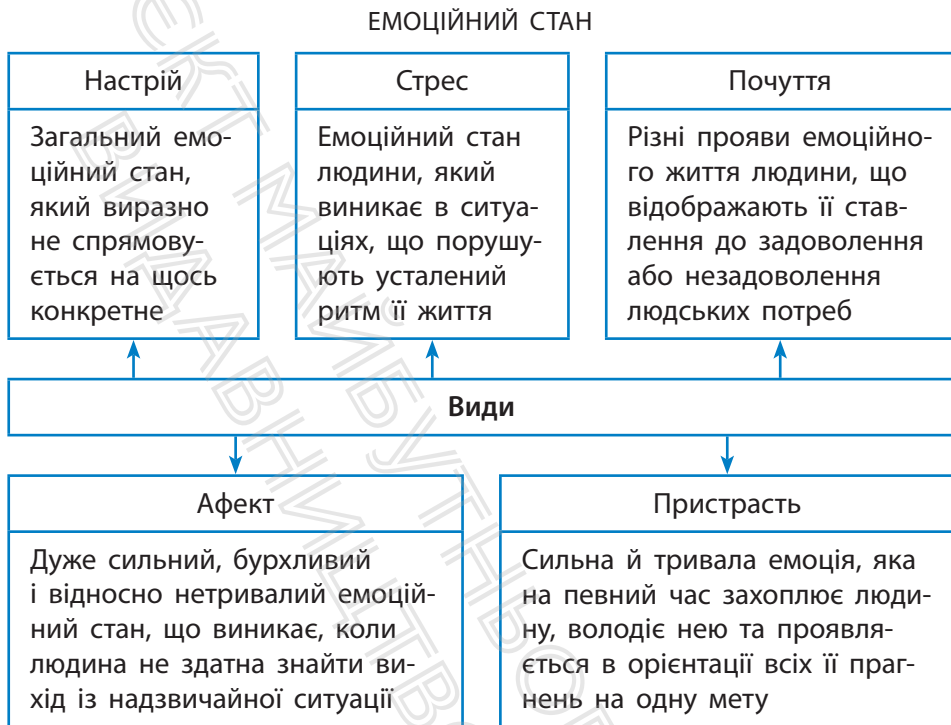

СЛОВНИК

Емоційний стан — прояви почуттів і переживань людини, зумовлені її особистісним ставленням до певного об'єкта.

Укажіть, які емоції зображені.

Робота в парях. Обговоріть і наведіть приклади прояву запропонованих видів емоційного стану.

Який, на вашу думку, настрій зображених людей? Висловіть припущення, чи буде їхня робота ефективною за таких умов.

Емоційний стан учасників та учасниць співпраці суттєво впливає як на сам її процес, так і одне на одного. Мабуть, ви помічали, що важко співпрацювати, коли в партнера/партнерки поганий настрій, а за доброго настрою здається, що справа йде легше.

Труднощі у співпраці можуть виникнути через різ-

ні переконання. Особливо це завдає шкоди тоді, коли хтось намагається нав'язати їх іншим. Варто пам'ятати, що спільний успіх досягається лише тоді, коли всі працюють передусім не на власні інтереси, а на інтереси команди.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Підготуйте та презентуйте класу інсценівки того, як емоційний стан, переконання та поведінка учасників співпраці впливають на спільну діяльність.

2. Участь у командній роботі.

Спочатку термін «команда» використовувався лише щодо спортсменів і спортсменок. Сьогодні ним позначають також добре організовану та ефективну роботу в різних галузях.

СЛОВНИК

Команда — невелика група людей, найчастіше від трьох до 12 осіб, які працюють разом для виконання певного завдання.

Одним із найдавніших прикладів команди в історії людства є військовий підрозділ. Кожна дія його учасників спрямована на здобуття перемоги над супротивником. Усі військові в команді діють узгоджено, продумано заради досягнення поставленої мети.

Можна виділити декілька якостей, які вважають важ-

Військові приділяють велику увагу регулярним навчанням для того, щоб налагодити ефективну взаємодію підрозділів.

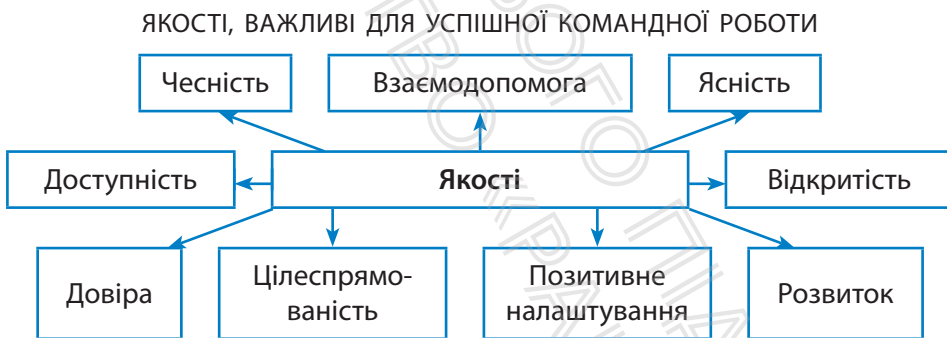

Програми тренування спортивних команд навчають правильно взаємодіяти під час гри.

У багатьох сферах діяльності людини використовується командна робота. Наприклад, це необхідно під час планування діяльності на підприємствах.

Якості є важливими для організації взаємодії людей у командній роботі.

Робота в парах. Запропонуйте якості, які, на вашу думку, варто додати до наведених у схемі. Поясніть власну думку.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

«Десять простих правил роботи в команді», рекомендованих компанією The Improved Methods

1. Кожна людина має сама відповідати за те, що вона робить.

2. Свої бажання, пропозиції формулюйте в ясній і позитивній формі, а не у вигляді запитань.
3. На запитання інших учасників відповідайте визначено: так або ні.
4. Якщо виникають розбіжності, до їх усунення варто підходити зважено, не ображаючи одне одного.
5. Чергуйте «робити те, що потрібно» і «робити те, що хочеться».
6. Пропонуйте допомогу, коли бачите, що можете це зробити.
7. Вчіться розуміти та сприймати точку зору іншої людини.
8. Виконуйте рішення, прийняті командою.
9. Навчіться слухати й чути інших.
10. Не соромтеся звернутися за порадою.

Робота в парах. Обговоріть наведені правила та виконайте завдання: 1. Чи згодні ви із цими правилами? Якщо серед них є такі, що викликають у вас заперечення, поясніть, чим саме. 2. Чи можна, на вашу думку, використовувати ці правила для організації командної роботи у ваших малих групах? Чому?

Правила роботи учнів та учениць у групі

1. Виберіть лідера групи.
2. Обговоріть шляхи досягнення цілей групи, розподіліть завдання для кожного члена групи.
3. Переконайтеся, що всі члени групи розуміють її мету і завдання.
4. Вчіться встановлювати контакти в групі.
5. Обговорюйте в групі кожну версію та узгоджуйте спільне рішення.
6. Намагайтеся досягти компромісу під час прийняття рішень.

7. Представник групи захищає узгоджене рішення перед класом.
8. Лідер групи стежить за часом.

Робота в парах. Обговоріть і порівняйте правила командної роботи в дорослій та шкільній групах.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Американський підприємець XIX — початку XX ст. Ендрю Карнегі писав: «Командна робота — це здатність разом рухатися до єдиного бачення. Це здатність разом рухатися до єдиного бачення. Це здатність керувати індивідуальними планами в організаційних цілях. Це паливо, яке дозволяє звичайним людям досягати надзвичайних результатів». Е. Карнегі був одним із тих, хто запустив у США сталеливарну галузь промисловості. Наприкінці свого життя він згадував, що здійснити це самостійно, без об'єднаної спільної мети команди було б неможливо.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Коло ідей» (див. додаток на с. 165), виконайте завдання. Обговоріть та сформулюйте пропозиції до спільних правил командної роботи в групі у вашому класі. Обґрунтуйте їхню доцільність і необхідність.

3. Як дієво взаємодіяти з новими людьми, адаптуватися до нових місць і ситуацій.

Участь у командній роботі вимагає вміння конструктивно взаємодіяти з різними людьми. Конструктивною вважають таку взаємодію, яка відбувається цілеспрямовано, заснована на гнучких засадах і поглядах, розумінні індивідуальних особливостей партнера/партнерки. Це спільна діяльність зацікавлених одна

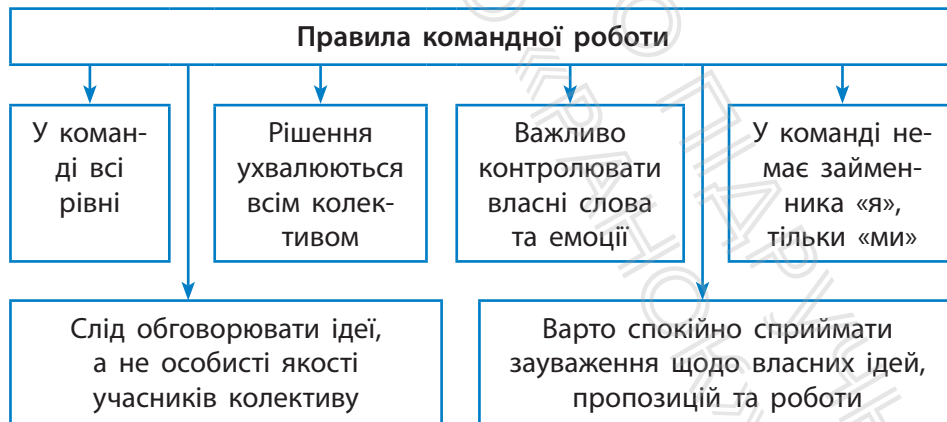
Як, на вашу думку, потрібно поводитися в ситуації, коли до групи приєднується новий учасник або учасниця?

Упродовж життя вам доведеться налагоджувати комунікацію з різними людьми. Тому важливо розвивати навички взаємодії з ними.

в одній осіб, які прагнуть вирішити поставлене завдання та подолати розбіжності в поглядах, що виникають.

Уміння конструктивно взаємодіяти потрібно будь-якій людині. Воно допоможе налагодити контакт у різ-

ПРАВИЛА КОМАНДНОЇ РОБОТИ

Чи погоджуєтеся ви з такими переліком правил? Що б ви хотіли змінити чи доповнити в ньому?

них ситуаціях як з однолітками, так і з людьми старшого віку, а також зробити його корисним для обох сторін. Навчившись конструктивно взаємодіяти, людина може змінити складну ситуацію на свою користь.

Не менш важливою для успішної участі в командній роботі та взагалі перебування в соціумі є розвинена здатність до соціальної адаптації. Вона пов'язана з умінням людини без значних труднощів пристосуватися до нових умов, місць і ситуацій. Для цього необхідно навчитися аналізувати життєві ситуації та визначати свої можливості в них як учасника/учасниці. Важливо також навчитися будувати відповідно до цього свою подальшу поведінку в новій ситуації.

СЛОВНИК

Соціальна адаптація — пристосування людини до умов соціального середовища та взаємодія з ним.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Коло ідей» (див. додаток на с. 165), виконайте завдання. Для цього утворіть малу групу з учнями та ученицями, із якими ви раніше ніколи разом не працювали. Обговоріть проблемне питання: «Що з розглянутого в параграфі ви вважаєте найважливішим для успішної спільної діяльності й чому?». За результатами роботи в групі визначте особливості своєї взаємодії з новими партнерами й партнерками та рівень здатності пристосуватися до нової ситуації. Проаналізуйте труднощі, які у вас виникли під час взаємодії, і як ви їх долали.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Найкраще в командній роботі — це те, що ти завжди маєш когось поруч.

(Маргарет Корт, австралійська тенісистка ХХ ст.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Як результат спільної діяльності залежить від емоційного стану, переконань та поведінки її учасників?
2. Підготуйте та презентуйте класу невелике повідомлення з аргументацією на тему «Роль командної взаємодії» (в усній або письмовій формі).
3. Німецький композитор ХІХ ст. Роберт Шуман одного разу сказав: «Якщо ми всі вирішимо грати першу скрипку, із нас не вийде ансамбль. Тому необхідно поважати кожного музиканта на його місці». Чи можна сказати, що ця цитата відображає уявлення про цінність кожного члена команди? Поясніть свою думку.
4. **Робота в малих групах.** Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Дискусійна проблема» (див. додаток на с. 166), обговоріть проблему (на вибір): 1) Яким чином емоції та переконання впливають на взаємини людей? 2) Як протидіяти небезпечним переконанням інших осіб? 3) Що робить команду успішною?
5. Як ви розумієте вислів, що «уміння адаптуватися до нових місць і ситуацій важливе для людини»?
6. Напишіть оповідання про пригоди декількох ваших однолітків у туристичному поході до лісу, у гори тощо, у якому відобразить важливість командної діяльності для його успіху.

§ 13. Конфлікти

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися про природу конфліктів та їхню роль у житті людини;
- з'ясувати, у чому полягають основні шляхи подолання, залагодження та пом'якшення конфліктів;
- ознайомитися з ефективними способами розв'язання конфліктів.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Яку ситуацію можна назвати конфліктом?
2. Наведіть приклади відомих вам конфліктних ситуацій.
3. Як ви розв'язували конфлікти, із якими стикалися у своєму житті?

1. Природа конфліктів та їхня роль у житті людини.

Невід'ємною частиною життя людини та розвитку будь-якого суспільства є різні ситуації, у тому числі конфлікти. Попри їхні негативні риси вони вирішують суперечливі ситуації, що виникають у суспільстві. При цьому важливо те, як себе поведуть учасники конфлікту та як намагаються його подолати.

СЛОВНИК

Конфлікт — зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок, цінностей.

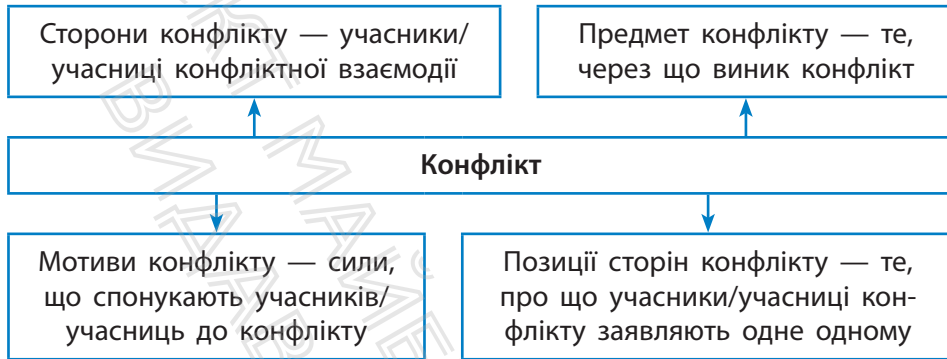

Наведіть приклад конфліктної ситуації, яка відповідає зображенню.

Поясніть зображену ситуацію. Чи наявний у ній конфлікт?

СКЛАДОВІ КОНФЛІКТУ

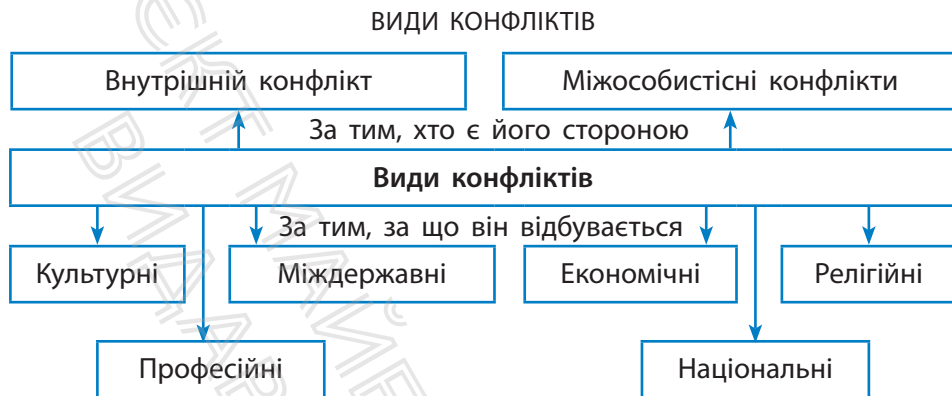
Робота в парях. На прикладі конфліктної ситуації розкрийте її складові.

Конфлікти досліджує спеціальна наука — конфліктологія. Тож у будь-якому конфлікті є його сторони, тобто учасники/учасниці, і те, що становить власне конфлікт.

Проте конфлікт також може виникати і всередині самої людини, наприклад, між її бажаннями та можливостями. Такий конфлікт називають внутрішнім.

Найпоширенішими причинами виникнення конфліктів є суперечності між його сторонами щодо потреб, інтересів, цілей, уявлень, ідеалів, переконань тощо. Серед видів конфліктів найчастіше зустрічаються міжособистісні. Вони можуть відбуватися у вигляді суперечок між друзями та родичами, зіткнень інтересів незнайомих людей у громадських місцях тощо. Крім цього, до основних видів конфліктів належать:

- міждержавні — суперечки держав за території, сфери впливу та інтереси;
- економічні — між відмінними за кількістю учасників спільнотами за ресурси та фінанси;

Робота в парях. Наведіть приклади проявів наведених конфліктів.

- культурні — через проблеми культурного розвитку;
- релігійні — через різні віросповідання;
- професійні — між представниками певної професійної групи з приводу їхніх фахових інтересів;
- національні — між представниками різних національностей на захист їхніх прав на власний розвиток.

Роль конфліктів у житті людей розрізняється за їхнім впливом. Звичайно, конфлікт за вільне місце у громадському транспорті або сімейна сварка за своїми наслідками є набагато меншими за важливістю подіями, ніж міждержавні, релігійні або національні конфлікти. Так, в індо-пакистанському міждержавному конфлікті 1947—1948 рр. з обох сторін загинуло близько 1 млн осіб.

Метою будь-якого конфлікту є досягнення однією зі сторін певної користі за рахунок іншої.

Суперництво.

Конкуренція в природі.

ЦІКАВІ ФАКТИ

За характером перебігу конфлікти поділяють на такі види:

- суперництво — боротьба за визнання особистих досягнень і творчих здібностей особи з боку інших;
- конкуренція — особлива форма суперництва, в основі якого — отримання користі або доступу до цінних ресурсів;
- конфронтація — протистояння протиборчих осіб або спільнот із відмінними інтересами. Найчастіше це відбувається без відкритих зіткнень, але пов'язано зі здійсненням тиску на суперника.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Інсерт» (див. додаток на с. 167), опрацюйте текст пункту «Природа конфліктів та їхня роль у житті людини».

2. Шляхи подолання, залагодження та пом'якшення конфліктів.

Жоден конфлікт не минає безслідно. Особливо це стосується сімейних конфліктів. Вони часто призводять до важких психологічних травм, стресів.

Час, витрачений на конфлікт, завжди менший за переживання після конфлікту. Так, стрес через грубість

У сімейних стосунках важливо вчасно обговорювати проблемні питання та знаходити шлях їхнього вирішення, який задовольнив би всі сторони. Це сприятиме зменшенню кількості конфліктів.

керівника на роботі приблизно у 20 разів перевищує час самої конфліктної ситуації. Післяконфліктне переживання, крім руйнівного впливу на організм людини, суттєво знижує її працездатність і впливає на оточуючих. Тому краще запобігати конфліктам, ніж усувати їхні наслідки.

На жаль, життя зовсім без конфліктів не існує. Необхідно зрозуміти, як відбуваються конфлікти та як їх долати. У перебігу будь-якого конфлікту визначають декілька стадій:

- виникнення конфліктної ситуації;
- усвідомлення учасниками/учасницями наявної між ними конфліктної ситуації;
- перехід сторін до конфліктної поведінки;
- розв'язання конфлікту.

Різні варіанти подолання конфліктів можна об'єднати у п'ять основних шляхів їхнього залагодження:

- 1) переговори — мирна бесіда обох сторін із метою пошуку можливостей вирішити проблему;
- 2) компроміс — розв'язання проблеми шляхом взаємних поступок;

Які способи розв'язання конфліктів зображено?

- 3) арбітраж — звернення до спеціального владного органу, наділеного відповідними повноваженнями;
- 4) посередництво — використання допомоги третьої сторони, що має авторитет для всіх учасників/учасниць конфлікту;
- 5) застосування сили — одноосібне використання сили тією зі сторін конфлікту, яка має для цього відповідну можливість.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах.
У рекомендованих учителем/вчителькою джерелах інформації знайдіть приклади шляхів подолання конфліктів або запропонуйте власні приклади.

Як ви розумієте зображення?

3. Ефективні способи розв'язання конфліктів.

Оскільки конфлікти є невід'ємною складовою людського життя, ними потрібно вміти керувати. Це дозволяє суттєво зменшити шкідливі наслідки конфліктів.

Існує п'ять основних способів розв'язання конфліктів.

- 1) Спосіб конкуренції. Застосовуючи цей спосіб, людина діє активно й прагне розв'язати конфлікт самостійно. Вона не зацікавлена у співробітництві з іншими та здатна на рішучі дії. Цей спосіб ефективний, якщо у вас зосереджена влада та ви переконані, що саме таке бачення усунення проблеми правильне й через це ви можете наполягати на ньому.
- 2) Спосіб пристосування. Людина діє спільно з іншим учасником/учасницею конфлікту, не намагаючись відстоювати власні інтереси. Цей спосіб використовують, коли розв'язання конфлікту важливе для партнера/партнерки, але не важливе для вас. Він корисний тоді, коли ви не можете перемогти, оскільки інша людина має більшу владу, або коли ви вважаєте, що краще зберегти добрі стосунки, ніж відстояти власні інтереси.
- 3) Спосіб ухилення. Використовуючи його, людина не відстоює власні права та не бажає співпрацювати для вирішення проблеми. Цей спосіб доцільний, коли ви не бажаєте витратити сили на вирішення проблеми, або коли відчуваєте, що перебуваєте в безнадійному стані. Також він можливий, коли ви розумієте, що інша людина має рацію, більшу владу або ви просто не збираєтеся далі підтримувати стосунки з нею.
- 4) Спосіб співробітництва. Дотримуючись його, людина бере активну участь у залагодженні конфлікту, відстоюючи при цьому власну позицію, одночасно намагаючись враховувати інтереси іншої сторони. Порівняно з іншими цей спосіб потребує тривалішої роботи — спочатку відкрито оприлюднюються по-

зиції сторін, а потім відбувається їхнє обговорення та пошук шляхів подолання суперечливих питань. Він доцільний, коли розв'язання конфлікту важливе для обох сторін, якщо вас пов'язують тривалі відносини з партнером/партнеркою, якщо обидві сторони конфлікту мають однакову владу.

Якому з описаних способів залагодження конфліктів найбільше відповідає зображення?

- 5) Спосіб компромісу. Користуючись ним, можливо частково задовольнити інтереси кожної сторони конфлікту. Він найбільш ефективний у випадках, коли обидві сторони прагнуть досягти одного й того самого та усвідомлюють, що одночасно отримати це не зможуть. Вони хочуть швидко знайти рішення, навіть тимчасове, і для цього згодні відмовитися від початкової мети. Одночасно із цим, компроміс дозволяє сторонам зберегти добрі відносини.

Для успішного подолання конфліктних ситуацій пропонуємо вам також звернути увагу на такі рекомендації.

- Від загострення конфлікту втрачають обидві сторони і не буде переможця. З'ясування, хто завинив більше, не має сенсу. Краще зробити перший крок до примирення — це унаочнить вашу силу характеру та самоповагу.
- Розпочніть розмову з опису тих конкретних обставин, які вас не влаштовують. Намагайтеся бути неупередженими. Чим детальнішими і конкретнішими будуть ваші аргументи, тим краще.

- Опишіть власні почуття в цій ситуації. Чимало конфліктів ускладнюються невисловленими думками. Інколи обмін ними дозволяє одразу змінити ситуацію. При цьому використовуйте прості й відверті вислови («Я не зрозумів/не зрозуміла», «Я не очікував/не очікувала», «Мені було неприємно» тощо).
- Намагайтеся почути протилежну сторону і зрозуміти її. Необхідно пам'ятати, що у вас різні думки, відмінне бачення ситуації, що, власне, і спричинило конфлікт. Слухайте уважно, не перебивайте і не сперечайтесь. Цим ви продемонструєте іншій стороні своє прагнення досягти згоди. При цьому зрозумійте, що ви, як і інша сторона, висловлюєте не беззаперечну істину, а лише власну позицію.
- Бажано розібратися у своїх думках. Можливо, ви просто інакше зрозуміли іншу сторону або вам не подобається щось із ваших попередніх відносин, а не те, що спричинило сам конфлікт.
- Знайдіть можливість висловити конкретні пропозиції щодо зміни ситуації. Приверніть увагу іншої сторони до того, що вона виграє від зміни ситуації.

ОСНОВНІ СПОСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ

Робота в парях. Обговорить і визначте здобутки та втрати сторін конфліктних ситуацій, застосовуючи наведені способи їх розв'язання.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Принципи управління конфліктною ситуацією

1. Визначення необхідності загострення конфлікту. Цього можна досягти за рахунок вашої чесної і неупередженої відповіді на запитання: чи бажаєте ви усунути суперечності (якщо так, то на яких умовах), чи ні (чи вистачить у вас сил, щоб перемогти в конфлікті).
2. Повний контроль над власними емоціями, які найчастіше стають головною перешкодою для неупередженої оцінки ситуації.
3. Аналіз справжніх причин конфлікту, які можуть приховуватися за уявними.
4. Визначення чітких меж сфери конфлікту та намагання максимально зменшити її.
5. Відмова від зосередження на самозахисті, оскільки він зазвичай заважає людям завчасно помічати зміни в ситуації та поведінці іншої сторони.
6. Переформування аргументів суперника/суперниці, які доцільно не спростовувати в тому вигляді, у якому вони висуваються. Краще спробувати викласти в зрозумілій вам формі й визначити їх основні змістові елементи.
7. Достатня активність, оскільки навіть відступаючи, можна зберігати ініціативу, створюючи емоційний фон («Давай розмовляти спокійно»), тему розмови («Ми не про те розмовляємо»), мовний стиль (без образ і лайки) і правила гри (у конфлікт можливо й доцільно грати, розв'язуючи суперечності, як у театральній виставі з визначеними ролями).

Робота в парах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Два — чотири — усі разом»

(див. додаток на с. 164), запропонуйте та обговоріть пропозиції для подолання можливих конфліктів у вашому класі.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Із добрими людьми завжди згоди можна дійти.

(Українське прислів'я)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке конфлікт? Наведіть приклад конфлікту.
2. Підготуйте коротке повідомлення з аргументацією за темою «Місце конфліктів у житті людини».
3. Робота в малих групах (або індивідуально). Застосувавши метод розвитку критичного мислення «Кластери» (див. додаток на с. 169), створіть кластер до поняття «Шляхи подолання конфліктів».
4. **Колективне обговорення.** Використовуючи метод інтерактивного навчання «Дебати» (див. додаток на с. 164), обговоріть проблему «Що я можу зробити для вирішення конфлікту».
5. Підготуйте індивідуальний або груповий проєкт «Подолати конфлікт — кроки 1, 2, 3...».
6. У рекомендованих учителем/учителькою джерелах додаткової інформації знайдіть прислів'я та приказки про конфлікти й шляхи їх подолання. Представте класу ті, що сподобалися вам найбільше, й поясніть, чим саме.
7. Напишіть оповідання про людину, яка звернулася за порадою, як їй жити без конфліктів з іншими.

РОЗДІЛ IV МОРАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В СУСПІЛЬСТВІ

§ 14. Милосердя, співчуття і чуйність

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися про сутність милосердя та співчуття;
- визначати, як проявляти милосердя та чуйність словами і вчинками;
- з'ясувати ознаки чуйного ставлення до тих, хто потребує допомоги.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Наведіть приклади проявів милосердя у вашому розумінні.
2. За наведеними вами прикладами проявів милосердя висловіть припущення, у чому воно полягає.
3. У яких ситуаціях і з якою метою люди висловлюють одне одному співчуття?
4. У чому має полягати чуйність у міжособистісних стосунках?

1. Милосердя та співчуття.

До важливих моральних якостей належать милосердя, співчуття і чуйність. Саме від них залежить, як складатимуться відносини між людьми в суспільстві.

СЛОВНИК

Милосердя — діяльне прагнення допомогти кожному, хто має в цьому потребу.

Співчуття — доброзичливе, прихильне ставлення до чийось переживань.

Чуйність — уважність і сердечне ставлення до людей.

Милосердя — риса людини, яка проявляється в її здатності надавати допомогу іншим, керуючись при цьому суто безкорисливими спонуканнями, а не власними інтересами. Ця якість вимагає від людини вмін-

ня займатися не лише власними проблемами, а й знаходити час для того, щоб допомогти вирішити їх іншим. Тобто милосердя — прагнення допомагати іншим, нічого не отримуючи за це. Ця якість притаманна кожній людині, необхідно просто відкрити її в собі.

Милосердя полягає не в тому, щоб відчувати ті самі переживання або жаліти іншу людину. Бути милосердним означає допомогти цій людині вистояти у важкій ситуації та подолати труднощі.

Яка тема об'єднує ці зображення? Створіть власну ілюстрацію, яка б відображала ваше розуміння понять «співчуття» або «милосердя».

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Зі статті Інни Набоки про милосердя

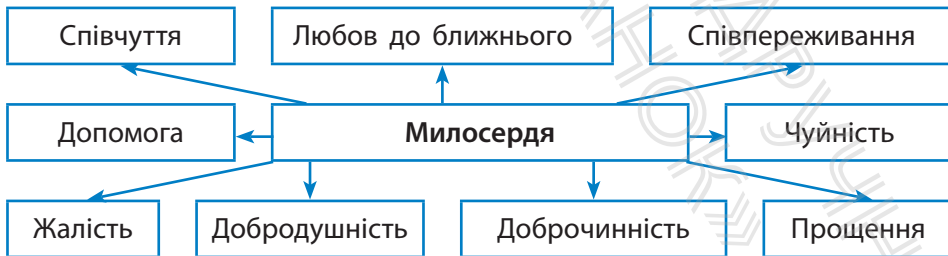
Десь у невеликому містечку на Донеччині родина влаштували притулок для літніх людей. Ні, вони не отримували під це жодного фінансування. Вони просто забирали до власної хати і доглядали старих, немічних, самотніх людей. Тих, хто не міг сам собі дати раду, кого ображали сусіди, а часом — і рідні.

Навіщо люди влаштували цей притулок? Пояснення може бути лише одне: у їхніх душах існує потреба робити добро, бути милосердним. Уже й сама немолода господиня притулку каже, що це потрібно не лише самотнім літнім людям, це перш за все потрібно їй самій...

У житті кожного з нас настає момент, коли найбільше нам потрібні просте співчуття, добро, увага і піклування інших. Тобто все те, що містить у собі старомодне слово — милосердя.

Робота в парах. Обговоріть і дайте відповіді на запитання: **1.** Якою є ваша думка щодо того, чи є поняття «милосердя» у сучасному світі застарілим? **2.** Наведіть приклади проявів милосердя.

«АСОЦІАТИВНИЙ КУЩ» ДО ПОНЯТТЯ «МИЛОСЕРДЯ»

Які характеристики, на вашу думку, можна додати до схеми? Обґрунтуйте їхню доцільність.

Співчуття — це підтримка однією людиною іншої з приводу її переживань. Доцільно звернути увагу, що сама побудова слова «співчуття» підказує його зміст — відчувати, переживати відчуття спільно, разом. Співчуваючи іншим, людина немов поділяє їхні почуття, приймає на себе частку того, що відчують вони, і цим полегшує їхні переживання.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Середньовічний європейський християнський богослов Тома Аквінський вважав співчуття тією якістю людини, завдяки якій відбувається «сердечне ототожнення з бідою (стражданням) іншого, що спонукає нас робити те, що можете, щоб допомогти».

Співчуття необхідне людям так само, як і милосердя. Усі ми прагнемо жити в країні, де всі навколо посміхаються. Проте людина, яку спіткало горе, не матиме гарний настрій. Співчуття інших допоможе їй повернути віру в життя, відчути, що вона не сама.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Дискусійна проблема» (див. додаток на с. 166), визначте власне ставлення до питання місця та ролі милосердя і співчуття в сучасному світі.

2. Як проявляти милосердя та співчуття.

У яких людських вчинках має проявлятися милосердя і яким має бути співчуття? У сучасному світі це питання набуває значної ваги. У гонитві за особистими благами люди досить часто не помічають чужих проблем, не бажають зупинятися, щоб допомогти іншим,

Незначне зусилля з боку однієї людини може стати цінною допомогою для іншої.

Приклади чого зображено на ілюстрації?

прямуючи до своєї мети. Проте варто пам'ятати, що будь-кому в житті колись може знадобитися допомога інших.

Для того щоб навчитися проявляти милосердя й співчуття, важливе значення має бажання самої людини. Так, звичайно, нескладно дізнатися про різноманітні прояви цих якостей. Проте проявляти милосердя і співчуття людина може лише за покликом власної душі, а не за примусом.

Як один із проявів милосердя можна розглядати добротність. Це прагнення людей витратити свої час і зусилля на допомогу іншим, не лише родичам або сусідам, але й незнайомим людям. Наприклад, благодійна організація World Central Kitchen («Ворлд централ кітчен»), заснована іспанським шеф-кухарем Хосе Андресом, допомогла тисячам українців, забезпечуючи їх гарячою їжею під час повномасштабної російської агресії 2022 р.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Обговоріть і виконайте завдання: 1. Складіть перелік доступних вам проявів милосердя. Висловіть припущення, яким буде їхній вплив на інших людей. 2. У рекомендованих учителем/учителькою джерелах масової інформації знайдіть приклади висловлювання співчуття іншим особам. Порівняйте їх. 3. Сформулюйте декілька власних прикладів висловлення співчуття з різних приводів.

3. Чуйність.

Чуйною називають людину, яка завжди готова підтримати в скрутну хвилину як співчуттям, так і реальною допомогою. Вона не чекатиме, коли її попросять про це, а робитиме, коли відчуватиме, що це потрібно.

Якості, притаманні чуйній людині:

- уміння висловлювати співчуття;
- прояв поваги, безкорисливої доброти й щедрості до інших людей;
- здатність визнавати свої помилки;

Здатність бути чуйним не залежить від віку.

- уміння вибачатися за свої вчинки;
- надання допомоги людям, якщо вона їм потрібна;
- визнання людей такими, якими вони є;
- шляхетне ставлення не лише до людей, але й до тварин.

Чи погоджуєтеся ви з тим, що зображено про прояв чуйності?

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. Обговоріть і виконайте завдання:
1. Наведіть приклади прояву наведених якостей чуйної людини. **2.** Запропонуйте якості, які, на вашу думку, доцільно додати до переліку.

Єдиної думки щодо того, як у людини формується чуйність, немає. Одні вчені вважають, що це вроджена здатність, інші переконані, що чуйність прищеплюється з дитинства в процесі виховання. Проте досить поширеною є також думка, відповідно до якої чуйною людина здатна стати тоді, коли відчує потребу в цьому та докладе відповідних зусиль. Саме прибічники цієї точки зору запропонували досить прості поради, як цього досягти:

- відкрийте душу та очі на те, що відбувається навколо вас. Допмагайте тому, кому це потрібно;
- частіше уявляйте себе на місці тих, хто перебуває в скрутній ситуації;
- намагайтеся бути добрішими у своєму ставленні до інших. Візьміть за правило щодня робити хоча б одну добру справу;
- діліться щастям з іншими людьми.

Зимова годівниця для диких тварин.

Чи можна вважати прикладом прояву чуйності та милосердя допомогу тваринам? Обґрунтуйте свою думку.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Психологи радять, як розпочати розвивати в собі чуйність. Це слід здійснювати, спілкуючись із тими, хто дійсно не може дати словесного відгуку на ваші дії — тваринами і рослинами. Добре ставлення до них і розуміння без слів їхніх потреб сприяє розвитку внутрішніх морально-духовних якостей людини.

Чуйній людині мають бути притаманні декілька основних характеристик.

- Вони уважно слухають, що говорять інші.
- Ними керує цікавість до звичаїв, досвіду та знань інших людей.
- Вони спокійно сприймають те, що можуть помилятися.
- Вони звертають увагу на власні слова.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Колективна робота. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Мозковий штурм» (див. додаток на с. 165), сформулюйте характерні риси прояву чуйного ставлення до людей.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Милосердя — це величезна сила, що зв'язує та об'єднує людей. Милосердя зближує сильніше кровного споріднення і відданої дружби.

(Мати Тереза, католицька черниця ХХ ст.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому, на вашу думку, полягає сутність милосердя та співчуття?
2. Поясніть, як ви розумієте особливості милосердя, розкриті в прислів'ях:
 - 1) Милосердя починається у себе вдома. (Англійське прислів'я)
 - 2) Милосердя — прикраса сильного. (Іранське прислів'я)
 - 3) Милосердям можна роззброїти воїна. (Індійське прислів'я)
 - 4) Хто добро творить, тому Бог відплатить. (Українське прислів'я)
3. Підготуйте коротке усне або письмове повідомлення з аргументацією за темою «Роль співчуття у взаєминах між людьми».
4. Сучасна британська мислителька Карен Армстронг вважає, що «сім'я — це школа співчуття, оскільки саме тут ми вчимося жити з іншими людьми». Висловіть власну думку щодо наведеного твердження.
5. Наведіть приклади доречних фраз для висловлення співчуття людині, у якої пішов із життя хтось із рідних.
6. **Робота в парах.** Обговоріть і виконайте завдання. Французький письменник XVIII — початку XIX ст. Жан Батіст Сюар вважав, що «чуйність виражаєть-

ся не лише словами, а й вашим виглядом, поглядом, манерою промовляти слова й звучанням голосу». Наведіть приклад того, як, застосовуючи наведені характеристики, висловити чуйність одне до одного.

7. **Колективне обговорення.** Використовуючи метод інтерактивного навчання «Уявний мікрофон» (див. додаток на с. 164), висловіть власну думку щодо однієї з наведених тем (на вибір): 1) Чому важливо вміти співпереживати? 2) Чому важливо вміти бути чуйним до інших?
8. Напишіть казку про те, як посперечалися милосердя, співчуття і чуйність щодо того, хто з них найважливіший для людей.

§ 15. Альтруїзм та егоїзм у поведінці людини

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися, що таке альтруїзм та егоїзм;
- визначати, у чому полягають прояви альтруїзму та егоїзму в людській поведінці;
- з'ясувати, як проявляти повагу до людей з інвалідністю.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Наведіть характеристики людини, яка вважає себе найкращою та найважливішою за всіх. Висловіть припущення, як складатимуться її взаємини з іншими людьми.
2. Як поводить себе людина, яка вважає себе рівною з іншими людьми? Як складатимуться її відносини в соціумі?
3. Чому потрібно приділяти увагу особам з інвалідністю?

1. Що таке альтруїзм та егоїзм.

Важливими характеристиками, які допомагають скласти уявлення про рівень моральності людини, є альтруїзм та егоїзм.

СЛОВНИК

Альтруїзм — прояви турботи про добробут людей, що не передбачають вигоди для того, хто проявляє таке ставлення до інших.

Егоїзм — турбота людини про власні інтереси, добробут і переваги, часто за рахунок інших; надмірний інтерес до власних потреб та їх ігнорування щодо інших людей.

Альтруїзм — це прояв людиною доброти й турботи про інших, що не несе користі для неї особисто. Наприклад, коли людина жертвує кошти на притулок для тварин, цей вчинок можна вважати альтруїстичним, оскільки він не має для неї жодної матеріальної вигоди.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

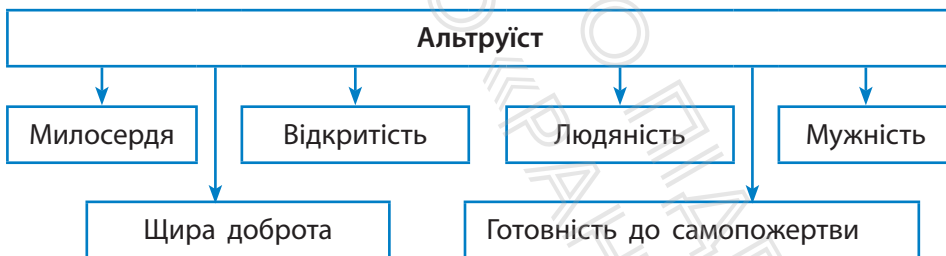
Шотландський мислитель XVIII ст. Адам Сміт про альтруїзм у поведінці людини

Якою б егоїстичною не здавалася людина, у її природі явно закладені певні закони, які змушують її цікавитися долею інших і вважати їхнє щастя необхідним для себе, хоча вона сама від цього нічого не отримує, за винятком задоволення бачити це щастя.

Робота в парях. Обговоріть і визначте, у чому автор джерела вбачав сутність альтруїзму людей.

Синонімом альтруїзму є «самовідданість». Так, альтруїст відмовляється від благ і вигід на користь іншої людини, не очікуючи при цьому подяки або винагороди за свою допомогу. До альтруїстичних дій людину спонукають її внутрішні моральні переконання.

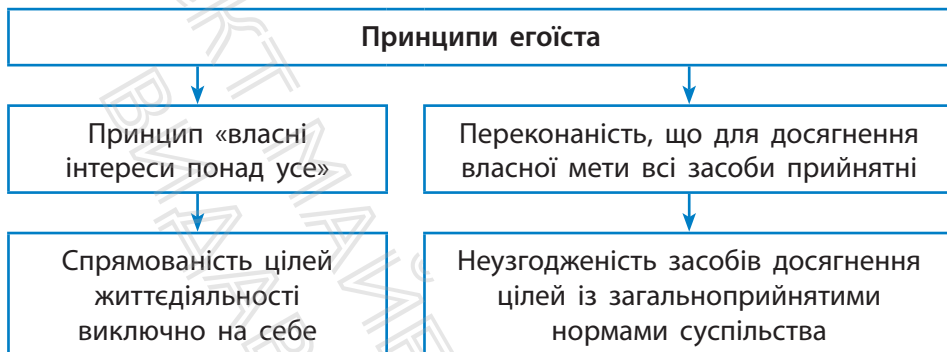
ОСНОВНІ ЯКОСТІ АЛЬТРУІСТА

Робота в парях. Обговоріть і сформулюйте приклади прояву зазначених якостей людиною-альтруїстом.

Для егоїзму притаманно ставити на перше місце в поведінці та вчинках людини забезпечення її особистого блага та інтересів. Досить часто це супроводжується ігноруванням потреб інших людей.

ГОЛОВНІ ПРИНЦИПИ ЕГОЇСТА

Робота в парях. Обговоріть і наведіть приклади прояву цих особливостей у поведінці й діях егоїста.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Термін «егоїст» походить від латинського слова «ego», що перекладається як «я». Уперше цей термін почали вживати в Європі у XVIII ст. в добу Просвітництва.

Егоїзм не можна оцінювати лише як погане або добре явище. Він притаманний кожній людині, і це цілком нормально. Кажуть, що кожна людина має любити себе, тобто турбуватися про власні потреби. Проте коли вона при цьому повністю ігнорує інтереси інших людей, егоїзм набуває негативного значення.

До основних ознак егоїзму як негативного явища належать:

- невміння і небажання під час розмови слухати інших;
- несприйняття будь-яких зауважень;
- звинування у своїх невдачах кого-небудь, крім себе;
- постійна переконаність у власній правоті;

- постійне вихваляння власними успіхами;
- впевненість у власній досконалості;
- отримання задоволення від маніпулювання людьми;
- постійне намагання привернути увагу до себе;
- демонстрація власних переваг над іншими.

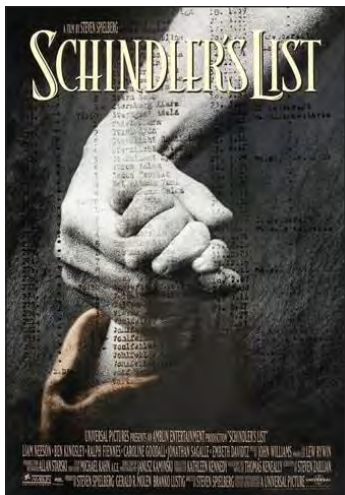
ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Інсерт» (див. додаток на с. 167), опрацюйте текст пункту «Що таке альтруїзм та егоїзм» і обговоріть результати своєї роботи.

2. Прояви й наслідки альтруїзму та егоїзму.

В історії існує чимало прикладів альтруїзму в діях людей. Пояснюючи, яка людина є альтруїстом, доцільно згадати католицьку черницю мати Терезу. Вона здобула загальне визнання у світі тим, що присвятила своє життя безкорисливій допомозі бідним і хворим

людям. У роки Другої світової війни своєю альтруїстичною діяльністю уславився німецький промисловець Оскар Шиндлер. Він урятував життя понад 1 тис. євреїв, що працювали на

Афіша до кінофільму «Список Шиндлера», режисер Стивен Спілберг. 1993 р.

Чому, на вашу думку, саме таке зображення було обране для афіші? Що воно може символізувати?

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Із висловів матері Терези

- Велика радість у тому, щоб присвятити себе служінню іншим людям.
- Для створення сім'ї досить полюбити. А для збереження — потрібно навчитися терпіти і прощати.
- Люби: чим більше ти зможеш дати іншими, тим більше матимеш.

Мати Тереза.

Як ви розумієте наведені вислови? Чи погоджуєтеся ви з ними?

його заводі, від знищення нацистами. Пізніше про нього написали книгу і зняли художній фільм «Список Шиндлера». Цих та інших людей об'єднувало те, що вони своїми діями сприяли змінам у світі й суспільстві на краще.

Вважається, що позитивне значення альтруїзму для того, хто його чинить, полягає в тому, що:

- альтруїсти відчують справжнє задоволення, допомагаючи іншим людям;
- своїми діями альтруїсти сприяють змінам на краще у свідомості людей і суспільних відносинах;
- інколи альтруїсти намагаються спокутувати негідні вчинки свого попереднього життя.

Разом із тим проявляти альтруїзм людині буває дуже важко. Зокрема, це пов'язане з тим, що:

- людина ігнорує власні потреби й бажання, віддаючи перевагу тому, що потрібно іншим людям. Інко-

- ли це може призвести до їхнього духовного й фізичного виснаження або навіть смерті;
- альтруїстичну діяльність можуть використовувати на власну користь егоїстичні люди.

НАСЛІДКИ АЛЬТРУЇЗМУ

Позитивні	Негативні
У світі стає більше добра і справедливості	Альтруїст зникає до знецінення власних інтересів, обмежуючи себе задля допомоги іншим
Альтруїст живе у згоді зі своєю совістю	Альтруїст часто забуває про свої обов'язки, віддаючи перевагу тому, де потрібна його участь
Допомагаючи іншим, людина сама отримує позитивні емоції	Захопившись альтруїзмом, людина може переоцінити власні можливості й через це ускладнити ситуацію
Покращення суспільства й свідомості людей, які стають свідками альтруїстичних вчинків	Ризик духовного, морального та фізичного виснаження або втрати власного життя

Робота в парах. Обговоріть і сформулюйте власну оцінку значення альтруїзму для того, хто його здійснює, і світу.

Рішення людини присвятити себе служінню людям і стати альтруїстом, обравши відповідну професію або громадську діяльність, має стати її усвідомленим і відповідальним вибором.

Егоїзм, як уже зазначалося, тією чи іншою мірою притаманний кожній людині. Тому, поділяючи засади альтруїзму, не потрібно повністю відмовлятися від

Альтруїзм можна проявляти змалку.

Пригадайте, чи доводилося вам чути від близьких нагадування, що потрібно ділитися своїми речами, наприклад, іграшками. Як ви вважаєте, чому вони звертали на це вашу увагу?

власних потреб та інтересів. Іншими словами, егоїзм людини можна назвати здоровим, або добрим, і нездоровим, або поганим.

До проявів здорового егоїзму можна віднести:

- звернення по допомогу до інших, коли вона потрібна;
- бажання побути на самоті або відпочити, якщо в цьому є потреба;
- прагнення змінити життєву ситуацію, припинити спілкуватися з кимось, коли ви відчуваєте небажаність цього для себе, тощо.

До проявів нездорового егоїзму можна віднести:

- зацікавленість лише у власному добробуті та успіху;
- використання інших людей у своїх інтересах;
- жадібність і небажання давати іншим що-небудь;
- визначення власних інтересів і потреб набагато важливішими за інтереси й потреби інших людей.

ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Американсько-німецький мислитель ХХ ст. Еріх Фромм про егоїзм

Егоїст цікавиться лише собою, хоче всього для себе, не може віддавати з будь-яким задоволенням, а тільки хоче взяти. Світ його не цікавить. Він мислить тільки з точки зору того, що він може отримати від нього. Йому не вистачає інтересу до потреб інших або поваги до їхньої гідності й цілісності. Він бачить тільки себе, судить усіх із точки зору корисності для нього і в принципі нездатний любити.

Робота в парах. Обговоріть і визначте, які риси притаманні егоїсту.

Наслідки наявності егоїзму пов'язані з формою його прояву. Здоровий егоїзм не має шкоди для людини та її оточення. Варто лише контролювати, щоб він не набув форми нездорового егоїзму, що стане проблемою для самої людини та її оточення.

Поясніть, чому люди з інвалідністю частіше потребують допомоги інших.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Коло ідей» (див. додаток на с. 165), обговоріть і презентуйте класу приклади прояву альтруїзму, здорового та нездорового егоїзму.

Зараз в Україні живе понад 2,7 млн осіб, які мають інвалідність. Поряд із тим, що робить для них держава, кожен із нас має можливість чуйно ставитися до них, виявляючи цим свої альтруїстичні якості.

Для людей із вадами слуху деякі телеканали та державні сервісні центри мають дублювання аудіомовлення жестовою мовою.

Наведіть відомі вам приклади пристосувань для людей з інвалідністю.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Колективна робота. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Синтез думок» (див. додаток на с. 164), складіть перелік доступних вам ознак і проявів чуйного ставлення до людей з інвалідністю.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Коли ти робиш щось для інших, не очікуючи подяки, хтось записує це до книги долі й надсилає тобі щастя, про яке ти навіть не мріяв.

(Анджеліна Джолі, сучасна американська кіноакторка)

Яке пристосування для людей з інвалідністю тут зображено? Поясніть необхідність таких пристосувань.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У 1992 р. за рішенням Організації Об'єднаних Націй 3 грудня було проголошено Міжнародним днем людей з інвалідністю. Заходи, що відбулися в цей день у 2021 р., мали тему «Забезпечення активної участі осіб з інвалідністю в житті суспільства». Цими кроками світова спільнота наголошувала на необхідності забезпечити осіб з інвалідністю можливість брати участь у житті суспільства.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Порівняйте сутність альтруїзму та егоїзму.
2. Шотландському письменнику ХХ ст. Арчібальду Кроніну належить твердження: «Те, що витрачено на інших, ніколи не витрачено дарма». Як ви вважаєте, ця позиція відображає сутність альтруїзму чи егоїзму? Поясніть свою думку.
3. Сучасна американська акторка Бетті Мідлер устами однієї зі своїх героїнь висловилася: «Але досить про мене, давайте поговоримо про вас. Як я вам сьогодні?». Наведіть обґрунтовану думку щодо того, ким була жінка, яку вона грала: альтруїсткою чи егоїсткою.
4. Наведіть приклади проявів альтруїзму та егоїзму.
5. **Колективне обговорення.** Використовуючи метод інтерактивного навчання «Прес» (див. додаток на с. 166), проведіть обговорення однієї з проблем (на вибір): 1) Чи потрібно бути альтруїстом? 2) Як людині не перетворитися на нездорового егоїста?
6. Обґрунтуйте необхідність уваги до людей з інвалідністю.
7. Напишіть казку про життя людей на планеті, де всі були егоїстами і як їх виховував прибулець-альтруїст.

§ 16. Добročинність (благодійність). Волонтерство

ОПРАЦЮВАВШИ ЦЕЙ ПАРАГРАФ, ВИ ЗМОЖЕТЕ:

- дізнатися, що таке добročинність (благодійність);
- з'ясувати сутність милостині й щедрості;
- визначити, у чому полягає важливість волонтерства для суспільства.

ВИСЛОВІТЬ ВЛАСНУ ДУМКУ

1. Як ви розумієте вислів «чинити добро»?
2. Що ви знаєте про добročинність в Україні з творів художньої літератури, засобів масової інформації?
3. У чому полягає важливість добročинної діяльності для суспільства?

1. Сутність і прояви добročинності.

Невід'ємним явищем суспільного життя будь-якої країни, яке одночасно відображає рівень моральності її населення, є добročинність, або благодійність.

СЛОВНИК

Добročинність (благодійність) — добровільне надання допомоги тим, хто її потребує, окремими особами, товариствами та державою.

Завдяки добročинності кожен із нас може докласти зусиль для того, щоб зробити навколишній світ кращим. При цьому для добрих справ наявність грошей не є головним, важливіше — не залишатися байдужим до проблем інших.

До основних ознак прояву людиною добročинності належать:

- безоплатність надання допомоги іншим;
- добровільність вибору та змісту надавання допомоги.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Більшість дослідників схиляється до думки, що виникнення та поширення добродійності пов'язано з декількома основними причинами:

- більшість людей незалежно від їхньої соціальної, культурної, національної тощо належності за своєю природою є альтруїстами;
- коли люди допомагають іншим, вони задоволені собою;
- люди усвідомлюють цілісність суспільства, співучасть у його розвитку та відповідальність за його майбутнє.

У сучасному світі існують різні види добродійності. Із давніх часів вона існувала й на землях сучасної України. Одним із перших відомих меценатів став київський князь Володимир Великий. Після прийняття християнства він наказав віддавати десятку частину його прибутків, або десятину, церкві. На ці кошти церква утримувала лікарні, заклади опіки немічними, допомагала нужденним тощо.

Марка із зображенням Галшки Гулевичівни.

У XVI—XVII ст. відомими меценатками були волинська княгиня Анастасія Заславська-Гольшанська, Галина Острозька, Галшка Гулевичівна та Софія Чарторийська. У XIX ст. меценатством та філантропією уславилися представники родин українських підприємців Терещенків, Харитоненків, Римаренків, Симиренків, Алчевських та інших. Так, Христина Алчевська на власні кошти заснувала на Катеринославщині (зараз Луганська об-

ласть) земську школу та жіночу недільну школу в місті Харків. Відомим українським благодійником кінця XIX — першої половини XX ст. був галицький фінансист Степан Федак.

СЛОВНИК

Меценат — заможний покровитель науки і мистецтва.

Філантропія — любов до людей і пов'язана з нею благодійність, жертвування власним часом, грошима, репутацією задля людинолюбства, безкорисливої допомоги нужденним і заступництва за них.

Пам'ятник Анастасії Заславської у місті Дубровиця, Рівненська область.

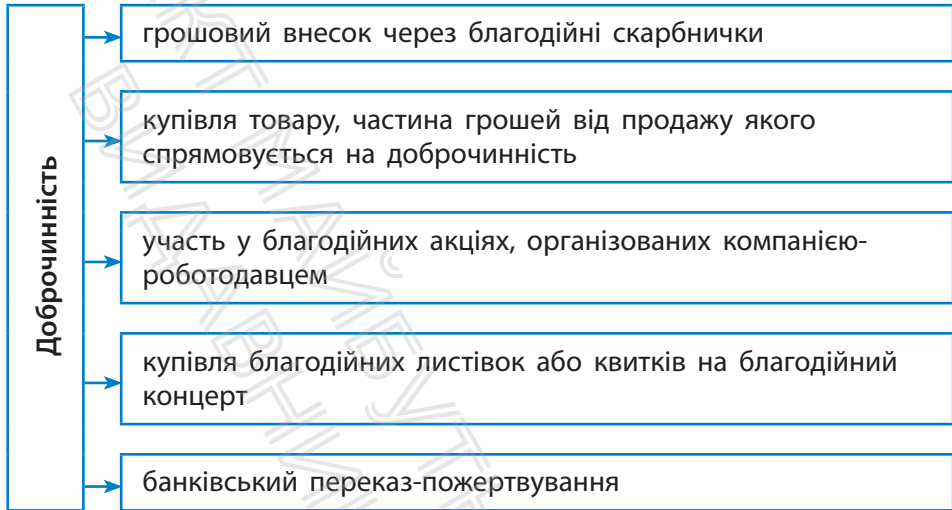
Зараз в Україні також поширена добродійність. За даними проведеного у 2021 р. дослідження «Благодійність очима українців», майже 67% українського населення беруть участь у різних формах благодійності.

Богдан і Варвара Ханенки (друга половина XIX — початок XX ст.) зібрали колекцію творів світового мистецтва, яку заповіли для створення музею. Так було засновано Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків у місті Києві, який існує і зараз.

Чи є вчинок Богдана та Варвари Ханенків прикладом благодійності? Аргументуйте свою думку.

НАЙПОШИРЕНІШІ ВИДИ ДОБРОЧИННОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

ЦІКАВІ ФАКТИ

Вважається, що сучасні стандарти благодійності пов'язані з діяльністю американського промисловця XIX — початку XX ст. Ендрю Карнегі. Протягом останніх 18 років свого життя 90% власних прибутків він віддавав на благодійництво. У перерахунку на сучасні кошти ця сума становить майже 80 млрд доларів.

В Україні існує багато благодійних фондів.

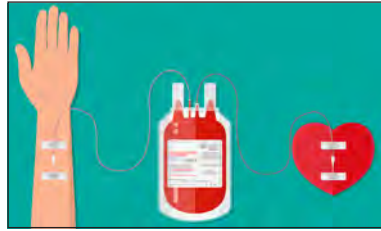

Афіша благодійного футбольного матчу.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод розвитку критичного мислення «Плакат думок» (див. додаток на с. 166), проаналізуйте матеріал пункту параграфу «Сутність і прояви добročинності».

Один із найдоступніших способів для дорослих долучитися до благодійності — це стати донором крові.

2. Милостиня та щедрість.

Із проявом людиною милосердя та благодійності пов'язані такі явища моральних відносин, як милостиня, щедрість і волонтерство.

СЛОВНИК

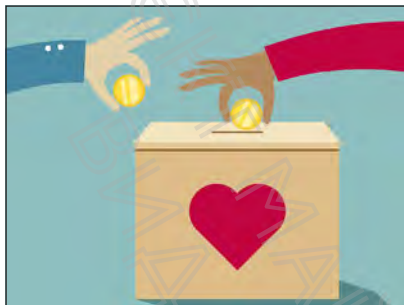
Милостиня — виявлення турботи до людини, яка перебуває в скрутному становищі у вигляді допомоги в різних формах.

Щедрість — якість особистості, пов'язана зі здатністю людини надавати безкорисливу допомогу іншим, ділячись із ними своїм майном і безкорисливо роблячи їм добро.

Волонтерство — добровільна неприбуткова суспільно корисна діяльність.

Милостиня відображає прагнення людини з розвинутою моральністю своїми діями сприяти зменшенню матеріального розмежування в суспільстві.

Із давніх часів спонукання людини до надання милостині тим, хто цього потребує, пов'язане з діяльністю різних релігійних спільнот світу. З ініціативи Папи Римського для надання допомоги нужденним по всьому світу відкриваються нові «коридори милостині».

 Що, на вашу думку, може символізувати зображення?

 Чи є зображена ситуація прикладом щедрості?

Так, відкриваються благодійні їдальні, медичні пункти тощо, які перебувають на утриманні церкви. При цьому християнська, як й інші церкви, зазначають, що милостиня — це справа не лише їхніх вірян, але і всіх небайдужих до страждань людей.

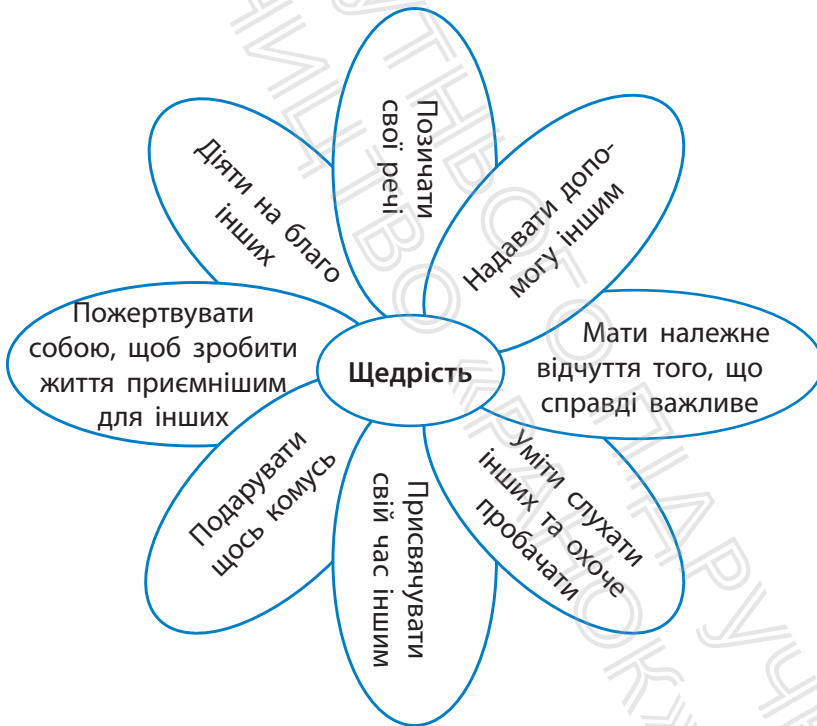
ПРАЦЮЄМО З ДЖЕРЕЛОМ

Зі статті журналістки Юлії Сабадишиної про милостиню (2016 р.)

Єпископ Венедикт наголосив, що кожному, хто хоче проявити милосердя, варто обдумати, де, кому і як саме цю милостиню можна давати. Один із мудрих людей сказав: «Можливо, краще не рятувати весь світ, а допомогти якійсь конкретній людині». Треба лише придивитися й побачити, чим саме ти можеш допомогти. Милостиня — це не лише гроші. Навіть коли ми говоримо про десятину. Віддай десяту частину свого часу. Тиждень має 40 робочих годин. Присвяти чотири години на тиждень волонтерській діяльності, відвідай хворих або військових у шпиталі. Це теж твоя милостиня...

Робота в парях. Обговоріть і дайте відповіді на запитання: 1. Як авторка джерела розуміє зміст милостині в сучасному світі? 2. Які форми прояву милостині, крім грошей, вам доступні?

Однією з кращих якостей, притаманних людині, вважається щедрість. Вона може бути матеріальною (ділитися достатком, речами тощо) і душевною (безкорисливо робити добро іншим). Саме душевна щедрість пов'язана з такими людськими якостями, як доброзичливість, добročинність, здатність співчувати тощо.

«Асоціативна квітка» проявів щедрості

Робота в парях. Обговоріть і сформулюйте декілька проявів щедрості, які можна додати до «асоціативної квітки». Обґрунтуйте їхню доцільність і необхідність.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Щорічно 4 травня у світі відзначається Всесвітній день щедрості. Заходи, що проводяться з приводу цієї події, спрямовані на те, щоб пробудити в людях одну з найкращих якостей — щедрість. Будь-хто, навіть той, хто не в змозі допомогти іншим матеріально, здатен надати їм частку свого тепла, співчуття, турботи та любові.

Прикладами щедрих людей є волонтери та всі небайдужі люди, які допомагають і безкорисливо роблять добро іншим.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в малих групах. Використовуючи метод інтерактивного навчання «Синтез думок» (див. додаток на с. 164), висловіть власну думку щодо необхідності проявів щедрості в сучасному світі.

3. Волонтерство.

Волонтерство є однією з форм благодійності й прояву громадянської активності населення в різних країнах світу. Його учасники та учасниці роблять це безкорисливо й безоплатно, керуючись власним бажанням долучитися до здійснення бажаних змін у суспільстві.

Волонтерство.

Користуючись зображенням, складіть власне визначення того, чим займаються волонтери й волонтерки.

За даними ООН, у світі волонтерством займається приблизно кожна сьома людина, або 970 млн осіб. Звичайно, це різні люди, проте їх усіх об'єднує спільна ідея — небайдужість до того, що відбувається навколо.

Приклад повсякденної роботи волонтерів, які доставляють необхідні речі тим, хто їх потребує.

Волонтери також допомагають тваринам, наприклад, організовуючи для них притулки.

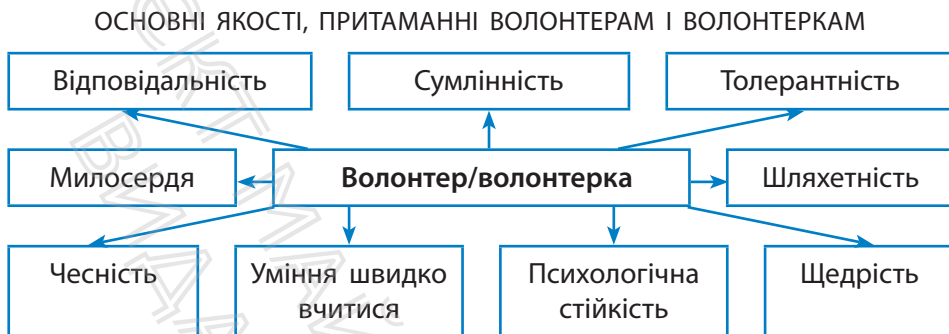

Одна із форм волонтерства — благодійні ярмарки та концерти.

Ще один напрям волонтерської діяльності — психологічна допомога.

В Україні волонтерську діяльність було офіційно визнано у 2003 р., а з 2011 р. вона регулюється спеціальним законом. Відповідно до нього волонтерська діяльність — це «добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги».

ЦІКАВІ ФАКТИ

Датою виникнення волонтерського руху у світі вважається 1859 р. Тоді швейцарський підприємець Жан Анрі Дюнан був вражений кількістю поранених у битві під Сольферіно. Він запропонував створити організацію Міжнародний комітет Червоного Хреста, члени якої працювали б на добровільних, безоплатних засадах, надаючи першу медичну допомогу пораненим на полі бою. Цими ідеями почали керуватися волонтери в різних країнах світу.

Сучасне волонтерство у своїй діяльності керується засадами Загальної декларації волонтерів 1990 р.

В Україні волонтерством займається від 12 до 18 % населення, і ця цифра постійно зростає. Волонтерська діяльність є добровільною допомогою іншим людям вирішити соціальні проблеми. Волонтери витрачають свій час, зусилля та здібності заради важливих питань для суспільства. Своїми діями вони сприяють творенню того майбутнього, яке вони хочуть бачити.

ЦІКАВІ ФАКТИ

У сучасних умовах основними видами волонтерської діяльності в Україні є:

- підтримка військових — волонтерська діяльність у благодійному фонді «Повернись живим» або багатьох інших, що існують у нашій країні;

- зоозахист — долучення до волонтерів у притулках для тварин або до інших акцій із захисту тварин;
- Covid-19 help — підтримка самотніх людей похилого віку в період епідемії та карантину шляхом телефонного спілкування «Мій телефонний друг»;
- допомога людям у складних життєвих обставинах — підтримка тих, кому потрібна допомога; участь у проєкті «Карітас Україна»;
- екологічна діяльність — волонтерство на станції сортування сміття разом з учасниками проєкту «Україна без сміття»;
- інтелектуальне волонтерство — участь у медіапроєктах як експерти, які завдяки унікальним інтерв'ю та експедиціям допомагають світу відкривати нову Україну;
- донорство — координація донорських груп у містах України разом з організацією «Агенти крові»;
- допомога дітям у складних життєвих обставинах — волонтерство у фонді «Клуб добродіїв»;
- волонтерські табори — участь у діяльності таборів волонтерів разом із командами «Фундація регіональних ініціатив» та «Будуємо Україну разом»;
- інклюзія — долучення до діяльності громадських організацій «Відчуй» та «Доступно UA»;
- допомога ветеранам — участь у діяльності спільноти «Veteran Hub».

У 2022 р. після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну поширеною формою волонтерської допомоги, що доступна майже кожній людині, стало плетіння маскувальних сіток.

Для того щоб долучитися до волонтерської діяльності в Україні, пропонується на сайті Української волонтерської служби заповнити розміщену там анкету

та отримати запрошення для участі у волонтерських проєктах. Також існує платформа онлайн волонтерства від «Волонтерів ООН». До міжнародних волонтерських програм можна також приєднатися на платформі «Salta». Також існує мобільний додаток «Волонтер», завдяки якому можна знайти можливості для волонтерства в різних містах України.

ПРАЦЮЄМО РАЗОМ

Робота в парах. Виберіть тему до свого групового навчального проєкту та обговоріть план роботи (див. пам'ятку «Як підготувати навчальний проєкт» у додатках до підручника на с. 162). Теми проєктів: 1) Благодійники та меценати навколо нас. 2) Чому варто бути волонтером. 3) Волонтерство. Що я можу зробити у шкільній або місцевій спільноті. 4) Допомагаємо тим, хто цього потребує. 5) Подорож в українську історію доброчинності та волонтерства.

ВАРТО ЗАМИСЛИТИСЯ

Сказав мудрець: — Живи, добро звершай!

Та нагород за це не вимагай.

Лише в добро і вищу правду віра

Людину відрізняє від мавпи і від звіра.

Хай оживає істина стара:

Людина починається з добра.

(Любов Забашта, українська поетеса ХХ ст.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке доброчинність? У чому полягають її сутність та ознаки?
2. Наведіть перелік доступних вам доброчинних справ.

3. Підготуйте та презентуйте класу розповідь або твір-роздум з аргументацією за висловлюванням: «Краще зробити одну добру справу, ніж сказати сто добрих слів». (Веселін Георгієв, болгарський письменник ХХ — початку ХХІ ст.)
4. За рекомендованими вчителем/вчителькою додатковими джерелами інформації підготуйте повідомлення про одного або декількох українських благодійників, меценатів і філантропів, прізвища яких наведені в підручнику. Презентуйте його класу та поясніть, чому ви вирішили розповісти саме про цю людину.
5. Як ознаки щедрості відображають українські прислів'я і приказки?
 - 1) Що бідніший, то щедріший.
 - 2) Не будь щедрий на слова, а будь щедрий на справи.
 - 3) Роби добро та кидай його в річку.
 - 4) Щедрому весь світ рідня.
 - 5) На щедру руку і сокіл сідає.
 - 6) Дорожче срібла й золота душа, що щедрістю багата.
6. **Колективне обговорення.** Використовуючи метод інтерактивного навчання «Прес» (див. додаток на с. 166), обговоріть проблему «Чому люди стають волонтерами?».
7. **Робота в парах.** Розіграйте інсценівку, де один із партнерів пояснює іншому, для чого і як долучитися до волонтерської діяльності.
8. Напишіть притчу (коротке оповідання з моральним повчанням) про людину, яка заперечувала необхідність добročинності.

СЛОВНИК

Авторитет — загально визнаний вплив, який здійснюють на переконання та поведінку людей інші особи або організації.

Альтруїзм — прояви турботи про добробут людей, що не передбачають вигоди для того, хто проявляє таке ставлення до інших.

Безпечна поведінка — поведінка, яка відображає відповідальне ставлення особи до свого життя та вчинків.

Взаємодія (соціальна) — взаємний вплив двох або більше людей на поведінку одне одного.

Взаємопідтримка — підтримка людьми одне одного у спільній діяльності.

Взаємоповага — виявлення людьми поваги одне до одного, що ґрунтується на почутті взаємності.

Волонтерство — добровільна неприбуткова суспільно корисна діяльність.

Громадянські обов'язки — закріплений правовими нормами держави ряд дій, які громадяни мають безумовно виконувати.

Гуманізм (від латин. *humanus* — людяний) — система поглядів, що визначає ставлення до будь-якої людини як до унікальної особистості.

Добро — термін, яким характеризують позитивні моральні цінності.

Доброчинність (благодійність) — добровільне надання допомоги тим, хто її потребує, окремими особами, товариствами та державою.

Допомога — людські дії щодо інших, спрямовані на сприяння та підтримку в чому-небудь.

Егоїзм — турбота людини про власні інтереси, добробут і переваги, часто за рахунок інших; надмірний інтерес до власних потреб та їх игнорування щодо інших людей.

Емоційний стан — прояви почуттів і переживань людини, зумовлені її особистісним ставленням до певного об'єкта.

Жертовність — якість, притаманна людині, здатній жертвувати чимось, що належить їй, задля блага інших.

- Зло** — термін, яким характеризують негативні моральні цінності.
- Колектив** — група людей, які мають спільні інтереси та здійснюють разом певні дії.
- Команда** — невелика група людей, найчастіше від трьох до 12 осіб, які працюють разом для виконання певного завдання.
- Конфлікт** — зіткнення протилежних інтересів, поглядів, оцінок, цінностей.
- Кооперація** — об'єднання зусиль певної кількості людей для спільного досягнення поставленої мети або задоволення потреб.
- Людянність** — риса характеру особистості, що знаходить відображення в діяльному співпереживанні щодо інших.
- Маніпулювання** — умисне примушення людини робити те, що суперечить її інтересам.
- Милосердя** — діяльне прагнення допомогти кожному, хто має в цьому потребу.
- Милостиня** — виявлення турботи до людини, яка перебуває в скрутному становищі у вигляді допомоги в різних формах.
- Меценат** — заможний покровитель науки і мистецтва.
- Моральна відповідальність** — готовність людини виконувати моральні вимоги, її здатність передбачати наслідки своїх дій і прагнення запобігати можливому негативному перебігу подій.
- Моральний вибір** — це можливість особистості вибирати спосіб поведінки в певній ситуації. Він залежить від моральних настанов людини.
- Моральний обов'язок** — сукупність моральних зобов'язань людини перед суспільством, на яких ґрунтується її поведінка.
- Моральні відносини** — сукупність стосунків і зв'язків, у яких проявляється ставлення людей одне до одного й до суспільства відповідно до поширеного рівня моральності.
- Моральність** — відповідність поведінки людей нормам моралі.
- Моральні цінності** — моральні зразки та вимоги, що допомагають людині орієнтуватися в навколишній дійсності.
- Національні інтереси** — інтереси всіх членів суспільства, які реалізує держава у своїй політиці.

Несправедливість — неправильно, упереджене ставлення до кого-небудь або чого-небудь, що не відповідає морально-етичним нормам.

Нетерпимість — небажання або невміння толерантно (терпимо) ставитися до кого-небудь або чого-небудь.

Особистий простір — територія, яку людина розглядає як належну собі, а поява там інших стає предметом її уваги, а інколи — розглядається як прояв загрози.

Переконання — 1) тверда впевненість у чому-небудь; віра у щось; 2) процес впливу людини на думки та вчинки іншої особи.

Повага — почуття шани, прихильне ставлення, що з'являється на підставі визнання чийх-небудь заслуг і позитивних якостей.

Поведінка людини — прояви здатності людей реагувати на внутрішні й зовнішні подразники впродовж їхнього життя.

Порозуміння — розуміння однією людиною інших, узгодженість чийхось дій та вчинків.

Примус — тиск із чийогось боку, примушування.

Приязнь — виявлення почуття позитивної схильності однієї людини до іншої або інших.

Соціальна адаптація — пристосування людини до умов соціального середовища та взаємодія з ним.

Соціум — суспільство як цілісна соціальна система; стійка людська спільнота певного типу — сімейна, національна, територіальна тощо.

Співпраця — спільна з ким-небудь діяльність, праця для досягнення певної мети.

Співчуття — доброзичливе, прихильне ставлення до чийхось переживань.

Справедливість — правильно, неупереджене ставлення до кого-небудь або чого-небудь, що відповідає морально-етичним нормам.

Суспільство — сукупність людей з характерними для них відносинами на певному етапі історичного розвитку.

Толерантність — доброзичливе або принаймні стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (культурних, релігійних, національних тощо) представників/представниць різних спільнот.

Філантропія — любов до людей і пов'язана з нею благодійність, жертвування власним часом, грошима, репутацією задля людинолюбства, безкорисливої допомоги нужденним і заступництва за них.

Утиски — примусове несправедливе обмеження чиїх-небудь прав або дій.

Честь колективу — сукупність уявлень про честь, які пов'язані з усвідомленням групою людей, об'єднаних спільними діями, важливості своєї справи для суспільства.

Честь — особливе моральне ставлення людини до себе, пов'язане з усвідомленням важливості свого суспільного становища, роду діяльності й моральних заслуг, та відповідне ставлення до неї суспільства.

Чуйність — уважність і сердечне ставлення до людей.

Щедрість — якість особистості, пов'язана зі здатністю людини надавати безкорисливу допомогу іншим, ділячись із ними своїм майном і безкорисливо роблячи їм добро.

Щирість — риса особистості, яка виявляється в її чесності, правдивості, відсутності суперечностей між справжніми почуттями й намірами щодо іншої людини або групи людей.

ДОДАТКИ

Плани-схеми та характеристики різних форм роботи з підручником

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПАРАГРАФОМ ПІДРУЧНИКА

1. Зверніть увагу на назву параграфа.
2. Ознайомтеся з навчальною метою, визначеною в рубриці «Опрацювавши цей параграф, ви зможете».
3. Для попередньої підготовки до роботи з матеріалом підручника виконайте завдання рубрики «Висловіть власну думку».
4. Прочитайте основний текст параграфа, звертаючи увагу на назви його пунктів. Поверніться до назви параграфа та з'ясуйте, чи розумієте ви її.
5. Ознайомтеся з текстовими доповненнями до параграфа «Цікаві факти», «Працюємо з джерелом», «Варто замислитися» тощо.
6. З'ясуйте значення слів і термінів, які ви не зрозуміли.
7. Пов'яжіть матеріал параграфа з інформацією, отриманою на уроці.
8. Якщо в тексті є посилання на зміст попередніх параграфів, перегляньте їх.
9. Виконайте завдання, спрямовані на формування навичок на основі тексту параграфа (рубрика «Працюємо разом»).
10. Якщо у вас виникнуть запитання або зацікавленість розглянутими проблемами, зверніться до додаткових джерел інформації (рекомендованих учителем/ учителькою).

11. Для того щоб переконатися, що ви добре зрозуміли й правильно застосовуєте матеріал, спробуйте своїми словами пояснити назви теми параграфа та його пунктів.
12. У разі виникнення ускладнень поверніться до тексту параграфа, перечитайте незрозумілі фрагменти або параграф загалом. Кращому розумінню тексту сприятиме те, що ви самостійно ставитиме якомога більше запитань до тих фрагментів, які викликають у вас труднощі в розумінні їхнього змісту.
13. Опрацьовуючи текст, пам'ятайте, що він є матеріалом, на основі якого формуються ваші світоглядні уявлення та моральні навички. Ви маєте невід'ємне право самостійно робити власні висновки за розглянутим матеріалом.
14. Виконайте завдання та підготуйте відповіді на запитання, розташовані наприкінці параграфа, відповідно до наданих учителем/учителькою вказівок.

ЯК ПРАЦЮВАТИ В ПАРІ

1. Оберіть партнера/партнерку.
2. З'ясуйте зміст завдання, яке вам необхідно виконати. У разі його нерозуміння порадьтеся в парі або зверніться по допомогу до вчителя/вчительки.
3. Опрацюйте матеріал, запропонований для виконання завдання.
4. Обговоріть із партнером/партнеркою свої міркування щодо виконання завдання. Не перебивайте одне одного. Не намагайтеся нав'язати свою точку зору. Якщо ви не розумієте якусь думку, попросіть її пояснити.
5. За результатами обговорення один із партнерів презентує спільне рішення.

ЯК ПРАЦЮВАТИ В МАЛІЙ ГРУПІ

1. Сформууйте групу та розподіліть повноваження. Виберіть учня/ученицю, який(-а) інформуватиме клас про результати роботи групи.
2. Ознайомтеся із завданням, яке вам необхідно виконати.
3. Відповідно до повноважень, розподілених у групі, виконайте завдання. Не забувайте про дотримання толерантності до думок інших і взаємну відповідальність за роботу групи.
4. Ознайомте клас із результатами виконання завдання. За наявності різних точок зору повідомте про них.
5. Заповніть оцінний лист роботи в групі.

ОЦІННИЙ ЛИСТ РОБОТИ В ГРУПІ

Кожен показник оцінюється від 0 до 2 балів.

№ з/п	Показники для оцінювання	Бали
1	Ви брали активну участь у роботі групи	
2	Ви надавали вдалі пропозиції, які врахувала група	
3	Ви підтримували інших членів групи, заохочуючи їх до роботи	
4	Ви висунули цілком нову ідею, що сподобалася та була оцінена іншими	
5	Ви вдало узагальнювали думки інших і просували роботу групи вперед	
6	Ви доповідали класу про результати групової роботи	

ОРІЄНТОВНИЙ ПЛАН РЕЦЕНЗУВАННЯ (АНАЛІЗУ) ВІДПОВІДІ УЧНЯ/УЧЕНИЦІ

Аналізуючи відповідь однокласника/однокласниці, доцільно орієнтуватися на такі показники:

1. Повнота і правильність викладу матеріалу.
2. Розуміння головних ідей, уявлень та вміння їх сформулювати.
3. Необхідна образність та емоційність.
4. Використання під час розкриття змісту питання відповідних понять і термінів.
5. Застосування відповідних прикладів та їх доцільність.
6. Послідовність і логічність відповіді — дотримання певного плану викладу питання та обґрунтованість висновків.

ЯК ПІДГОТУВАТИ ПОВІДОМЛЕННЯ (УСНИЙ АБО ПИСЬМОВИЙ ВИСТУП З АРГУМЕНТАЦІЄЮ)

1. Прочитайте в підручнику матеріал, до якого вам необхідно скласти повідомлення/виступ з аргументацією.
2. Складіть орієнтовний план своєї розповіді.
3. Доберіть джерела, за якими ви будете її готувати.
4. Опрацюйте джерела, за потреби внесіть уточнення до орієнтовного плану повідомлення.
5. За планом запишіть зміст повідомлення або його основні положення для усного виступу.
6. Переконайтеся в послідовності логічності й обґрунтованості свого викладу.
7. За доцільності підберіть ілюстративний матеріал, слайди для візуальної демонстрації основних положень повідомлення.

8. Під час виступу з повідомленням не забувайте про виразність і правильність мови, намагайтеся говорити чітко й зрозуміло.

ЯК ПІДГОТУВАТИ НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЄКТ

Навчальний проєкт — самостійне ґрунтовне вивчення певної проблеми з наступною презентацією (захистом) результатів роботи.

Етапи роботи:

1. Підготовка до роботи над проєктом.
2. Вибір теми.
3. Визначення мети й завдань проєкту.
4. Пошук інформації різними способами.
5. Виконання завдань проєкту.
6. Підготовка до захисту проєкту.
7. Захист проєкту.
8. Аналіз результатів проєктної роботи.

ЯК ПРОВОДИТИ ДИСКУСІЮ

Дискусія — обговорення будь-якого суперечливого питання, проблеми, у процесі якого стикаються різні, часто протилежні точки зору.

1. Під час дискусії дотримуйтеся правил:
 - 1) Необхідно критикувати ідеї, а не людей, що їх висловлюють.
 - 2) Мета дискусії полягає не в тому, щоб визначити переможця, а в тому, щоб дійти згоди.
 - 3) Усі учасники дискусії мають бути залучені до обговорення питань.
 - 4) Кожна людина має рівні право й можливість висловити свою думку.
 - 5) Виступи мають відбуватися організовано за дозволом учителя/вчительки.

- 6) Будь-яка точка зору підлягає обговоренню та не може відкидатися без нього.
 - 7) Упродовж дискусії її учасники під впливом фактів та аргументів можуть змінювати свою позицію.
 - 8) Під час дискусії необхідно підбивати проміжні й остаточні підсумки.
2. Перш ніж виступати, чітко визначте, якою є ваша позиція. Переконайтеся, що ви розумієте сутність проблеми.
 3. Не перебивайте одне одного.
 4. Пам'ятайте, що найкращим способом доказу або спростування є досконала логіка, беззаперечні факти та аргументи.
 5. Сперечайтесь чесно й відверто, намагаючись спростувати, а не викривити висловлювання інших людей.
 6. Доводячи або спростовуючи думку, висловлюйтеся чітко й зрозуміло.
 7. Якщо під час дискусії було доведено хибність вашої позиції, визнайте це.
 8. Не використовуйте образливих висловлювань.
 9. Завершуючи свій виступ, підбийте підсумки та сформулюйте висновки.

Найбільш поширені методи інтерактивного навчання

«УЯВНИЙ МІКРОФОН»

Учні та учениці разом з учителем/вчителькою утворюють коло. Передаючи одне одному уявний мікрофон, вони по черзі висловлюють свої думки за заданою темою. Висловлювання не обговорюються.

«ДЕБАТИ»

Після обговорення проблеми у формі, аналогічній методу «Уявний мікрофон», відбувається аналіз висловлених думок. Його учасники та учасниці ставлять одне одному запитання і, відповідаючи на них, шукають спосіб розв'язання проблеми.

«УДВОХ»

Учасники та учасниці утворюють робочі пари для виконання запропонованого завдання.

«ДВА — ЧОТИРИ — УСІ РАЗОМ»

Учасники та учасниці обговорюють проблему/питання спочатку в парах, потім двома парами, доповнюючи одне одного, а після цього обговорюють її всім класом і роблять спільні висновки.

«ГРУПОВЕ ОБГОВОРЕННЯ»

Учні та учениці об'єднуються в малі групи, обговорюють поставлену проблему, ситуацію або виконують спільне завдання, попередньо визначивши послідовність дій кожного учасника/учасниці. Після проведення обговорення група презентує результати роботи класу.

«СИНТЕЗ ДУМОК»

Учні та учениці у складі малих груп виконують визначене завдання та передають зроблене ними в іншу

групу, учасники та учасниці якої доопрацьовують це завдання відповідно до своїх уявлень про нього.

«КОЛО ІДЕЙ»

Усі учасники та учасниці або малі групи виконують однакове завдання — формулюють свою думку щодо певного тексту, а потім висловлюють свої пропозиції, ідеї тощо.

«СПІЛЬНИЙ ПРОЄКТ»

Учні та учениці об'єднуються в кілька малих груп. Кожна з них отримує відмінне завдання, спрямоване на розв'язання певної частини однієї проблеми. Після обговорення групи презентують свої варіанти розв'язання окремих частин проблеми.

«АСОЦІАТИВНА КВІТКА»

Учні та учениці об'єднуються в робочі пари або малі групи. Учитель/вчителька наводить на дошці умовну «квітку», центр якої становить певне поняття. Робочі пари або малі групи після короткого обговорення пропонують слова-асоціації до визначеного поняття, обґрунтовуючи їхню доцільність.

«МОЗКОВИЙ ШТУРМ»

Учні та учениці для спільного розв'язання проблеми наводять усі ідеї, які в них виникають. Ідеї коротко записує вчитель/вчителька. Потім відбувається вибір та аналіз найвдалішої ідеї.

«ПРОДОВЖТЕ РЕЧЕННЯ»

Вступний метод, що допомагає учням та ученицям налаштуватися на подальшу роботу. Їм доручається, застосовуючи наявні знання та уявлення, навести закінчення речень, запропонованих учителем/вчителькою.

«АКВАРІУМ»

Учні та учениці об'єднуються в малі групи, кожна з яких обговорює запропоновану вчителем/вчителькою проблему. Обговорення відбувається протягом 3—5 хвилин перед усім класом. Клас знає проблему, яку вирішує група, але не втручається в дискусію, а лише спостерігає за її ходом. Після завершення роботи групи клас висловлює свою думку щодо того, чи згоден він із позицією групи та чи була ця позиція достатньо аргументованою.

«ПРЕС»

Учні та учениці висловлюють свої думки з певної проблеми, використовуючи запропоновану послідовність дій: 1) «тому що» — пояснення причини своєї точки зору на проблему; 2) «наприклад» — наведення аргументів на підтримку своєї думки; 3) «таким чином» — формулювання узагальнюючих висновків.

Найбільш поширені методи розвитку критичного мислення

«ПЛАКАТ ДУМОК»

Учні та учениці об'єднуються в робочі пари або малі групи з трьох-чотирьох осіб. Застосовуючи кольорові фломастери або олівці, вони на аркушах А4 фіксують думки й погляди на визначену проблему.

«ДИСКУСІЙНА ПРОБЛЕМА»

Учні та учениці об'єднуються в робочі пари або малі групи з п'яти-десяти осіб. У їхньому складі внаслідок дискусійного обговорення визначається ставлення кожного/кожної до проблеми. При цьому учні та учениці навчаються враховувати й розуміти різні точки зору на одне явище або подію.

«БАРОМЕТР»

У класі визначаються дві зони, які відображають відмінне ставлення до чогось або когось. Під час обговорення учні та учениці займають ту зону, що відображає їхнє ставлення. Вони можуть змінювати своє розміщення відповідно до результатів обговорення проблемного питання. Вправа сприяє розумінню того, що думкам людини, як і стрілці барометра, властиво коливатися.

«ФІШБОУН» («КІСТЯК РИБИ»)

Учням та ученицям доручається проаналізувати проблемне питання, побудувавши його схематичну діаграму у формі кістяка риби. Голова риби відображає зміст проблем, а кістки — причинно-наслідкові зв'язки між її складовими. Завдання виконується на аркуші паперу А4 (можна використати шаблон у вигляді кістяка риби) у складі робочих пар або малих груп.

«ІНСЕРТ»

У перекладі з англійської — «інтерактивна пізнавальна система для ефективного читання та роздумів». Учні та учениці у складі робочих пар, малих груп або індивідуально опрацьовують запропонований текст, використовуючи такі умовні позначки: « » — «я це знаю»; «+» — «це нова інформація для мене»; «-» — «я думав(-ла) по-іншому, це суперечить тому, що я знав(-ла)»; «?» — «я це не розумію, потрібно пояснення та уточнення». Позначки в тексті робляться на полях олівцем (щоб можна було потім витерти гумкою) або на підкладеній смужці паперу. Результати роботи можуть фіксуватися в письмовій формі, у вигляді таблиці з чотирма колонками за наведеними вище познач-

ками або в усній формі. Потім проводиться обговорення таблиці.

«КУБИК БЛУМА»

Під час аналізу розглянутого раніше учнями та ученицями матеріалу вчитель/вчителька застосовує випадкове визначення початку питання, підкладаючи кубик, на сторонах якого містяться слова «назвіть», «чому», «поясніть», «запропонуйте», «придумайте», «поділіться». «Назвіть» — передбачає відтворення знань; «чому» — дозволяє показати процеси, пов'язані з певною подією або явищем; «поясніть» — допомагає побачити розуміння змісту проблеми; «запропонуйте» — дозволяє пояснити шляхи застосування набутих знань на практиці для вирішення конкретних ситуацій; «придумайте» — орієнтований на питання з елементами творчості, вигадки, передбачення; «поділіться» — передбачає визначення важливості отриманої інформації та її оцінки.

«ШІСТЬ КАПЕЛЮХІВ»

Для аналізу проблеми учні та учениці об'єднуються в шість груп, кожна з яких за бажанням або жеребкуванням обирає собі один із капелюхів і діє відповідно до його кольору. Білий — учасники цієї групи доводять, чому все відбулося саме так, а не інакше; жовтий — визначають лише переваги та позитивні сторони запропонованого рішення; чорний — висловлюють сумніви щодо доцільності рішення та знаходять аргументи проти нього; червоний — висловлюють лише емоційне сприйняття проблеми без обґрунтування своїх висновків; зелений — пропонують нові шляхи розв'язання проблеми, які можуть здаватися неймовірними й не-

очікуваними; синій — оцінюють пропозиції наведених вище груп і знаходять оптимальне рішення.

«КЛАСТЕРИ»

Учні та учениці у складі робочих пар, малих груп або індивідуально визначають і графічно фіксують основні змістові одиниці матеріалу з визначенням усіх зв'язків між ними. Виконаний кластер є зображенням, що дозволяє систематизувати, осмислити та узагальнити навчальний матеріал.

«ТОВСТІ Й ТОНКІ ЗАПИТАННЯ»

Учні та учениці у складі робочих пар, малих груп або індивідуально складають за розглянутим навчальним матеріалом таблицю з двох колонок. У лівій колонці «Товсті запитання» записують запитання, що передбачають розгорнуті детальні відповіді з аналізом різних чинників, причинно-наслідкових подій тощо. У правій колонці «Тонкі запитання» записують запитання, що передбачають коротку однозначну відповідь.

«СЕНКАН»

Учні та учениці у складі робочих пар, малих груп або індивідуально за розглянутим навчальним матеріалом складають вірш із п'яти рядків:

Перший рядок — тема, якій він присвячений. Обов'язково представляється одним словом, іменником.

Другий рядок — два слова, що розкривають основну тему. Це мають бути прикметники.

Третій рядок — три дієслова, що стосуються слова, яке є темою сенкану.

Четвертий рядок містить не набір слів, а ціле речення, за допомогою якого автор/авторка висловлює своє ставлення до теми. Це може бути як особиста

думка автора/авторки, так і прислів'я, цитата, афоризм тощо, пов'язані з темою сенкану.

П'ятий рядок — одне або два слова, які є певним підсумком теми сенкану. Найчастіше це може бути синонім до теми вірша, що відображає його розуміння автором/авторкою.

Наприклад:

Перший рядок — особистий простір.

Другий рядок — важливий, необхідний.

Третій рядок — поважати, захищати.

Четвертий рядок — особистий простір — це невід'ємна власність людини.

П'ятий рядок — своя територія.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
ВСТУП	
§ 1. Моральність. Моральні відносини в суспільстві	5
РОЗДІЛ I. МОРАЛЬНЕ ПІДҐРУНТЯ ЛЮДСЬКИХ СТОСУНКІВ	
§ 2. Добро і зло, людяність, справедливість та моральний вибір....	12
§ 3. Відповідальність як моральна риса. Почуття обов'язку	25
§ 4. Громадянський обов'язок. Честь як моральна риса	33
РОЗДІЛ II. ВЗАЄМОДІЯ ТА СПІВПРАЦЯ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ Й СУСПІЛЬСТВА	
§ 5. Особистий простір людини.....	41
§ 6. Співучасть людини в житті суспільства й держави	51
§ 7. Толерантність. Нетерпимість і протидія утискам.....	58
§ 8. Приязнь, порозуміння, взаємопідтримка та жертовність у стосунках між людьми.....	67
РОЗДІЛ III. СВІТ ЛЮДСЬКИХ ВЗАЄМИН	
§ 9. Людина в соціумі. Україна і світ.....	76
§ 10. Як здійснюється вплив на поведінку людини.....	83
§ 11. Поведінка в соціальному середовищі. Взаємодія людини з найближчим оточенням.....	91
§ 12. Чинники, від яких залежить результат спільної діяльності	101
§ 13. Конфлікти	110
РОЗДІЛ IV. МОРАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В СУСПІЛЬСТВІ	
§ 14. Милосердя, співчуття і чуйність.....	121
§ 15. Альтруїзм та егоїзм у поведінці людини	131
§ 16. Добродійність (благодійність). Волонтерство	141
СЛОВНИК	154
ДОДАТКИ	
Плани-схеми та характеристики різних форм роботи з підручником	158
Найбільш поширені методи інтерактивного навчання	164

ЕТИКА

